

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК РА
NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF ARMENIA

Հ. ԱՃԱՌՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԼԵՂՎԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА ИМЕНИ Р. АЧАРЯНА
H. ACHARYAN INSTITUTE OF LANGUAGE

ԼԵՂՈՒ

ԵՎ

ԼԵՂՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

•

ЯЗЫК И ЯЗЫКОЗНАНИЕ

LANGUAGE AND LINGUISTICS

1(30)

2024

ԵՐԵՎԱՆ • ЕРЕВАН • YEREVAN

Հանդեսի հիմնադիրն է ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտը:
Լոյս է տեսնում 2003 թ., տարին երկու անգամ:

Գլխավոր խմբագիր Համբարձումյան Վ. Գ.

Խմբագրի տեղակալներ Սիմոնյան Ն. Մ., Գալստյան Ա. Ս.

Պատասխանատու քարտուղար Սարգսյան Մ. Ա.

Խմբագրական խորհուրդ

Ավետիսյան Յու. Ս., Բրուտյան Լ. Գ., Գալստյան Ա. Վ., Թրագուտ Յ.
(Ավստրիա), Խաչատրյան Գ. Կ., Կատվալյան Վ. Լ., Հովհաննիսյան Գ. Ռ.,
Հովհաննիսյան Լ. Շ., Մոլոդիչենկո Ե. (ՌԴ), Մոհամմադի Մ. Մ. (Իրան),
Տոնապետյան-Դեմոպուլոս Ա. (Ֆրանսիա)

Главный редактор Амбарцумян В. Г.

Заместители редактора Симонян Н. М., Галстян А.С.

Ответственный секретарь Саргсян М. А.

Редакционная коллегия

Аветисян Ю. С., Брутян Л. Г, Галстян А. В., Катвалян В. Л., Молодниченко Е.
(РФ), Мохаммади М. М. (ИРИ), Оганисян Г. Р., Оганесян Л. Ш., Тонапетян-Демопулус
(Франция), Трагут Я. (Австрия), Хачатрян Г. К.

Chief Editor Hambardzumyan V. G.

Vice-editors Simonyan N. M., Galstyan A. S.

Responsible secretary Sargsyan M. A.

Editorial Board

Avetisyan Yu. S., Brutyan L. G., Donabédian-Demopoulos A. (France), Galstyan A. V.,
Hovhannisyán G. R., Hovhannisyán L. Sh., Katvalyan V.L., Khachatryan G. K., Molodychenko
E. N. (RF), Mohammadi M. M. (Iran), Tragut J. (Austria).

ISSN 1829-0183

© Լեզու և լեզվաբանություն

© ՀՀ ԳԱԱ հրատարակչություն 2024

ՀԱՅԵՐԵՆ ՍՏՈՒԳԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ՎԱԶԳԵՆ ՀԱՄԲԱՐԶՈՒՄՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվ. լեզվի ինստիտուտ
Գլխավոր գիտախատող, ք.գ.դ., պրոֆեսոր
vazgengurgeni@mail.ru
vazgenhambardzumyan@aspu.am

DOI: 10.57236/1829-0183-2024.1(30)-3

Համառոտագիր

Հոդվածում սեղմ վերլուծությամբ տրվում է հայ. *հազ-* «շունչ» // *հեզ-* «վանկ. արտաբերություն», *Հայկ (այգ)* «լույս», «դիցանուն, անվանադիր (էպոնիմ)» և *ոգորիլ* «կռվել, հակառակվել» բառերի ծագումը. *հազ-* // *հեզ-* < հե. **Heug*^{[h]o-}, *Հայկ (այգ)* < հե. *(H)ay-, *ոգորիլ* < հե. **k*^{[h]er-}: Վերլուծությունը կատարվում է մինչև այժմ հայերենի բառաքնության և ստուգաբանության բնագավառում կատարվածի և վերջին տարիներին գրված նման աշխատանքների տվյալների հիման վրա, նոր մոտեցումով: Պարզվում է՝ այդ բառերը բնիկ են, քանի որ ունեն վստահելի զուգահեռներ ինչպես հիմնականում հնդեվրոպական, այնպես և մասամբ այլ ցեղակցության լեզուներում:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ. Լեզուների ցեղակցություն, հնդեվրոպական լեզուներ, հայերեն, ստուգաբանություն, ցեղակից լեզուներ, հայերեն արմատի ծագումը հնդեվրոպական նախաձևից:

ARMENIAN ETYMOLOGIES

VAZGEN HAMBARDZUMYAN

NAS RA Institute of Language after H. Acharyan
Chief Researcher, Doctor of Philosophy, Professor
vazgengurgeni@mail.ru
vazgenhambardzumyan@aspu.am

Abstract

The article provides a brief analysis of the Armenian language. the origin of the words *huz-* [hag-] ‘breathing’ // *hez-* [heg] ‘syllable, articulation’, *Հայկ* [Hayk] (այգ [ayg] “name of God (eponym)”, “light”, and *ոգորիլ* [ogoril] ‘fight, struggle, resist’: *huz-* // *hez-* < IE **Heug*^{[h]o-},

Հայլ (*այլ*) < IE.*(H)ау-, ոգորիլ < IE * k^[h]er-. The analysis is carried out on the basis of what has been done so far in the field of analysis and etymology of Armenian words, as well as data from similar works, written in recent years, with a new approach. These words are indigenous because they have reliable parallels both in predominantly Indo-European languages and partially in the languages of other tribes.

Keywords and Phrases: comparative grammar. etymology, Armenian, other IE languages. origin of the Armenian root from the IE prototypes.

АРМЯНСКИЕ ЭТИМОЛОГИИ

ВАЗГЕН АМБАРЦУМЯН

Институт языка им. Р. Ачаряна НАН РА
Главный научный сотрудник, д. ф. н., профессор
vazgengurgeni@mail.ru
vazgenhambardzumyan@aspu.am

Аннотация

В статье представлен краткий анализ армянского языка. происхождение слов հազ- [*hag-*] «дыхание» // հեզ- [*heg*] «слог, артикуляция», Հայլ [Найл] (*այլ* [*ayg*] «имя Бога (эпоним)», «свет» и ոգորիլ [*ogoril*] «борьба, борьба, сопротивление»: հազ-// հեզ- < и.-е. *Hezg^[h]-, Հայլ (*այլ*) < и.-е. *(H)ау-, ոգորիլ < IE * k^[h]er-. Анализ проводится на основе того, что было сделано до сих пор в области анализа и этимологии армянских слов, а также данных из аналогичных работ, написанных в последние годы, с новым подходом. Эти слова являются исконными, поскольку имеют надежные параллели как в преимущественно индоевропейских языках, так и частично в языках других племен.

Ключевые слова и словосочетания: сравнительная грамматика. этимология, армянский язык, другие сравниваемые языки. происхождение армянского корня из и.-е. праформы.

1. Арм. հազ- [*hag-*] // հեզ- [*heg-*] < и.-е. *Hezg^[h]-

Р. Ачарян пишет, что арм. слово հազիզ [*hagag*] ‘придыхание’, ‘звукоиздающее дыхание’ представляет собой повтор от корня *հազ [*hag*] ‘дыхание’, не имеющее отдельного употребления в лексике общего языка, этимология слова неизвестно [3, с. 3].

Согласно словарю Еремии Мегреци: “հազիզ [*hagag*] – душа, вдох и выдох, голова” [11, с. 175]: ср. հեզ [*heg*] ‘слог, похвала’ (т. е. ‘произношение на одном

дыхании'), от которого имеются *hġqġġ* [hegeġ] 'произносить', *hġqġġġġ* [hagač'el] 'лаять (собака)' и т. д.

В "Новом словаре Гайканского языка" авторов Венецианской конгрегации Мхитаристов, корнем **hġq* [hag] слитны слова *hġġ* [hač'] (т. е. *hġġng* [hač'os']) 'лай, тьяканье', *hġġġġ* [hagač'] (т. е. *hġġġġġġġ* [hagač'ank']) 'стон', еще *nqġġ* [ogel] 'произносить', *qn'q* [gog] 'скажи, говори', *nqġ* [ogi] 'дух', *hnqġ* [hogi] 'душа' [1, с. 1]: из них предметом отдельного рассмотрения лишь первое, остальные особенно могут обращать на себя внимание для отдельного изучения, к которым мы здесь не обращаемся.

Для праязыка С. Тервишян восстанавливает корень **vak-*: ср. лат. *vocāre*, *vox* (**voc-s*), греч. *ἔϊλον*, *ὄψ*, в сравнении арм. *ġġġġġ* [vank] // *ġġġġġ* [vang] 'слог', *qnġġġ* [goč'el] 'кричать', *qnqġġ'u* [gogč'es] 'будешь кричать', *qnqġġġ'n* [gogġir] 'кричал бы', считая, что "можно привести сюда же *hġqġġġ* [hegeġ] 'читать по слогам', *hġqġġġ* [hagag] 'придыхание', "если они не семитского происхождения" [12, с. 105].

Для праязыка С. Тервишян восстанавливает корень **vak-*: ср. лат. *vocāre*, *vox* (**voc-s*), греч. *ἔϊλον*, *ὄψ*, в сравнении арм. *ġġġġġ* [vank] // *ġġġġġ* [vang] 'слог', *qnġġġ* [goč'el] 'кричать', *qnqġġ'u* [gogč'es] 'будешь кричать', *qnqġġġ'n* [gogġir] 'кричал бы', считая, что "можно привести сюда же *hġqġġġ* [hegeġ] 'читать по слогам', *hġqġġġ* [hagag] 'придыхание', "если они не семитского происхождения" [12, с. 105].

В своих исследованиях Г. Б. Джаукян неоднократно упоминает это слово, главным образом при этимологии.

Во-первых, он считает, что арм. *hġqġġġ* [hagag] (дубл. **hġq-hġq* [hag-hag]) 'придыхание' происходит от и.-е. корня **aġ-* 'дуть, дуть, дышать'. ср. греч. *ἄϊον* 'дыхание', ср. кимр. *awud* 'сильный порыв ветра, др.-корн. *akhorn*. *awit* 'воздух' и т. д., а в сноске содержится следующее важное наблюдение. "см. также *hnġ* [hov] 'ветер, прохлада', *hnqġ* [hogi] 'дыхание; дух' и, возможно, *ġnqġ* [šogi] 'пар' (в случае предчувствия *hmġġ* [hunč'] 'звук' и избегания *ġmġġ* [šunč'] 'дыхания') и хетт. *huçanza*, хотя *u hnġ* [hov] 'ветер, прохлада', *hnqġ* [hogi] 'дыхание; дух' обычно возникают из форм **rou-*, **rošio-*". Как показывают данные новейшей этимологии, существование арм. *ġ* [š], приводящего к и.-е. **k'u* и **skh* (> **sx* > š), остается необъяснимым. Однако, это обстоятельство наводит на мысль о закономерности **sə3 > š*, **ə3 > h* (**sx > š*, **x > h?*) [5, с. 240].

Затем, арм. *hml̥* [hunč^с] ‘звучание’ (со знаком вопросительного) считается производной от и.-е. *son- (*sun?) [*s(u)en-], а позже, как у Р. Ачаряна, считается “звукоподражательным образованием” [6, с. 152; 7, с. 468].

В последствии Джаукян выводит слово *hūqūq* [hagag] ‘придыхание, трахея’ с вопросительным знаком от и.-е. корня *рэц- [*p(ε)u-, *phu-], который имеет параллели разной степени в ряде родственных языков, а также в кельтском [6, с. 145]. А позже он считает слово *hūqūq* [hagag] ‘дыхание, акцент, трахея’ от “исконно индоевропейского корня *роцио- (*рэи-) ‘дуть’, от которого также *hū* [hew] ‘дыхание; дух’, *hnqh* [hogi] ‘душа’ (см.)” [7, с. 437].

Согласно проведенным на данный момент начинаниям, для арм. корня *hūq-* [hag] не существует достоверной, наиболее надежной или окончательной этимологии. Принимая во внимание данные этимологических исследований последних лет, можно предложить новую этимологию.

Можно полагать, что арм. *hūq-* [hag] (< **hūq-hūq* [hag-hag], а также *hūq* [heg] ‘слог’, ‘звук’ происходят от и.-е. *Hueg^{[h]o-}, с полной степенью огласовки корня. ср.: инд. *bhate* ‘славит, прославит’, авест. *aojaitē* ‘сказал’, *aogdā* ‘объявил, объявлялся’, греч. *εῦχος* ‘слава’, *εῦχομαι* ‘славляю; молюсь’ и т. д., чья форма нулевой (∅) степени *Hueg^{[h]o-}; кстати, считается не только арм. *qng* [gog] (глагол. форма повел. накл.) ‘говори, скажи’, ‘говори’, но также и др.-инд. *vāghát* ‘просил’, лат. *uoieō* ‘просить’, *uōta* ‘молитва’ и т. д. [4, с. 236]¹.

Далее, по Ачаряну, слово *hūq* [heg] ‘слог’, ‘(произношение) буквы’ есть заимствование из ассирийского: *həyā* “читать”, нов. ассир. *hāget’ā* ‘читать по слогам’, араб. *haǰa* ‘слог, заклинание’ (курд. *hiǰe* ‘слог’) [3, с. 73]². Об этом впервые отметил Хюбшман, а затем Ачарян. Они относят к этому корню арм. *hūqūhūq* [hegenau] ‘письмо’, ‘алфавит’, опять же как заимствование из ассир. *heuyānā* ‘читать, произносить’, ‘читать, произносить’, что имеет параллели во многих других языках этой группы [13, с. 309; 3, с. 73].

В «Новом словаре гайканского языка» арм. *hūq* [heg] относится к словам *nqht* [ogel] ‘произносить’, *nqh* [ogi] ‘дух, душа’, *hūqūq* [hagag] ‘придыхание, трахея’, *ϕūlūq* [vang] ‘слог’, а также формам греч. *ῥῆγῆ* «шум», «звук. слово», *ῥῆχος* «эхо», «весть, репутация», араб. *hēṣē*, перс. *sūgūn* [1, с. 79].

¹ Сюда же, может быть, еще арм. *qnl̥l̥* [govcm] ‘хвалить’, (диал.) *ququh̥* [gagaič^с] ‘искажение (словом, говоря) и т. д.

² Ср.: арм. (диал.) *hūq* [haǰ] (повтор - *hū’q-hū’q* [haǰ-haǰ] ‘обращение; увещание (при отделении овец и ягнят).

Тервишян связывает это не только с вариантами арм. *hġq* [heg] (*hġq-ġġ* [hegel]), *huq* [hag] (*huq-uq* [hagag] < **huq-huq* [hag-hag]), но и *qŋ-* [goč] ‘выкрик’ // *qŋq-* [gog] ‘крик’ (*qŋġġ* [gočel] ‘кричать’, *qŋqġġ* [gogčes] ‘будешь кричать’ и т. д.), еще *ġuġġ* [vank] // *ġuġġ* [vang], *ġuouġ* [xosil] ‘говорить’ (ср. *qŋ-* [goč] // *ġuouġ* [xosil] < **ġuġġ-ġ* [xaws-il]), а для *hġq-ġġ* [heg-el] и *huq* [hag] (*huq-uq* [hah-hag]): “если они не семитского происхождения», и, “наконец, *nqġ* [ogel], *nqġġ* [ogel] (сложное слово – *nqġġġġġġġġ* [ogelabarbar] ‘душевное слово, речь’, если они не имеют никакой связи со словами *nqġ* [ogi], *hnqġ* [hogi] [12, с. 105].

На самом деле наблюдение Хюбшмана не первое. Джаукян, как и Хюбшман и Ачарян, считает, что арм. *hġq* [heg] ‘слог’, *hġqġġġġ* [hegenau] ‘письмо; алфавит’ -заимствования, приведшие к тем же ассирийским формам, о которых упоминали предшественники.

В этом случае, естественно, возникает иная постановка вопроса: можно ли связать происхождение этих слов, в частности корня *hġq* [heg], с какой-либо индоевропейской формой, учитывая дальнейшее родство между другими языковыми семьями, или это всего лишь позднесемитское заимствование? Кстати, такую основу даёт сочетание *hġq-* [heg] // *hġġ* [hew], основанное не только на вариативности *q* [g] // *ġ* [w], но и учитывая общий семантический аспект сочетаемых единиц, то есть ‘пыхтеть; глубоко передохнуть, вызвать звучание’ и ‘звук; слог’.

Из всего этого следует, что вариантные формы *huq-* [hag] // *hġq-* [heg] происходят от и.-е. корня *Heug*^[h] - ‘дыхание, дышать; раздаться (о звуке), произнести’.

2. Арм. *ġuġġ* (<*uġq*) [Hayk (< aŋg)] < и.-е. *(H)au-

Известный востоковед Г. Х. Саргсян на международной конференции “Мовсес Хоренаци и истоки армянской историографии” (Париж, 1991) выступает докладом “Армянская история» Мовсеса Хоренаци и Урарту”, “расширенная и дополненная версия” которого впервые была опубликована в научном журнале (“Историко-филологический журнал”, 1992, 2-3, с. 27-48), а затем переиздан в посмертно вышедшей книге автора под названием “История Армении Мовсеса Хоренаци и клинописные источники (Проблема этапов историчности и развития мифа о Хайке и Хайкидов)» [10, с 46-70.].

В завершение этой работы, по существу, проведенной с глубоким научным анализом, автор резюмирует содержание своей темы, выделяя четыре этапа “развития мифа-традиции”, первый из которых нами полностью цитируется ниже: “Подводя итог, мы хотим сделать попытку примерно восстановить этапы развития мифа-традиции об Хайке и Хайкидов, начиная с древних слоев. По нашему мне-

нию, они в общих чертах мифически выражают реальный ход истории, по существу подтверждаясь данными клинописных источников и, в свою очередь, дополняя их. Первая фаза: Хайк как мифический предок и эпоним армян, главный племенной бог, охотничье и астральное божество. (Эта последняя особенность породила более поздние сравнения с древнегреческим Орионом). Название и миф возникли, возможно, после отделения носителей армянского языка от индоевропейской общности, в связи с кристаллизацией “армянского» племенного названия” [10, с. 69].

Как видим, выделяются три особенности: 1) Хайк как мифический предок и тезка (эпоним) армян, главный племенной бог, 2) охотничье и 3) звездное (астральное) божество.

Так называемый ключ к расшифровке первых двух из этих свойств (с основой аналогии типологического именования) находится в последней формулировке, данной автором (“Это последнее свойство дало повод и возможность впоследствии сравнить его с древнегреческим Орион”); что может быть основой для формулировки двух других: 1) Хайк – воплощение общей функции: «верховный бог армян (эпоним)», 2) Хайк – носитель конкретной функции (“охотничье”) божества, как позже в третьей функции – “звездное (астральное)” божество.

Это чередование содержания, т. е. культурного распространения явления во времени и по функциям, которая начинается с индоевропейского периода (3-е тысячелетие до н.э.) (“имя и миф возникли, вероятно, после разделения армяне из индоевропейской общности”) до более поздних времен (например, типология между армяно-греческой культурой, которая более поздняя), а лингво-этимологическая отсутствует.

Затем в этом наблюдении для нового лингво-этимологического рассмотрения носителя черты “верховного, одноименного бога армян” приведены обозначения функций Айка по временным функциональным этапам, от индоевропейского до контактов с греческой культурой, до “астрального» божества” (около двух с половиной тысячелетий, в дописьменный период армянского языка).

Кстати, греч. божество *Ориона*- это то же самое божество “восхода солнца, зари”, что если оно сравнимо с Айком в третьей функции, то и для последнего следует предположить то же содержание, как это видим у Г. Х. Саргсяна, а также в работах других исследователей.

В соответствии с этим мы считаем, что арм. Հայկ [Наук] ‘имя Бога’ (как эпоним) означает ‘свет. ‘утро’ - автохтонное название, которое происходит от и.-е. реконструируемой формы *(H)ац- (ср. первоначально: *шя* [aug] ‘заря’; ‘рассвет’,

‘утро’, еще др.-арм. *hwi* [haw] ‘дед. дедушка; предок’, позже ‘имя бога; божество’). позднееарм. (диал.) *hwi/nĭ-hwi/nĭ* [hawun-hawum] ‘сказ, т. е. песня утренней зари’, смысловые переходы заметны только во временном отношении (порядке), фонетические изменения (а > *uj*, ւ > *q* и т. д.) весьма закономерны.

В армянской устной традиции, возможно, можно подумать, что это “звезда утреннего света” – *ujq* [aug] ‘(доброе) утро’ (см. текст: «Звезда доброго света явилась, / Двери часовни отворились...» [Мокс, Шатах], и т. д.). Ср.: арм. *ujq* [aug] ‘утро (по своей функции)’, но также *ujqniĭ* [augun] ‘утром’, *gwiqniĭ* [s^ˈaugut^ˈiwn] ‘ночью’, *ujqiruiĭ* [augabas^ˈ] ‘утро: рассвет’, *gwiq* [s^ˈaug] ‘до утра’ и т. д., которые являются относительно новыми, установившимися в письменный период армянского языка, распространенный в письменный период со значением ‘утро’, а в начальном должно было быть ‘свет, излучение света’. Судя по всему, семантическое развитие или последовательность показывает, что произошел переход от света (источника света) к началу дня, иными словами, с точки зрения причины развития значения слова произошел переход от первоначальной причины (*causa efficiens*) к конечной причине (*causa finalis*).

А источником света является солнце- *ujq* [aug] ‘рассвет, заря’, который является едва ли не самой яркой и яркой звездой небосвода, с которой <*ujly* [Наук] функционально связан в древних представлениях, как звездное (“астральное”) божество. И если эта функциональная связь допустима (ср. Г. Х. Саргсян и др.), то на основе индоевропейской этимологии можно предположить генетическо-типологическую связь между именем Хайк и нарицательным словом *ujq* [aug] ‘рассвет, заря’.

И так, оставляя в стороне квазинаучные, а тем более ненаучные предположения и “этимологические” попытки мифологического имени <*ujly* [Наук], ниже мы рассмотрим, возможно, более вероятную (если не сказать реальную) интерпретацию этого признака, принимая во внимание новейшие данные.

Основы историко-филологического анализа явления мы кратко коснулись выше, это также определенная основа для нового лингвистического исследования. Мы склоняемся к выводу, что название <*ujly* [Наук] армянское, происходит от слова *ujq* [aug] ‘рассвет, заря’, со следующими этимологическими аргументами.

В “Этимологическом коренном словаре армянского языка” Р. Ачаряна слово *ujq* [aug] ‘рассвет, заря’ считается именем “неизвестного происхождения”.

Из предыдущих опытов, пожалуй, не только заслуживает внимания наблюдение “Нового словаря гайканского языка”, в котором оно соединяет с греч. ἀυγή ‘рассвет, заря’, также арм. *ujqniĭ* [augorel] // *ujqorĭ* (**ujqirĭ*) [augawrel] ‘пойти поздороваться с королем’, лат. *auguror* ‘желать, пожелать добра”, но и

попытки других авторов (по Ачаряну,- Патрубаниян, Карст и др.), усматривающих параллели в других индоевропейских языках. Так, Л. Патрубаниян, известно по наблюдениям Ачаряна, независимо от Шефтеловица сравнивает слово *(g)uq* [c^haug] ‘время перед рассветом, до зари’ с лат. *aevum* (*ai-vo-m), гот. *aiws*, греч. αἰών, др. инд. ‘*yuš* ‘жизнь’, *āyu* ‘я жив’ (< i.-с. **uos-*), а Карст упоминает шумер. *uku* ‘день’ [см. 3, с. 165. 8, с. 158-159].

В семантическом отношении предложенных в изложениях сопоставимых слов отметим, что можно считать близким к арм. слову *uq* [aug] ‘рассвет, заря’ не только значение ‘жизнь’, но и ‘день’, значение ‘утро’ мы считаем производным от его первоначального значения ‘яркое светило; солнце’. При этом подчеркнем, что *uq* [aug] – это ‘яркое светило’. ‘солнце’ означает не что иное, как источник жизни, т. е. животворящее явление, которое в древнем мире можно было увидеть в религиозных, мифических и т. д. образах. Таким образом, оно имеет свою ту или иную конкретность не только в родственных (индоевропейских), но и в неродственных (семитских) языках, что, насколько известно, предлагалось и предшествовавшими исследователями, и в то же время было отвергнуто, например, у Ачаряна, без более широкого обсуждения явления генетической-этимологической древности.

3. Арм. *nqnrh* [ogoril] < и.-е. **k^her-*

Арм. *nqnrh* [ogoril] ‘сражаться, бороться, сопротивляться’ по данным словаря Еремии Мегреци имеет еще рукописные варианты (“расписания”): *nqnqlh* [ogozel] ‘кричать, раскапывать (почву), остывать’, а также *nqnzh* [ogozel] (то же) [11, с. 253, 419; 2, с. 299].

“Новый словарь гайканского языка” связывает корень этого слова *nqnr-* [ogor] (<**n-qnr-* [o-gor-] с корнем *tn-* [et-] слова *tnzh* [etjhw] ‘рог’, что, кстати, как бы неправдоподобно это ни казалось, если сравнивать с корнем *kér-*, сопараллельных слов греч. *kéras* (род. пад. *kérātos*, эпич греч. *kérāos*, ион. греч. *kérēos*, аттич. греч. *kérōs*) ‘рог’, лат. *cornu* ‘рог, рожок (сигнальный)’, (ср. **n-qnr-* [o-gor-]), по нашему мнению, имеется возможность этимологического сравнения для восстановления общего корня [1, с. 503].

Ачарян считает *nqnrh* [ogoril] словом “неизвестного происхождения”, и с такой же неопределенностью им приводятся также слова *nqnqlh* [ogozel] ‘мстить, ревновать» и *nqnzh* [ogozel] ‘кричать, раскапывать, дурить’, считая, что “вероятно, то же самое, что и предыдущее, считая первое или второе неправильной формой” [1, с. 549].

Джаукян обращается к этим словам сравнительно поздно, и в первую очередь упоминает о глаголе *ոգորիլ* [ogoril] следующее: “Происхождение неизвестно. Вероятно, оно состоит из суффикса *-որ* [or] и корня *ոգ-* [og], который вряд ли имеет отношение к и.-е **seu-* ‘сгибать, резать, гнать’ (**sou-* > арм. *ոգ-* [og]) [см. 7, с. 599]. Затем в случае *ոգոզել* (*ոյոզել*) [ogozel (oyozel)] ‘отомстить; завидовать’ и *ոգոժել* [ogošel] ‘кричать; топтаться’ он идет дальше Ачаряна, то есть в одном случае упоминает, что “происхождение неизвестно. Родственно ли оно глаголу *ոգորիլ* [ogoril] (ср. арм. *տկոզ* [tkloz] - *տկոր* [tklor] ‘голый, нагой’)?”, а в другом сказано: “Пожалуй, это то же самое, что глагол *ոգոզել* [ogozel]” [там же].

Корень *ոգոր-* [gor] общее для слов *ոգորիլ* [ogoril] (также *ոգոզել* [ogozel], *ոգոժել* [ogošel]), если рассматривать фонема *п* [o] в начале слова как элемент озвончения (augmentum) корня. Мы считаем его происхождение от и.-е корня **k^[h]er-* ‘высота’, но и ‘голова’, ‘рог’ (ср. греч. *κέρας* ‘рог’, лат. *cerebrum* ‘мозг’, *ceruus* ‘олень’ (этимол.: ‘рогатый’), др.-верх.-герм. *hirni* ‘мозг’, с нулевой (ø) огласовкой - **k^[h]er-*: ср. греч. *καρ*, *κάρη* ‘голова’, др.-инд. *śṛṅga-* ‘рог’, др.-англ. *horn* *rog* (< нем. **hornaz*), *heorot* (то же), лат. *cornū* (то же)) [см. 4, с. 173].

Можно подумать, что исходной формой арм. *ոգոր* [ogor] (**n-ոգոր* [o-gor]) является корень **ոգոր-* [gor], к которому в дальнейшем добавилась гласная, что, в свою очередь, объяснимо (< **k^[h]er-*), причём от варианта с гласной *п* [o], что следует рассматривать как результат более позднего развития.

Кстати, авторами упомянутого исследования замечается, что заимствованный сем. **êarn* ‘рог’ происходит от этого же и.-е. корня: ср. аккад. *êarnu-*, угар. *êrn.*, др.-евр. *êeren* араб. *êarn-* [см. 4, с. 876].

Заключение

1. В статье кратким лексикологическим-этимологическим анализом дается происхождение армянских слов *հազ*- [hag] ‘дыхание’ // *հեզ* [heg] ‘слог, произношение’, *Հայկ* [Наук] (*այգ* [ayg]) “свет”, “имя, имя Бога (эпоним)” и *ոգորիլ* [ogoril] ‘сражаться, бороться, сопротивляться’.

2. Анализ основан на том, что было сделано до сих пор в области этимологии армянского слова, а также на данных аналогичных работ, написанных в последние годы, с новым подходом.

3. Эти слова являются индоевропейскими, поскольку имеют достоверные параллели как в некоторых родственных языках, так и отчасти в языках другой семьи.

Литература

1. Аветикеев Г., Сюрмелеан Х., Авгереев М., Новый словарь гайканского языка, тт. 1-2, Венеция, 1836-1837, 1140, 1068 сс. (на древнеарм. яз.).
2. Амаляев А. М., Армянская средневековая лексикография, Ереван, 2007, 400 с. (на арм. яз.).
3. Ачарян Р. А., Этимологический коренный словарь армянского языка, т. 3, Ереван, 1977, 636 с (на арм. яз.).
4. Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч. Вс. Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры, I-II, Тбилиси, 1984, 1330 с..
5. Джаукян Г. Б., Очерки по истории дописьменного периода армянского языка, Ереван, 1967, 382 с..
6. Джаукян Г. Б., История армянского языка. Дописьменный период, Ереван, 1987, 748 с. (на арм. яз.).
7. Джаукян Г. Б., Этимологический словарь армянского языка, Ереван, 2010, 819 с. (на арм. яз.).
8. Патрубанеан Л., Этимологические исследования // *“Андес амсореа”* (Ежемесячный журнал), Вена, 1905, сс. 158-159 (на арм. яз.).
9. Саргсян Г. Х., “История Армении” Мовсеса Хоренаци и клинописные источники (Проблема этапов историчности и развития мифа о Хайке и Хайкидов) // *“Историко-филилогический журнал”*, 1992, 2-3, сс. 27-48.
10. Саргсян Г. Х., Историкографические исследования, Ереван, 2000, сс. 46-70 (на арм. яз.)
11. “Словарь армянского языка”, критический текст, предисловие и комментарий А. М. Амаляева, Ереван 1975, (на арм. яз.)
12. Тервишчан С., Индоевропейский язык, Константинополь, 1885 (на арм. яз.).
13. Hübschmann H., Armenische Grammatik. Teil I. Armenische Etymologie, Leipzig, 1897, p. 309.

**ՓՈԽԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐԵՎՈՒՅԹԸ ԵՎ ՆՐԱ ԲՆՈՐՈՇՈՒՄԸ
ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ
ՆԵԿՏԱՐ ՍԻՄՈՆՅԱՆ**

ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվ. լեզվի ինստիտուտ
Ավագ գիտաշխատող, բ.գ.թ., դոցենտ
inslcouncil@sci.am

ՄԿՐՏԻՉ ՄԿՐՏՉՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվ. լեզվի ինստիտուտ
Կրտսեր գիտաշխատող, ասպիրանտ
mkrtyan09@gmail.com

DOI: 10.57236/1829-0183-2024.1(30)-13

Համառոտագիր

Լեզվաբանությունը բուռն զարգացում ապրող գիտություն է, որի պատմության ընթացքում նորանոր երևույթներ ու ուղղություններ են առաջանում, որոնք զարգացնում են լեզվաբանությունը և լեզվաբանական երևույթների ուսումնասիրության գործիքակազմը: Եվ որպես հետևանք՝ լեզվաբանների մի լայն շրջանակ որոշ ժամանակ սկսում է հետաքրքրվել այդ երևույթներով՝ մինչև նոր ուղղությունների ու երևույթների երևան գալը: Այս շարքի բացառություններից է փոխաբերությունը, որն անհիշելի ժամանակներից մինչև հիմա իր ուրույն տեղն է զբաղեցնում թե՛ որպես զուտ լեզվական, թե՛ որպես միջգիտակարգային երևույթ, և այդ հետաքրքրությունը չի նվազում: «Փոխաբերություն» երևույթի ուսումնասիրության, տարբերակման զանազանությունն էլ վկայում է այն փաստը, որ այն իր ուրույն դերն ունի արդի լեզվաբանության կարևոր երևույթների շարքում:

Սույն հոդվածում փորձ է արվում ներկայացնելու և համադրելու փոխաբերության վերաբերյալ նշանակալի ուսումնասիրություններն արդի լեզվաբանության մեջ՝ կարևոր դեր հատկացնելով փոխաբերության ուսումնասիրության վերաբերյալ ճանաչողական լեզվաբանության տեսաբանների ու հայ լեզվաբանների տեսակետներին:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ. փոխաբերություն, ճանաչողական լեզվաբանություն, պատկերավոր լեզու, ուղիղ և փոխաբերական իմաստ:

METAPHOR PHENOMENON AND ITS DEFINITION IN LINGUISTICS

NEKTAR SIMONYAN

NAS RA Institute of Language after H. Acharyan

Senior researcher, PhD, Associate professor

inslcouncil@sci.am

МКРТИЧ МКРТЧЯН

NAS RA Institute of Language after H. Acharyan, Brusov State University

Junior researcher, PhD candidate

mkrтчyan09@gmail.com

Abstract

Linguistics is a rapidly developing science, and in the course of its history, new phenomena and directions emerge, which develop linguistics and the tools for the study of linguistic phenomena. And as a result, a wide range of linguists start to be interested in these phenomena for some time, until new directions and phenomena appear. One of the exceptions in this series is the metaphor, which from time immemorial until now occupies its unique place, both as a purely linguistic and as an interdisciplinary phenomenon, and this interest does not run out. The fact that it has its unique role among the important phenomena of modern linguistics proves the diversity of the study and differentiation of the phenomenon of metaphor. In this article, an attempt is made to present and compare major studies on metaphor in modern linguistics, assigning an important role to the approaches of cognitive linguistics theorists and Armenian linguists regarding the study of metaphor.

Key words and phrases: metaphor, cognitive linguistics, figurative language, literal and figurative meaning.

ФЕНОМЕН МЕТАФОРЫ И ЕГО ОПРЕДЕЛЕНИЕ В ЛИНГВИСТИКЕ

НЕКТАР СИМОНЯН

Институт языка им. Р. Ачаряна НАН РА

Старший научный сотрудник, к.ф.н., доцент

inslcouncil@sci.am

МКРТЫЧ МКРТЧЯН

Институт языка им. Р. Ачаряна НАН РА

Младший научный сотрудник, аспирант

mkrтчyan09@gmail.com

Аннотация

Языкознание – быстро развивающаяся наука, в ходе ее истории возникали новые явления и направления, которые развивали языкознание и дали инструментарий для исследования языковых явлений. И в результате на какое-то время этими явлениями

начинает интересоваться широкий круг лингвистов, пока не появляются новые направления и явления. Одним из исключений в этом ряду является метафора, которая с незапамятных времен и поныне занимает свое уникальное место и как чисто языковое, и как междисциплинарное явление, и интерес к этому не иссякает. Тот факт, что метафора занимает свою уникальную роль среди важных явлений современной лингвистики, доказывает многообразие изучения и дифференциацию феномена метафоры. В данной статье предпринята попытка представить и сравнить важные исследования по метафоре в современной лингвистике, отводя важную роль подходам теоретиков когнитивной лингвистики и армянских лингвистов к изучению метафоры.

Ключевые слова и фразы: метафора, когнитивная лингвистика, образный язык, прямое и переносное значение.

Ներածություն

Դեռևս վաղնջական ժամանակներից մտածողներին հետաքրքրել է, թե ինչպես են մարդիկ գործածում լեզուն և թե լեզվական ինչ միջոցներ են կիրառում հաղորդակցվելիս: Մտքի արտահայտման այդպիսի միջոցներից է փոխաբերությունը (հունարեն՝ *metaphora* - տեղափոխում) և փոխաբերական լեզուն ընդհանրապես, որն իրականությունը նկարագրելու համար անսպառ և ստեղծարար միջոցներ է տալիս լեզվակիրներին ու այդ լեզուն գործածողներին:

Փոխաբերության մասին տեսությունները փիլիսոփայության, լեզվաբանության և հոգեբանության, ինչպես նաև մարդաբանության և սոցիոլոգիայի մեջ հիմնականում անդրադառնում են փոխաբերության հետևյալ իմաստներին՝ փոխաբերությունը՝ որպես լեզվական արտահայտության և հաղորդակցության ձև, և փոխաբերությունը՝ որպես հասկացության նկարագրություն (conceptual representation) և խորհրդանշում (symbolization): Գրականության տեսությունը նույնպես փոխաբերությունը դիտարկում է որպես բանաստեղծական հնար և խորհրդանշ: Փոխաբերության այս երկու իմաստները հետազոտողների կողմից հիմնականում ընկալվում են իրարից անկախ: Թերևս բացառություն են կազմում միայն ճանաչողական լեզվաբանության ներկայացուցիչները [12, p. 4], որոնք, ի տարբերություն այլ տեսությունների կողմնակիցների, փոխաբերությունը համարում են մտքի գործունեության արգասիք, այլ ոչ թե զուտ լեզվական արտահայտչամիջոց:

Փոխաբերության առանձնահատկությունը

Ընդհանրապես փոխաբերության ամենապարզ սահմանումը կարելի է այսպես տալ. այն նշանակում է մի բան արտահայտել մեկ այլ բանի միջոցով՝ հիմնվելով նմանության վրա: Ինչպես նաև փոխաբերություն է համարվում այն համեմատությունը, երբ համեմատվում են իրար հետ կապ չունեցող կամ հակադիր իմաստներ ունեցող երևույթները՝ ոճական երանգն ընդգծելու համար: Ահա այսպես է նկարագրում փոխաբերությունը ֆրանսիացի հայտնի փիլիսոփա Պոլ Ռիկյորը. «Փոխաբերությունը՝ որպես ոճական հնար, ներկայանում է իբրև տարբերության և նույնականացման միաձուլման միջոցով ստեղծվող իմաստաբանական կատեգորիաների գաղտնի գործընթաց» [11, c. 443]:

Փոխաբերության ուսումնասիրությամբ զբաղվող գիտությունների ցանկն ընդարձակ է՝ փիլիսոփայությունից մինչև հերմենևտիկա՝ ընդգրկելով նշանագիտությունը, լեզվաբանությունը, գրականագիտությունը և այլ գիտակարգեր ու միջգիտակարգեր: Բնականաբար այս բոլոր գիտակարգերը տարբեր տեսանկյունից են ուսումնասիրում փոխաբերություն երևույթը՝ ունենալով զանազան խնդիրներ ու նպատակներ, և ինչպես Ն. Արությունովան է նշում, «Փոխաբերությունը սկսեց դիտարկվել որպես մտածողության հիմքի և աշխարհի ոչ միայն ազգային հատուկ տեսլականի, այլև նրա համընդհանուր կերպարի ստեղծման գործընթացների ընկալման բանալի» [8, c. 5-6]:

Փոխաբերության մասին տեսությունները տարբեր են, և հետևապես տարբեր են նաև կարծիքները, թե ինչ տեսակների են բաժանվում դրանք: Այսպես, Արությունովան փոխաբերությունները բաժանում է հետևյալ տեսակների.

1. անվանական փոխաբերություն (ներկայանում է իբրև անվանման փոխանցում, որը ենթադրում է մեկ իմաստի փոխարինումը մյուսով),
2. պատկերավոր փոխաբերություն (նշանակվող առարկայի մասին տեսողական տպավորության ստեղծումն է, որը գնահատողական նշանակություն ունի),
3. ճանաչողական փոխաբերություն (արտացոլում է առարկաների իրական կամ դրանց վերագրվող ընդհանրությունը),

4. ընդհանրացում (բառի բառային իմաստի տրամաբանական կարգի սահմանների վերացում) [8, c. 366]:

S. Վենդինան տարբերակում է համալեզվական/հանրալեզվական չոր և պատկերավոր փոխաբերություններ, բանաստեղծական, լրագրային-հրապարակախոսային (газетно-публицистические), հեղինակային և այլ փոխաբերություններ: Ընդ որում, չոր փոխաբերությունները նրանք են, որոնց պատկերավոր բնույթը ջնջվել է լեզվի էվոլյուցիայի հետևանքով: Լեզվում նման փոխաբերությունները շատ են, այդ իսկ պատճառով լեզուն հաճախ անվանում են խունացած փոխաբերությունների բառարան: Պատկերավոր փոխաբերությունները արտաքին աշխարհի առարկաների կամ երևույթների այլաբանական նշանակումներ են, որոնք թույլ են տալիս ուժեղացնել արտահայտության հուզական և արտահայտչական երանգավորումը: Բանաստեղծական փոխաբերությունները հատուկ են գեղարվեստական գրականությանը, լրագրային փոխաբերությունները հանդիպում են զանազան լրատվական միջոցներում, իսկ հեղինակային փոխաբերություններն էլ անհատական փոխաբերություններն են, որոնք բնորոշ են որևէ գրողի կամ բանաստեղծի ոճին [9, c. 172-173]:

Փոխաբերությունը ճանաչողական լեզվաբանության տեսանկյունից

Ճանաչողական լեզվաբանության կարևոր և ամենահայտնի ձեռքբերումներից է հասկացութային կամ կոնցեպտուալ փոխաբերության տեսությունը: Այս տեսության հիմնադիրներն են լեզվաբան Ջորջ Լակոֆն ու փիլիսոփա Մարկ Ջոնսոնը, որոնք իրենց հիմնարար և արդեն դասական աշխատության շնորհիվ («Փոխաբերություններ, որոնցով ապրում ենք» (*Metaphors we live by*, 1980)) հեղափոխեցին փոխաբերության ըմբռնումն ակադեմիական միջավայրում: Մինչ այդ փոխաբերությունը համարվում էր ավելի շատ միայն լեզվական երևույթ: Մինչդեռ հասկացութային փոխաբերության կողմնակիցները նշում են, որ «մեր սովորական հասկացութային/ կոնցեպտուալ համակարգը փոխաբերական բնույթ ունի: Փոխաբերություններն են կառուցվածքավորում այն, թե ինչպես ենք մենք ընկալում, ինչպես ենք մտածում և ինչ ենք անում» [13, p. 4]: Ավելին, գիտնականները պնդում են, որ «փոխաբերու-

թյունը միայն լեզվի, այսինքն՝ զուտ բառերի խնդիր չէ, ընդհակառակը, մարդկային մտքի գործընթացը մեծ մասամբ փոխաբերական է» [13, p. 6]: Այլ կերպ ասած՝ ըստ Լակոֆի ու Ջոնսոնի, մեր հասկացողական համակարգն իր բնույթով փոխաբերական է:

Փոխաբերությունը ճանաչողական լեզվաբանության տեսություններում բնութագրվում է որպես գործընթաց, որի ընթացքում փորձառության մի տիրույթ/բնագավառ (domain) հասկացվում է մեկ այլ տիրույթի տերմիններով: Տիրույթ (domain) եզրույթն այստեղ նշանակում է մարդկանց ֆիզիկական և սոցիալական փորձառության ոլորտներ կամ շրջաններ, այլ կերպ ասած՝ իրականության հատվածներ: Սովորաբար անձին ծանոթ տիրույթը կոչվում է ծագման տիրույթ կամ աղբյուր տիրույթ, իսկ այն տիրույթը, որը դեռ նոր է մարդկանց համար, կոչվում է թիրախ տիրույթ:

Հասկացութային փոխաբերությունների վերլուծությունը հիմնվում է ճանաչողական լեզվաբանության այն դրույթի վրա, որ լեզվական փաստերի միջոցով կարելի է վեր հանել մարդու ճանաչողական համակարգի առանձնահատկությունները: Եվ որքան անհատը վերացարկվում է իրականությունից, այնքան փոխաբերական շերտեր են անհրաժեշտ մտքերն արտահայտելու համար:

Լակոֆն ու Ջոնսոնը տարբերակում են օրիենտացիոն կամ կողմնորոշման, օնթոլոգիական կամ գոյութենաբանական և կառուցվածքային փոխաբերություններ: Օրիենտացիոն կամ կողմնորոշման փոխաբերությունները հիմնվում են տարածական հակադրությունների վրա, օրինակ՝ վերև – ներքև, կենտրոնական – ծայրամասային և այլն: Որպես պարզաբանում նշվածի՝ հեղինակները տալիս են հետևյալ օրինակը՝ «Happy is up, sad is down» (երջանիկը վերևում, իսկ դժբախտը՝ ներքևում): Սա ձևավորվում է մի քանի արտահայտությունների հիման վրա. I'm feeling up (Ես ուրախ եմ), I'm feeling down (Ես տխուր/անտրամադիր եմ) [13, p. 15]:

Օնթոլոգիական կամ գոյութենաբանական փոխաբերությունները իրադարձությունների, զգացմունքների, մտքի իմաստային կողմը արտահայտում են ֆիզիկական էության տերմիններով: Այսպես են հեղինակները պարզաբանում այս փոխաբերությունները. «Փորձառությունների ըմբռնումն օբյեկտ-

ների և նյութերի (substances) միջոցով թույլ է տալիս մեզ ընտրել փորձառության հատվածներ և դրանց վերաբերվել որպես առանձին միավորների կամ միատեսակ նյութերի» [13, p. 25]: Գիտնականները նշում են, որ այդ ֆիզիկական միավորներից ամենակարևորը զետեղարանն է (container): Օրինակներից մեկը գնաճն (inflation) է. Inflation is lowering our standard of living (Գնաճը նվազեցնում է մեր կենսամակարդակը), We need to combat inflation (Մենք պետք է պայքարենք գնաճի դեմ) և այլն: Գիտնականները նշում են, որ դիտարկելով գնաճն իբրև միավոր (entity)՝ մենք կարողանում ենք ճանաչել/նույնականացնել դրա որևէ առանձնահատուկ հայեցակերպը՝ դիտարկելով այն որպես պատճառ, երբեմն էլ ենթադրել, թե այն հասկանում ենք [13, p. 26]:

Կառուցվածքային փոխաբերությունները թույլ են տալիս գործածել բարձր կառուցվածքային և հստակ ուրվագծված մեկ հասկացույթը մյուսը կառուցելու համար օրինակ՝ Time is money (Ժամանակը փող է) [13, p. 61]: Մարդու հասկացական համակարգում կարող են գոյություն ունենալ իրար հակադիր կառուցվածքային փոխաբերություններ, օրինակ՝ ժամանակի ընկալումը որպես շարժական օբյեկտ (Կգա ժամանակ, երբ) կամ էլ՝ անշարժ (Մենք մոտենում ենք տարվա վերջին): Այս փոխաբերությունների առկայությունը կարելի է բացատրել այն փաստով, որ շարժումը մարդու համար երկիմաստ է. կամ մարդն անշարժ է, և ամեն ինչ շարժվում է նրա կողքով, կամ էլ ամեն ինչ կանգուն է, նա ինքն է շարժվում:

Փոխաբերության ըմբռնումը հայ լեզվաբանների աշխատություններում

Փոխաբերության առանձնահատկություններին բավականին ծավալուն անդրադարձ է կատարվել հայ լեզվաբանների աշխատություններում: Այսպես, լեզվաբանական բառարանում առանձնացվում են փոխաբերության լայն և նեղ իմաստներ: Լայն ըմբռնումով փոխաբերություն է փոխաբերական իմաստով ամեն բառ կամ արտահայտություն, որը պատկերավոր արտահայտություն է, իսկ նեղ իմաստով բառի փոխաբերական իմաստը հիմնված է պատկերավոր նմանության վրա [6, էջ 304]:

Էդ. Աղայանը նշում է, որ բառն ունի առաջնային իմաստ, որը կոչվում է «ուղղակի իմաստ», իսկ այս ուղղակի իմաստից բացի՝ բառերը խոսքի մեջ

կարող են «գործածվել նաև այնպիսի առարկաների, երևույթների, հատկանիշների համար, որոնք ինչ-որ կողմով առնչվում կամ նմանվում են ուղղակի իմաստ ցույց տված առարկային, երևույթին և այլն» [1, էջ 49]: Եվ ահա այս նոր իմաստը, ըստ Աղայանի, կոչվում է փոխաբերական իմաստ. «Փոխաբերությունը տվյալ բառի գործածությունն է այնպիսի առարկաների (երևույթների, հատկանիշների և այլնի) վերաբերությամբ, որոնք չեն մտնում նրա ուղղակի իմաստի մեջ, կամ ավելի պարզ՝ փոխաբերությունը բառի գործածությունն է մի այլ բառի իմաստով» (ընդգծումը հեղինակինն է) [1, էջ 50]: Ընդ որում, Աղայանը փոխաբերության հիմք է անվանում այն հատկանիշը, որով ցույց տրվող առարկան, գործողությունը, երևույթը փոխաբերական գործածությամբ նմանեցվում են մի այլ առարկայի, գործողության, երևույթի և այլն:

Այնուհետև «ըստ իրենց տարածվածության և իմաստային զարգացման»՝ Աղայանն առանձնացնում է փոխաբերության երեք կարգ՝ ա. անհատական ստեղծագործական կամ հեղինակային, բ. գործուն պատկերավոր կամ ընդհանրական պատկերավոր, գ. ավարտուն կամ մարած: [1, էջ 50]:

Անհատական ստեղծագործական կամ հեղինակային փոխաբերությունները հեղինակի ստեղծած փոխաբերություններն են, որոնք դեռևս լայն տարածում չեն ստացել, գործուն պատկերավոր կամ ընդհանրական պատկերավոր փոխաբերությունները, չնայած առաջացել են որպես անհատական, ստեղծագործական փոխաբերություններ, կորցրել են իրենց այդ բնույթը և ժամանակի ընթացքում մեծ տարածում են գտել: Իսկ ահա ավարտուն կամ մարած փոխաբերությունները, ըստ գիտնականի, այն փոխաբերություններն են, որոնք ժամանակի ընթացքում կորցրել են իրենց այդ փոխաբերական հատկությունն ու դարձել սովորական, ուղղակի իմաստ [1, էջ 54]: Հեղինակը նաև նշում է, որ վերջիններս կոչվում են նաև չոր փոխաբերություններ, որովհետև այլևս պատկերավոր արտահայտություններ չեն ստեղծում [1, էջ 54]:

Էդ. Աղայանը նշում է, որ այս տարբերակումը մշտական զարգացման ու փոփոխությունների գործընթաց է, և եթե առաջին երկու կարգի փոխաբերությունները կարևոր են խոսքի պատկերավորության, արտահայտչակա-

նության տեսակետից, ապա լեզվաբանական տեսակետից կարևոր է երրորդը, որը «բառիմաստների զարգացման հիմնական գործընթացն է ներկայացնում» [1, էջ 54]:

Այնուհետև Աղայանն առանձնացնում է բառի ստացած փոխաբերական իմաստի երկու տեսակ՝ բառային կամ մակերեսային և խորքային կամ կապակցական [1, էջ 56]: Առաջինը հիմնվում է փոխաբերվող և փոխաբերյալ բառերի որևէ կողմի ակնառու նմանության վրա, իսկ երկրորդի փոխաբերական իմաստը ստեղծվում է հենց այդ կապակցվող բառերի միասնությամբ: Վերջիններս էլ «մեծ մասամբ վերածվում են ծավալուն, բազմանդամ ու բազմակի փոխաբերությունների ամբողջության, որով ստեղծվում է բանաստեղծական խորիմաստ, բովանդակալից ու գեղեցիկ պատկեր» [1, էջ 58]:

Իսկ ահա Ս. Էլոյանը նշում է, որ «փոխաբերական է կոչվում բառի այն իմաստը, երբ բառը առարկաներն ու երևույթները նշում է անուղղակի կերպով» [3, էջ 70], իսկ «փոխաբերությունը բառի գործածությունն է մեկ այլ բառի իմաստով՝ հենվելով երկու երևույթների նմանության վրա» (ընդգծումը հեղինակինն է) [3, էջ 71]:

Հեղինակը տարբերակում է փոխաբերության երկու տեսակ՝ անհատական և համալեզվական [3, էջ 73]: Ընդ որում, անհատական փոխաբերություն են նաև ստեղծագործական կամ հեղինակային փոխաբերությունները: Իսկ համալեզվական փոխաբերությունները առաջանում են անհատական, ստեղծագործական փոխաբերությունների հիմքով և բաժանվում են գործուն ու խամրած կամ հանգած փոխաբերությունների:

Էլոյանը գրում է. «Գործուն լեզվական փոխաբերությունները լեզվի մեջ մտած և ընդհանրացած կայուն փոխաբերություններն են», և այս գործուն փոխաբերությունները, առաջանալով «փոխաբերական գործածության հիմքերով, վերածվել են փոխաբերական կայուն իմաստների և այնպես են ամրացել լեզվի մեջ, որ դարձել են բառի (բազմիմաստ) իմաստային համակարգի բաղադրիչներ» [3, էջ 74]: Այստեղից հեղինակը եզրահանգում է, որ փոխաբերությունը նաև բառակազմական երևույթ է, քանի որ «լեզվի բառա-

պաշարի հարստացման և զարգացման ներքին միջոցներից մեկն էլ հանդիսանում է միևնույն բառի իմաստի հիմքով նոր իմաստի առաջացումը (իմաստային նորաբանությունը)» [3, էջ 75]:

Ըստ Էլոյանի՝ խամրած կամ հանգած են այն փոխաբերությունները, որոնք «լեզվի պատմական զարգացման ընթացքում կորցրել են իրենց փոխաբերական բնույթը, փոխաբերական ներգործության ուժն ու պատկերավորությունը» և այս փոխաբերությունները դառնում են բառի իմաստային տարբերակներ [3, էջ 75]:

Այնուհետև Էլոյանն ընդգծում է, որ հանգած փոխաբերությունների հիմքով է առաջանում համանունությունը, և այդ համանուն բառերում «փոխաբերությունների իմաստային կապը մթազնել է, և դրանք արդեն դիտվում են իբրև առանձին բառեր» [3, էջ 76]: Իսկ բառերի փոխաբերական իմաստները, ըստ ընդգրկման ծավալի, լինում են՝ բառային, կապակցական և ծավալուն [3, էջ 76]: Այստեղ հետաքրքիր է, որ Էլոյանը, ի տարբերություն Աղայանի, առանձնացնում է ծավալուն փոխաբերություն, որտեղ «իմաստի փոխաբերականությունը զարգանում և ծավալվում է առանձին բանատողերում կամ ամբողջական նախադասություններում և հաճախ ամբողջ համատեքստում» [3, էջ 78]:

Փոխաբերությանը անդրադարձել է նաև լեզվաբան Ա. Մարգարյանը, որը նշում է, որ «Բառերը փոխաբերական իմաստներ են արտահայտում առարկաների, երևույթների, իրողությունների ոչ միայն արտաքին, այլև ներքին հատկանիշների նմանության հիման վրա» [5, էջ 35]: Հեղինակն ավելացնում է, որ այստեղ հիշատակության է արժանի կենդանանիշ բառապաշարը: Այնուհետև գիտնականը առաձնացնում է փոխաբերության իմաստային զարգացման, տարածվածության աստիճանի, ոճական արժեքի երեք տեսակ. ա. *պարկերավոր համալեզվային*, բ. *անհատական-ոճական* կամ *հեղինակային* և գ. «*չոր*» կամ *մարած* (ընդգծումը հեղինակինն է) [5, էջ 37]: Այս տարբերակումը մեծ մասամբ համապատասխանում է նախորդ երկու հեղինակների տարբերակումներին:

Փոխաբերության հետաքրքիր տարբերակում է առաջարկում Պ. Պողոսյանը. ըստ հեղինակի՝ փոխաբերությունները երկու տեսակի են լինում՝ խոսքային և լեզվական [7, էջ 36]: Ընդ որում, խոսքային է համարվում, եթե

այն առկայանում է միայն խոսքի մեջ, այսինքն՝ «բառը կամ կապակցությունը ինքնին լեզվի մեջ չունի տվյալ փոխաբերական նշանակությունը, սակայն խոսքի բանահյուսվածքում ձեռք է բերում այդպիսի իմաստ» [7, էջ 36]: Այնուհետև հեղինակը գրում է, որ լեզվական փոխաբերությունները նրանք են, որոնք ժամանակի ընթացքում խոսքայինից վերածվել են լեզվականի: Այսինքն, խոսքայինը նույնն է, ինչ անհատական փոխաբերությունը: Իսկ ահա որպես լեզվական փոխաբերություններ Պոդոսյանն առանձնացնում է երեք շերտ՝ *բառերի փոխաբերություններ առանձնաբար, բառերի փոխաբերություններ կապակցություններում և կապակցությունների փոխաբերություններ*: Այստեղ պետք է նշել, որ երկրորդ շերտը, ըստ Պոդոսյանի, այն բառերն են, որոնք փոխաբերական նշանակություն են ստանում բառերի կապակցություններում, հատկապես ածականը և բայը, մասամբ նաև՝ գոյականը [7, էջ 36–37]:

Այս առումով կարևոր է նշել Լ. Եզեկյանի մոտեցումն այս խնդրին. Եզեկյանը հիշատակում է ակադ. Էդ. Ջրբաշյանի՝ գոյականից, ածականից, բայից կազմված փոխաբերությունների առանձնացումն ու ավելացում, որ փոխաբերությունների խոսքիմասային դասակարգումը նպատակահարմար չէ, քանի որ այդ փոխաբերական իմաստով տվյալ բառը հանդես է գալիս որոշակի բառակապակցություններում, իսկ մյուս դեպքերում կարող է և նույն իմաստը չարտահայտել [2, էջ 347]:

Ի մի բերելով՝ կարելի է ասել, որ փոխաբերությունը հայ լեզվաբանների կողմից դիտարկվում է որպես լեզվական երևույթ, իսկ խոսքային տարբերակումը վերագրվում է հեղինակի կողմից ստեղծված փոխաբերությանը: Այստեղ տեղին է նշել Լ. Հախվերդյանի ակնարկն առ այն, որ փոխաբերությունները ոչ թե մենք ենք ստեղծում, այլ գործածում ենք «շնորհալի մարդկանց» կողմից ստեղծված, «վաղուց ի վեր գտնված, բյուրեղացված ձևերը» [4, էջ 96]: Այսպիսով, հայ լեզվաբանները նույնպես փոխաբերությունը համարում են լեզվական երևույթ, իսկ նոր փոխաբերություն կարող է ի հայտ գալ միայն անհատների շնորհիվ:

Եզրակացություն

Որպես լեզվական երևույթ փոխաբերությունը նոր չէ, և ժամանակի ընթացքում լեզվաբանության մեջ փոխաբերության ուսումնասիրության նոր մոտեցումներ են ի հայտ գալիս, որոնք երբեմն իրար փոխլրացնում են, իսկ երբեմն էլ՝ հակադրվում: Ամփոփելով կարելի է նշել, որ փոխաբերությունը որպես զուտ լեզվական երևույթ դիտարկելը նվազեցնում է այդ երևույթի բնույթը՝ պարփակելով ներքին լեզվաբանության մեջ, մինչդեռ փոխաբերությունը վեր է հանում տվյալ լեզվով հաղորդակցվող մարդկանց մշակութային ու մտածական առանձնահատկությունները: Եվ այս առումով տեղին է հիշել լեզվի մասին Գ. Ջահուկյանի դիտարկումը. «Միայն այն փաստը, որ միավորների հակադրությունը թե՛ արտահայտման, թե՛ բովանդակության առումով հնարավոր է միայն նյութական (էական) հիմքի վրա, հուշում է, որ անհնար է հասկանալ լեզվի էությունը՝ առանց հաշվի առնելու իրերի փոխհարաբերությունները նյութական աշխարհում: Եթե մարդը չգիտի իրերի հատկությունները, հակադրությունների ոչ մի համակարգ հնարավորություն չի տա հասկանալու փոխաբերության էությունը. խոզի կամ էշի հատկություններից անտեղյակությունը անհասկանալի կդարձնի մարդուն նրանց հետ համեմատելը: Լեզվի բնույթը կարելի է հասկանալ միայն նրա սահմաններից դուրս գալով» [10, c. 5-6]:

Գրականության ցանկ

1. Աղայան Է. Բ., Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, Ե., 1984, 371 էջ:
2. Եզեկյան Լ. Կ., Հայոց լեզվի ոճագիտություն, Ե., 2006, 375 էջ:
3. Էլոյան Ս. Ա., Ժամանակակից հայերենի ոճաբանություն, Ե., 1989, 258 էջ:
4. Հախվերդյան Լ. Հ., Չրույցներ լեզվի մասին, Ե., 1986, 261 էջ:
5. Մարգարյան Ա. Ս., Ժամանակակից հայոց լեզու. բառագիտություն, Ե., 1993, 232 էջ:
6. Պետրոսյան Հ. Ջ., Գալստյան Ս. Ա., Ղարազյուլյան Թ. Ա., Լեզվաբանական բառարան, Ե., 1975, 328 էջ:

7. Պողոսյան Պ. Մ., Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքները (խոսքի տեսություն), Գիրք Բ, Ե., 1991, 336 էջ:

8. Арутюнова Н. Д., Метафора и дискурс, 5-32 // Арутюнова Н. Д., Теория метафоры, М., 1990, 512 с.

9. Вендина Т. И., Введение в языкознание, М., 2021, 333 с.

10. Джаукян Г. Б., Универсальная теория языка. Прологомены к субстанциональной лингвистике, М., Институт языкознания РАН, 1999, 318 с.

11. Рикёр П., Метафорический процесс как познание, воображение и ощущение, 416-434.// Арутюнова Н. Д., Теория метафоры, М. 1990, 512 с.

12. Glucksberg, S., McGlone, M. S., Understanding figurative language: From metaphor to idioms (No. 36). Oxford University Press, 2001, 134 p.

13. Lakoff, G., Johnson, M., Metaphors We Live by. University of Chicago Press. 1980, 276 p.

**ՆԻԶԱՄԻԻ «ԼԵՅԼԻ ԵՎ ՄԵՋՆՈՒՆ» ՊՈՆԵՄԻ ՀԱՅԵՐԵՆ
ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՏԿԱԿԱՆ ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ
ՍԻԼՎԱ ՊԱՊԻԿՅԱՆ**

ՀՀ ԳԱԱ Հ.Աճառյանի անվ. լեզվի ինստիտուտ
Ավագ գիտաշխատող, բ. գ. թ., դոցենտ
papikyansilva@yandex.ru

DOI: 10.57236/1829-0183-2024.1(30)-26

Համառոտագիր

Նիզամիի «Լեյլի և Մեջնուն» պոեմը, որն Արևելքի պոեզիայի լավագույն նմուշներից մեկն է, նույնանուն հերոսների դժբախտ սիրո պատմությունն է: Պոեմը հայերեն թարգմանվել է 1947 թ.: Թարգմանիչները (Մ.Խերանյան, Ս.Տարոնցի, խմբագիր՝ Ավ. Իսահակյան), բազմաթիվ հատկական փոխառություններ են գործածել՝ յուրահատուկ հմայք, կոլորիտ և արտահայտչականություն հաղորդելով նրան: Հատկական փոխառությունները (անվանում են նաև տարաշխարհիկ բառեր, էկզոտիզմներ) շատ են հանդիպում թարգմանական գրականության մեջ և մամուլում: Սրանք օտար երկրի մշակույթին, հոգեկերտվածքին վերաբերող բառեր են, որոնք իրենց համարժեքը չունեն փոխառու լեզվում, սովորաբար չունեն հոմանիշներ և հականիշներ, բնորոշում են օտար իրություններ (ռեալիաներ), երբեմն կարող են նկարագրական բացատրություն ունենալ:

Պոեմում հանդիպող հատկական փոխառությունները դասակարգել ենք ըստ հետևյալ իմաստային խմբերի՝ 1. գրական ժանրեր, 2. պետական-կառավարման մարմիններ, կոչումներ, 3. հագուստ, զարդ, 4. երգ, երաժշտական գործիք, 5. կրոնական բառեր, 6. ընդհանուր բառեր:

Քննությունից պարզվում է, որ Նիզամիի «Լեյլի և Մեջնուն» պոեմի թարգմանությունում գործածված հատկական փոխառությունների մի մասը արաբական ծագում ունի (*ալլահ, բեյթ, գազել, խալիֆ, հադիս, հաջի, շեյխ, սալամ, սուլթան, քասիդ* և այլն), մի մասը՝ իրանական (*դերվիշ, խոջա, շահ, շահնշահ, սուրմա*), մի մասն էլ յուրացվել հայերենի բառապաշարի մեջ:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ. հատկական փոխառություն, իմաստային խումբ, թարգմանություն, փոխառու լեզու, իրություններ (ռեալիաներ), միջազգային բառեր, բառապաշար, արաբական ծագման հատկական փոխառություններ, իրանական ծագման հատկական փոխառություններ:

**EXAMINATION OF EXOTICISMS IN ARMENIAN TRANSLATION OF NIZAMI'S
POEM "LAYLA AND MAJNUN"**

ПАПИКЯН СИЛВА

NAS RA Institute of Language after H. Acharyan

Senior researcher, PhD, Associate professor

papikyansilva@yandex.ru

Abstract

Nizami's poem "Layla and Majnun", one of the best examples of Eastern poetry, is the story of the unhappy love between Layla and Majnun. The poem was translated into Armenian in 1947. The translators (M. Kheranyan, S. Tarontsi, editor Av. Isahakyan) used a lot of exoticisms, giving it a unique charm, colour and expressiveness. Exoticisms are widely used in translated literature and the press. These are words related to the culture and mentality of a foreign country, which do not have their equivalent in the borrowed language. They usually do not have synonyms and antonyms, describe foreign realia, sometimes they can have a descriptive explanation. The exoticisms found in the poem are classified according to the following semantic groups: 1. literary genres, 2. state government bodies, titles, 3. clothes, jewellery, 4. song, musical instruments, 5. religious words, 6. general words. The examination reveals that some exoticisms used in the translation of Nizami's poem "Layla and Majnun" are of Arabic origin (Allah, beit, gazelle, khalifa, hadith, haji, sheikh, salam, sultan, qasid, etc.), some are of Iranian origin (dervish, khoja, shah, shahnshah, surma), and some were adopted into Armenian vocabulary.

Keywords and phrases: exoticisms, semantic group, translation, borrowed language, realia, international words, vocabulary, exoticisms of Arabic origin, exoticisms of Iranian origin.

**ИЗУЧЕНИЕ ЭКЗОТИЗМОВ В АРМЯНСКОМ ПЕРЕВОДЕ
ПОЭМЫ НИЗАМИ «ЛЕЙЛИ И МАДЖНУН»**

ПАПИКЯН СИЛВА

Институт языка им. Р. Ачаряна НАН РА

Старший научный сотрудник, к.ф.н., доцент

papikyansilva@yandex.ru

Аннотация

Поэма Низами «Лейли и Маджнун», один из лучших образцов восточной поэзии, представляет собой историю несчастной любви Лейли и Маджнуна. На армянский язык поэма была переведена в 1947 году. Переводчики (М. Херанян, С. Таронци, редактор Ав.Исаакян) использовали много экзотизмов, придав ей неповторимое очарование, колорит и выразительность. Экзотизмы широко используются в переводной литературе и прессе. Это слова, связанные с культурой и менталитетом чужой страны, не имеющие эквивалента в заимствующем языке. Они обычно не имеют синонимов и антонимов, описывают иностранные реалии, иногда могут иметь описательное объяснение.

Встречающиеся в поэме экзотизмы классифицированы на следующие семантические группы: 1.литературные жанры, 2.органы государственной власти, титулы, 3.одежда, украшения, 4. песни, музыкальные инструменты, 5. религиозные слова, 6. общие слова.

В результате анализа было определено, что некоторые экзотизмы, использованные в переводе поэмы Низами «Лейли и Маджнун», имеют арабское происхождение (Аллах, бейт, газель, халиф, хадис, хаджи, шейх, салам, султан, касид и др.), некоторые – Иранского происхождения (дервиш, ходжа, шах, шахншах, сурма), а некоторые были приняты и натурализованы в армянской лексике.

Ключевые слова и фразы: экзотизмы, семантическая группа, перевод, заимствованный язык, реалии, международные слова, лексика, экзотизмы арабского происхождения, экзотизмы иранского происхождения.

Ներածություն

Նիզամին՝ Աբու Մուհամադ իբն Յուսուֆ (ծնվել է մոտ 1141թ., մահացել՝ մոտ 1209 թ.) հայտնի պարսիկ բանաստեղծներից է, որն իր ժամանակի ամենազարգացած մարդկանցից մեկն է եղել՝ քաջատեղյակ արաբական և պարսկական գրականությանը, բժշկությանը, աստղագիտությանը, մաթեմատիկային, փիլիսոփայությանը, աստվածաբանությանը և այլն: Նա գրել է ռուբայաթներ, գազելներ, որոնցից շատերը մեզ չեն հասել: Հայտնի է, որ մեզ հասել է նրա «Խամսեն» կամ «Փյանջ գյանջը»՝ «Հինգ գանձը»՝ «Գաղտնիքների գանձը» («Խոսքով և Շիրին», «Լեյլի և Մեջնուն», «Հաֆթ Պեյքեր»՝ «Յոթ պատկեր»՝ բաղկացած յոթ նովելներից: Վերջին պոեմը՝ «Իսկանդեր Նամեն», վերաբերում է Ալեքսանդր Մակեդոնացու կյանքին և գործին, սակայն ներառում է նաև Արևելքում վաղուց տարածված լեգենդներ և առասպելներ):

Նիզամին սուֆիզմի¹ հետևորդ էր: Սուֆիզմը արաբապարսկական փիլիսոփայության խառնուրդ է, որի հիմնական գաղափարախոսությունն այն է, որ մարդ ձգտում է աստվածության, ուզում է միանալ բնությանը: Ըստ այդմ՝

¹ Սուֆիզմը առաջացել է 7-8-րդ դարերում: Այն միստիկ-ճգնավորական ուղղություն է: *Սուֆի* բառի ծագումը, ենթադրվում է, կապված է «սուֆի»՝ *բուրդ* բառի հետ (ճգնավորները հագել են բրդից հագուստներ): Ուամունքի ներկայացուցիչները թողել են աշխարհիկ կյանքը, նվիրվել ճգնավորության նրանց կարծիքով՝ անընդմեջ պաշտամունքային արարողությունները կարող են մարդուն օգնել ձեռք բերելու բարձրագույն երանություն, որ կնպաստի «բարձրագույն գիտելիքի»՝ Ալլահի ճանաչմանը: Սուֆիզմի աստվածաբանության գլխավոր խնդիրը Ալլահին ճանաչելն է, նրա հետ ծովվելը: Ավելի մանրամասն տե՛ս [7, էջ 332-333]:

մարդը՝ որպես աստվածություն, պետք է ազատ լինի: Կարելի է ասել՝ յուրատեսակ պանթեիզմ է:

Խորհրդային Միությունում Արևելքի մեծագույն բանաստեղծի՝ Նիզամիի ծննդյան 800-ամյակը նշվել է 1947թ.: Նույն թվականին լույս է տեսել պոեմի հայերեն թարգմանությունը Ավ. Իսահակյանի խմբագրությամբ (թարգմանիչներ՝ Մկրտիչ Խերանյան, Սողոմոն Տարոնցի): Թարգմանության ընթացքում թարգմանիչները գործածել են բազմաթիվ հատկական փոխառություններ, որոնք յուրահատուկ հմայք, կոլորիտ և արտահայտչականություն են հաղորդում պոեմին²:

Այս հոդվածում մեր նպատակն է դիտարկել հատկական փոխառությունները Նիզամիի «Լեյլի և Մեջնուն» պոեմում, որը Սաուդյան Արաբիայի տարածքում ապրած արաբ պատանի Քեյսի՝ Մեջնունի խելագար սիրո մասին է, որ վերջանում է նրա և Լեյլիի մահով:

Ընդհանուր փոխառությունների մեջ մի առանձին շերտ են ներկայացնում հատկական փոխառությունները: Սրանք այն փոխառյալ բառերն են, որոնք հատուկ են որևէ ժողովրդի նիստուկացին, սովորույթներին, ծեսերին, իրերին և այլն, ինչպես՝ *մահառաջա*, *սակուրա*, *կիմոնո* և այլն: Դրանք տվյալ ժողովրդի աշխարհայացքի, կենցաղի հիման վրա առաջացած բառեր են: Կարևորվում է նաև պատմական ժամանակաշրջանը, քանի որ լեզուն և

² Պոեմի համառոտ բովանդակությունը հետևյալն է: Արաբ շեյխը, որ երկար տարիներ երեխա չէր ունենում, վերջապես հայր է դառնում, որդուն անվանում են Քեյս: Մեծանալով՝ նա սկսում է հաճախել դպրոց, որտեղ էլ հանդիպում է Լեյլիին՝ հարևան ցեղից: Լեյլիի և Քեյսի սերը փոխադարձ էր, սակայն Քեյսի սերը հիվանդագին էր, և շրջապատում սկսում են ծաղրել նրան՝ անվանելով Մեջնուն, որ արաբերեն նշանակում է «խելագար»: Քեյս-Մեջնունի հայրը գնում է խնամախոսության Լեյլիի ծնողների մոտ, սակայն մերժվում է, քանի որ նրանք չեն ուզում իրենց աղջկան ամուսնացնել խելագարի հետ: Քեյս-Մեջնունը հուսահատությունից պատառոտում է հագուստները և գնում անապատ, որտեղ էլ սկսում է գրել բեյթեր՝ բանաստեղծություններ՝ նվիրված իր սիրուհուն: Մեջնունին բուժելու փորձերն անհաջող են անցնում, նա ընկերանում է վայրի գազանների հետ և ապրում անապատում: Այդ ընթացքում Լեյլիին ամուսնացնում են Իբն-Սալամի հետ, սակայն երիտասարդ կինը չի ցանկանում, որ նա մերձենա իրեն՝ սպառնալով ինքնասպան լինել: Իբն-Սալամը տրվում է հարբեցողության և մահանում է: Հիվանդանում և մահանում է նաև Լեյլին: Իմանալով այդ մասին՝ Մեջնունը գալիս է նրա գերեզմանի մոտ, մի քանի բեյթեր ասում, արտասուք թափում, գլուխը դնում շիրիմին և մահանում: Գիշատիչներն են պահպանում նրա դին և մեկ տարի անց թողնում, հեռանում են: Այդ ժամանակ էլ գտնում են Մեջնունի դին, սգում և թաղում Լեյլիի կողքին: Գույժն անցնում է գյուղից գյուղ և դառնում լեգենդ, սիրահարների գերեզմանն էլ՝ ուխտատեղի:

տվյալ ժողովրդի պատմությունը փոխկապակցված են: Հատկական փոխառություններին անդրադարձել ենք մեր մի քանի հոդվածներում³: Սրանք օտար երկրի մշակույթին, հոգեկերտվածքին վերաբերող բառեր են, որոնք իրենց համարժեքը չունեն փոխառու լեզվում, սովորաբար չունեն հոմանիշներ և հակահիշներ, բնորոշում են օտար իրույթներ (ռեալիաներ), երբեմն կարող են նկարագրական բացատրություն ունենալ: Իհարկե, ժամանակի ընթացքում դրանց մի մասը կարող է մեծացնել իր գործածության հաճախականությունը և յուրացվել, հաճախ էլ՝ հարել միջազգային բառերի շերտին:

Ընդունված է հատկական փոխառությունները դասակարգել հետևյալ իմաստային խմբերում՝ *պեղական-կառավարման մարմիններ, հագուստ, դիմելածն, դրամական միավորներ, պարեր, գրական ժանրեր, կերակրատեսակներ, խմիչք, կացարան, ռազմական գործ* և այլն: Պետք է նկատի ունենալ, որ ցանկացած դասակարգում որոշակի պայմանականություն ունի:

Պետք է նշել, որ «Լեյլի և Մեջնուն» պոեմի հայերեն թարգմանությունում գործածված հատկական փոխառությունները հիմնականում արաբական կամ իրանական ծագում ունեն:

Պոեմում հանդիպող հատկական փոխառությունները մենք դասակարգել ենք հետևյալ խմբերում՝ 1. *գրական ժանրեր*, 2. *պեղական-կառավարման մարմիններ*, 3. *հագուստ*, 4. *երգ*, 5. *երաժշտական գործիք*, 6. *ընդհանուր բառեր*:

1. Գրական ժանրեր

Բեյթ-ը պոեմում ամենաշատ գործածվածն է, որն արաբական ծագում ունի. այն բաղկացած է երկու տողից և համեմատաբար ավարտուն իմաստ ունի: *Բեյթերով* գրվում են բանաստեղծության որոշ տեսակներ՝ *գազելը, քասիդը*: *Բեյթը* կարող է լինել նաև երկուտողանի ինքնուրույն բանաստեղծություն, որն աֆորիզմի բնույթ ունի [4, էջ 53-54]: Մեջնունը ինքը գրում էր բեյթեր: Օր.՝ «Դեպ կինը տաժած սիրուց բոցակեզ՝ / Խելագարվել է, ինչպես

³ Տե՛ս Ս.Պապիկյան, *Արաբական ծագման հայրկական փոխառությունների քննություն*//Գավառի պետական համալսարան, «Գիտական հոդվածների ժողովածու», 2021, 10, էջ 341-349: Նույնի՝ *Հայրկական փոխառությունների քննություն*, Գավառի պետական համալսարան, «Գիտական հոդվածների» 2021, 11, էջ 313-323: Նույնի՝ *Իրանական ծագման հայրկական փոխառությունների քննություն* // «Լեզու և լեզվաբանություն», 2022, 1 /26/, էջ 77- 84:

տեսնում ես, / Գիշեր ու ցերեկ *բեյթեր* է ասում, / Սիրուհու բույրը հովերից ուզում» [6, էջ 76]: Մեռնելուց առաջ էլ Մեջնունը Լեյլիի գերեզմանին բեյթեր է ասում. «Ասաց մի քանի *բեյթեր* տխրաբառ, / Արտասուք թափեց դառն, վշտավառ, / Ձեռները ուղղեց նա դեպի աստված, / Փակեց աչքերը և այսպես ասաց» [6, էջ 200]:

Գազել < արաբ. *gazāl*: Արևելյան քնարերգության մեջ մշակված երկտող տներով ոտանավոր, որ միահյուսվում են ամեն զույգ տողի վերջում կրկնվող *ռեդիֆով* (*ռեդիֆ* - «արևելյան ժողովուրդների պոեզիայում լայնորեն տարածված հնարք՝ մեկ կամ մի քանի բառերի կրկնություն տողերի վերջում. Կրկնվող բառերին նախորդում է հանգը. այն գործածվում է *գազել*, *ռուբայի*, *մուխամմազ* բանաստեղծությունների մեջ) [3, էջ 476, 4, էջ 216-217]: *Գազելը* խոհափիլիսոփայական բնույթի է՝ բաղկացած բեյթերից, որն ունի հանգավորման կայուն եղանակ: Գազելները սիրո, տխրության և թախծի երգեր են: Օր.՝ «...Գազելներ է նա երգում վշտահեղձ, / Ե՛վ երգիչ է նա, և՛ լավ բանաստեղծ», «Մեն-մի գազելով, որ նա է հյուսում / Հազար անպատկառ բաներ է ասում» [6, էջ 46]:

Քասիդ < արաբ. *քասիդ* «նշան բռնել»⁴: Հիմնականում հանդիսավոր, ներբողական բնույթի բանաստեղծություն է՝ բաղկացած երկտողանի տներից՝ *բեյթերից*. նման է *գազելին*, սակայն երկար է, կարող է ունենալ հարյուրավոր բեյթեր[4, էջ 304, նաև 8, c.121-122]: «Մի թալիսման էր, մի խարույկ անշեջ. Ուս՝ ջահելության *քասիդ* պատվական [6, էջ 15]:

Քասիդ-ը տարածված է եղել միջնադարում: Սովորաբար դրանք նվիրվում էին զորավարներին, թագավորներին:

2. Պետական-կառավարման մարմիններ, կոչումներ

Դեհկան < պարսկ. *dēhkān*: Սկզբնապես ուներ «հողատեր, կալվածատեր» իմաստները: Հետագայում *դեհկան* կոչվեցին նաև գյուղացիները: Ս. Մալխասյանցի բառարանում [5, էջ 502] *դեհկան* բառի բացատրությունը հղվում է *դեհպետ*-ին՝ հետևյալ բացատրությամբ՝ «դեհի՝ գիլի՝ գաւառի պետ, կուսակալ, իշխան»: Օր.՝ «Մի պարսիկ *դեհկան*, ճարտար, սրատես / Մեջնունի հորը հիշում է այսպես» [6, էջ 139]:

⁴ Պոեմում գործածված է *քասիդ* ձևը:

խալիֆ < արաբ. xalifa. *խալիֆները* համարվում էին Մուհամեդի հաջորդներ, որ համատեղում էին աշխարհիկ և կրոնական գործառույթները Մուհամեդից հետո արաբների ստեղծած պետություններում. Մահմեդականների հոգևոր և աշխարհիկ գլխավորի տիտղոսն է [1, էջ 554]: «Թեկուզ *խալիֆի* հոչակ ունենա, /Քեզ մոտ հաց կերավ- ստրուկ կդառնա» [6, էջ 170]:

խոջա < պարսկ. xoǰa՝ «մեծ, ուսուցիչ». «Օ՛, բարի *խոջա*, քնքուշ, սիրալիր, /Վտանգավոր է ճամփան, ետ դարձիր» [6, էջ 235]: ՀԲԲ-ում *խոջա* բառի բացատրությունը հղվում է *խօջա/խօջայ/*-ին, որը բազմիմաստ է՝ *մեծ, փարիքն առած, խոշոր, թուրք կամ պարսիկ ուսուցիչ, մոլլա Նասրեդդինի մակդիրը, հայ վաճառական (Ջուղայի, Ագուլիսի)*: Պոեմում բառը գործածված է «ուսուցիչ, հոգևորական» իմաստով: «Հայոց լեզվի բարբառային բառարանում» *խոջա* բառի բացատրությունը հղվում է *ղոջա*-ին⁵: Բարբառներում հանդիպում է *ղոջա, ղոճա* «հարուստ, ուսուցիչ, գվարճախոս /մարդ/», *ղոչա* «1. մեծ, աժդահա, 2. ծեր» [2, էջ 355- 356] տարբերակներով:

Շահ < պարսկ. šāh «թագավոր»՝ «ընդհանուր անուն Պարսկաստանի թագավորների» [5, էջ 492]: «Ջարմացած շահը շտապեց այնժամ, / Որ գուցե փրկի մարդուն տարածամ» [6, էջ 169]:

Շահնա < պարսկ. šahna (սկզբնապես՝ ցեղապետերին տրվող տիտղոս): Բառը հայերենում բազմիմաստ է. «1. Թագավորի կողմից նշանակված վերակացու՝ քաղաքում կարգ պահպանելու համար, ոստիկան: 2. Թաթարական տիրապետության շրջանում՝ վարչական և հարկահան պաշտոնյա: 3. Թուրքիայում՝ գյուղերի հարկերը բնատուրքով գանձող կապալառու» [5, էջ 494]: Պոեմում բառը «ցեղապետ» իմաստն ունի. «Երբ *շահնան* լսեց այդ՝ անմիջապես / Ֆշշաց վրիժոտ շահմար օձի պես» [6, էջ 46]:

Շահնշահ < պարսկ. šah –ից. šāhānšāh՝ «թագավորների թագավոր, արքայից արքա, որին հպատակվում են ուրիշ թագավորներ, պարսից թագավորների տիտղոս» [5, էջ 492]. «Բարի՛ մարդ, դու իմ նո՛ր ծանոթ, / Դեռ ինձ չեն գերել կրքերն հիվանդոտ, / Ես *շահնշահ* եմ, թեև վշտալից, / Եվ չեմ ամաչում ինքս ինձանից» [6, էջ 238]:

⁵ «Հայոց լեզվի բարբառային բառարան», հհ. Ա-Է, Ե., 2001-2012 (այսուհետև՝ ՀԼԲԲ) :

Շեյխ < արաբ. šēx (*ծերունի, վանահայր, գիտուն*) «իսլամական վանքի մեծավոր, առաջնորդ» [5, էջ 514]: Օր.՝ «Երգելով այդպես, նա Նեջդը գնաց՝ / Վեհաշուք շեյխի կերպարանք մտած» [6, էջ 75-76]:

Սուլթան < արաբ. sultān՝ «ընդհանրապես՝ մահմեդական ազգերի թագավոր, մասնավորապես՝ օսմանական թուրքերի թագավոր. երբեմն գործ է ածվում իբրև հատուկ անուն կանանց և տղամարդկանց» [5, էջ 247]: «Դեմքիդ սուլթանը մագերիդ տակ մերձ/ Հարշստանն ու Չինը գրավեց» [6, էջ 136]:

3. Հագուստ, զարդ

Ապարոշ- «տղամարդկանց և կանանց գլխի փաթոյթ՝ իբրև զարդ» [5, էջ 207]: «Ըստ արաբների հին սովորության / Փաթթեց *ապարոշն* ու նստեց սեղան» [6, էջ, 139]:

Չալմա–փաթթոց, որ մահմեդականները կապում են գլխարկի վրայից: «Հեկեկաց տխուր և աղիողորմ, / Եվ գլխի *չալման* նետելով մի կողմ...» [6, էջ 51]:

Սուրմա< պարսկ. surme՝ «ծարիր՝ աչքերը, հոնքերը ներկելու համար»: «Կաթ էր արյան հետ շիկնումն աննման, / Մոր սև ակներից՝ աչքերի *սուրման*» [6, էջ 15]:

4. Երգ, երաժշտական գործիք

Մութրիք: Բառը պոեմում գործածված է մեկ անգամ, որ ծանոթագրություններում բացատրվում է՝ «թափառաշրջիկ երգիչ» [6, էջ 271] «Նրանց շնորհիվ թաղի քաղցրաձայն / Երեխաները *մութրիքներ* դարձան [6, էջ 63]: ՀԲԲ-ում՝ *մպրուպ* է [5, էջ 374]: Հայերենի բարբառներում հանդիպում է *մպրըք, մպրբու* տարբերակներով՝ «1. Երգիչ, երգ ասող, գուսան: 2. Գնչու, բոշա: 3. փխբ. Ժլատ, կծծի»՝ «Մտրբու խաղ որ խլսնի, նեյնիմ-նեյնիմ կընկնի» [2, էջ 86]:

Չենգ: Արևելյան երաժշտական գործիք: «Նրանց գործն էր նուրբ խոսքեր հորինել, / Չենգին՝ նվագել, սրինգին՝ երգել» [6, էջ 63]:

Ռոբաբ: Արևելքում տարածված լարային երաժշտական գործիք. «Հառաչանքի հետ *ռոբաբի*, չենգի՝ / Համահնչում է հառաչը զույգի» [6, էջ 63]:

Ռուդ: Լարային երաժշտական գործիք՝ «*Ռուդին* ձայնակից՝ երգեց նա ուրախ/ Մի քանի քնքուշ գագելներ չքնաղ» [6, էջ 63]:

5. Կրոնական բառեր

Ալլահ < արաբ. allah՝ «Աստծու անունը մահմեդական կրոնի մեջ».
«Ալլահ՛հ, լո՛ւյս տուր ինձ սիրո ակունքից, /Եվ մի՛ տանիր այդ սուրման իմ
աչքից» [6, էջ 43]: Պոեմում զուգահեռաբար գործածված է *Աստված բառը՝*
«Երդվում եմ աստծով, դու ինձ / Մի՛ գրկիր քեզ մոտ եղած պաղ ջրից» [6,
էջ 236]:

Դերվիշ/դերվիշ < պարսկ. derviš՝ «մահմեդական կրոնավոր. ընդհան-
րապես թափառական», փխբ. անհասկացող, բթամիտ, դժմազուլիս» [5,
էջ 499]. «Հարց ու փորձ արավ, գտավ վերջապես, / Պառկած մի տեղում
մերկ *դերվիշի* պես» [6, էջ 232]:

Թաքափիր/թաքփիր: Պոեմի ծանոթագրություններում *թաքափիր*-ը բա-
ցատրվում է «բառերի արտաբերություն. այսինքն՝ «Ալլահ արքար»՝ «Ալլահը
մեծ է» [6, էջ 272]:

«Մենք նրա համար կյանք էինք զոհում, /Իսկ նա անդադար «թաքափիր» էր
կոչում [6, էջ 95]: Կուրբան Բայրամ տոնի ժամանակ մահմեդականները
կրկնում են տոնական աղթոքը՝ *թաքափիրը:*

Հադիս / խադիս «նորություն»⁶: Փոխառություն է արաբերենից: Իսլա-
մի բարոյական ուսմունքը շարադրված է Սուննայում՝ հադիսների ժողովա-
ծում (արաբ. *սուննա՝* սովորույթ, ավանդույթ): Հադիսների նշանակությունը
մեծ է իսլամական կրոնում, քանի որ Մուհամեդ մարգարեն ոչ միայն
հայտնությունների մասին էր խոսում, այլև մեկնում էր դրանք, ինքն իր
օրինակով ցույց էր տալիս, թե ինչպես պետք է ապրի մահմեդականը:
Մեկնությունները, ըստ մահմեդականության, նույնպես տրված էին Ալլահի
կողմից. «Օ՛, մի՛թե դու չես կարդացել «հադիս» - «Գթա՛ դու, եղբայր եղիր
գթության/ Որ ուրիշներն էլ քեզ վրա գթան» [6, էջ 38-39]:

⁶ *Սուննան* (արաբ.՝ «նմուշ, սովորույթ, օրինակ»), որում տեղ են գտել Մուհամեդի քարոզները, խոսքը, արարքները, բաղկացած է *հադիսներից* (արաբ.՝ «նորություն, պատմություն»): Սուն-
նայում ներկայացվում են մահմեդական համայնքի կրոնական, իրավական, բարոյական
պատկերացումները, կանոնները: Հադիսներում թվարկվում են Մուհամեդ մարգարեի խոս-
քերի և գործերի վկաների անունները, տեղեկություններ մարգարեի գործունեության և խոս-
քերի մասին: Տե՛ս [7, էջ 321], նաև

<https://dic.academic.ru/dic.nsf/islam/830/%D0%A5%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D1%81>

Հաջի < արաբ. *hāǧ, hāǧi*. «1. Մահմեդական, որ ուխտ է գնացել Մեքքա՝ Քաաբա: 2. Նման. Քրիստոնյա, որ ուխտ է գնացել Երուսաղեմ Քրիստոսի գերեզմանին, մահտեսի: 3. կրոն. Պատկեր կամ այլ նախշ, որ Երուսաղեմ գնացող ուխտավորները դաջել են տալիս իրենց ձեռքերի և կրծքի վրա» [5, էջ 56]: «Նրանց խորհուրդից հայրն ուրախացավ,/ Համբերեց, մինչև *հաջի* օրն հասավ, /Պահանջեց մի ուղտ. լավ զարդարեց այն / Եվ սիրած որդուն նստեցրեց վրան» [6, էջ 42]: Խոսքը բուժման նպատակով Մեջնունին Մեքքա ուխտագնացության տանելն էր, որով նա պետք է բուժվեր խելագարությունից: *Հաջ*-ը ուխտագնացությունն է դեպի մահմեդական սրբավայրեր՝ Մեքքա՝ Քաաբա կամ Մեդինա՝ Մուհամեդի գերեզմանին այցելության, որ համարվում է յուրաքանչյուր մահմեդականանի պարտքը:

խուդբա - «խուդբա կարդացող». *խուդբա* կարդացողը կոչվում էր *խադիբ*: «*խադիբ*՝ Ես գուցե, խուդբա կարդացող, / Եվ դրա՞ համար կրում ես սև քող» [6, 108]7:

խուդբա < արաբ.՝ «*ուրբաթ օրվա աղոթք*»: Մահմեդականության մեջ այս աղոթքները պարտադիր են ուրբաթօրյա և տոնական օրերին: Սովորաբար պետք է բաղկացած լինեն երկու մասից. առաջինը դաստիարակչական բնույթի է, երկրորդը աղոթք է բոլոր մահմեդականների համար: Մզկիթում տեղի է ունենում տոնական աղոթք, որից հետո ընթերցվում է *խուդբա*: Այն սովորաբար սկսվում է Ալլահի և Մուհամեդ մարգարեի հիշատակումից, այնուհետև բացատրվում է հաջի ծագումը և զոհաբերության կարգը: Ավագ մոլլան հաճախ ընթերցում է մարգարեությունը հանգավորված քառյակներով: *խուդբաները* կատարվում են նամազից առաջ:

Քաաբա-մահմեդականների ուխտագնացության գլխավոր սրբավայրն է Մեքքայում: Այս տաճարի հրապարակում գտնվում է «սև քարը»: Ամեն տարի այստեղ կատարվում է մահմեդականների գլխավոր տոներից *Կուրբան բայրամ*:

6. Ընդհանուր բառեր ը [6, 273]:

Դիրհեմ: Կշեռքի չափ, նաև արծաթե դրամ. «Եվ իղձով վառված՝ անում էր բարին / Ու *դիրհեմներ* էր բաշխում խեղճերին» [6, էջ 10]:

7 Աբբասյանների օրոք խադիբը հագնում էր սև գույնի հագուստ:

Սալամ < արաբ. salām՝ «փրկություն, խաղաղություն, ողջույն»՝ «Ողջույնի խոսք, որով ողջունում է մահմեդականը մահմեդականին» [5, էջ 169]⁸: «Մեջնունը, առնելով *սալամը* խոնարհ, / Հարցրեց.- Ո՞վ ես, անծանոթ եղբայր» [6, էջ 200]: Մահմեդական աշխարհում բարևողն ասում է՝ *Սալամ ալեյքում* «խաղաղություն լինի ձեզ վրա», իսկ բարևն առնողը պատասխանում է «Վա ալեյքում էս-սալամ»՝ «Եվ ձեզ վրա լինի խաղաղություն»:

Սալամ բառը պայմանականորեն կարելի է համարել հատկական փոխառություն:

Եզրակացություններ

Նիզամիի «Լեյլի և Մեջնուն» պոեմի թարգմանությունում որոշակի թիվ են կազմում հատկական փոխառությունները:

Ամփոփելով՝ կարող ենք արձանագրել, որ պոեմի թարգմանությունում մեր դիտարկած հատկական փոխառություններից արաբական ծագում ունեն *ալլահ, բեյթ, գազել, խալիֆ, հադիս, հաջի, շեյխ, սալամ, սուլթան, քասիդ, իրանական՝ դերվիշ, խոջա, շահ, շահնշահ, սուրմա* բառերը: Բառերի մի մասը յուրացվել և մերվել է հայերենի բառապաշարին:

Նիզամիի «Լեյլի և Մեջնուն» պոեմի թարգմանիչները կարողացել են պահպանել պոեմի արևելյան յուրօրինակ կոլորիտը՝ գործածելով բազմաթիվ հատկական փոխառյալ բառեր, որոնք յուրահատուկ տեսք և հմայք են տալիս այս հուզիչ, անմահ ստեղծագործությանը:

Գրականության ցանկ

1. Աղայան Էդ., Արդի հայերենի բացատրական բառարան, «Հայաստան» հրատ. Ե., 1976, 1615 էջ: 2. Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, հ.Դ, Ե., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2007, 452 էջ:

3. Հայրապետյան Ա., Օտար բառերի բառարան, Ե., Հեղինակային հրատ., 2011, 642 էջ:

⁸ Բառարանում բերվում է հետևյալ օրինակը. մի մահմեդական, ճանապարհին մի հայի հանդիպելով, սալամ տվեց՝ կարծելով թե մահմեդական է, նա էլ սալամն առավ, բայց երբ մահմեդականն իմացավ, որ նա գյավուր է, սկսեց պահանջել, որ նա սալամը հետ տա:

4. Ջրբաշյան Էդ., Մախչանյան Հ., Գրականագիտական բառարան, Ե., «Լույս» հրատ., 1972, 296 էջ:
5. Մալխասեանց Ստ., Հայերէն բացատրական բառարան, հհ. 1-4, Ե., ՀՍՍՌ պետհրատ., 1944-1945:
6. Նիզամի Գյանջևի, Լեյլի և Մեջնուն, Ե., Հայպետհրատ, 1947, 244 էջ:
7. Սարգսյան Ա. Հ., Կրոնի տեսություն և պատմություն, Ե., Հեղինակային հրատ. , 2014, 378 էջ: .
8. Словарь литературоведческих терминов, М., «Просвещение», 1974, 509 с.
9. <https://dic.academic.ru/dic.nsf/islam/830/%D0%A5%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D1%81>

ԲԱՆԱՎԵՃ ԵՎ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ. ДИСКУССИИ И
ОБСУЖДЕНИЯ. DISCUSSIONS

ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԱՐԱԲԵՐԵՆ ՄԻՋՆՈՐԴԱՎՈՐՎԱԾ

ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ

(թուրքերենով միջնորդավորված բառաշերտ)

ՍՈՆԱ ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Հ.Աճառյանի անվ. լեզվի ինստիտուտ

Ավագ գիտաշխատող, ք.գ.թ., դոցենտ

sonmiq20@gmail.com

DOI: 10.57236/1829-0183-2024.1(30)-38

Համառոտագիր

Լեզուների միջև փոխհարաբերությունների և փոխազդեցությունների բնույթը դրսևորվում է նաև փոխառությունների միջոցով: Փոխառությունները բնորոշ են բոլոր լեզուներին, նրանցում արտացոլվում են ոչ միայն լեզվական, այլև պատմական, սոցիալ-հոգեբանական, մշակութային-քաղաքակրթական տարրեր, որոնք կան կամ եղել են փոխատու և փոխառու լեզվակիր ժողովուրդների միջև: Սրանով էլ պայմանավորված է փոխառությունների ուսումնասիրության միջգիտակարգային բնույթը և կարևորությունը:

Հոդվածում ուսումնասիրվում են հայերենի՝ արաբերենից կատարված միջնորդավորված փոխառյալ բառերը՝ ըստ հնչյունական մակարդակում դրսևորած օրինաչափությունների և առանձնահատկությունների, որոնք վեր են հանվում ըստ փոխատու, միջնորդ և փոխառու լեզուների ենթահամակարգերի զուգադրման:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ փոխառություն, փոխատու լեզու, փոխառու լեզու, միջնորդ լեզու, հնչյունական քննություն:

**ABOUT ARABIC INDIRECT BORROWINGS
IN THE ARMENIAN LANGUAGE**

(vocabulary indirectly borrowed from Turkish)

SONA MIKAYELYAN

NAS RA Institute of Language after H. Acharyan

Senior researcher, Ph.D., Associate professor

sonmiq20@gmail.com

Abstract

The nature of relationships and interactions between languages is also manifested through borrowings. Borrowings are characteristic of all languages; they reflect not only linguistic, but also historical, socio-psychological, cultural and civilizational elements that exist or existed between the peoples of the donor and borrowing languages. Due to this studying borrowings gains its interdisciplinary nature and importance.

The article examines indirectly borrowed Arabic words of the Armenian language according to phonological patterns and features that are revealed by comparing the subsystems of the donor language, the intermediary language and the borrowing language.

Key words and phrases: borrowing, donor language, borrowing language, intermediary language, phonetical study.

**ОБ АРАБСКИХ ОПОСРЕДОВАННЫХ ЗАИМСТВОВАНИЯХ
АРМЯНСКОГО ЯЗЫКА**

(лексика опосредованно заимствованная из турецкого языка)

СОНА МИКАЕЛЯН

Институт языка им. Р. Ачаряна НАН РА

Старший научный сотрудник, к.ф.н., доцент

sonmiq20@gmail.com

Аннотация

Характер взаимоотношений и взаимодействий между языками проявляется и через заимствования. Заимствования характерны для всех языков, в них отражаются не только языковые, но и исторические, социально-психологические, культурно-цивилизационные элементы, которые существуют или существовали между языками донора и заимствующего языков. С этим и связано междисциплинарный характер и важность изучения заимствований.

В статье рассматриваются опосредованно заимствованные арабские слова армянского языка согласно фонетическим закономерностям и особенностям, которые выявляются при сопоставлении подсистем языка донора, языка-посредника и заимствующего языка.

Ключевые слова и словосочетания: заимствование, язык-донор, заимствующий язык, язык-посредник, фонологическое изучение.

Ներածություն

Հայերենագիտության մեջ արաբերենից փոխառյալ բառերի քննությունը հիմնականում սահմանափակվել է դրանց ստուգաբանությամբ և բառացանկերի ներկայացմամբ: Փոխառությունների հնչյունական, ձևափմաստային քըննություններ սովորաբար չեն կատարվել:

Փոխառյալ բառերի հնչյունական ուսումնասիրությունը համեմատաբար նոր բնագավառ է, որը զարգացել է վերջին տասնամյակների ընթացքում և կարևոր է այն առումով, որ օգնում է վերհանելու մի շարք համապատասխանություններ ու հակասություններ, որոնք ծագում են լեզուների կառուցվածքային համակարգերի միջև:

Փոխառությունների մեծ մասը տարբեր կերպ է ընկալվում փոխառու լեզվի կրողների կողմից: Ի.Հաուզենը ենթադրում է, որ դրանց հնչյունական հարմարեցումը տեղի է ունենում մի քանի փուլով: Նախևառաջ, երկլեզու անհատը ներմուծում է նոր բառ, որը շատ նման է մայր լեզվի ձևին: Հասանելիություն չունենալով փոխատու լեզվի բառարանին՝ միալեզու անհատները հիմնականում հիմք են ընդունում այն ձևերը, որոնք ներմուծվել են երկլեզու անհատների կողմից: Այդպիսով, հավանաբար, գոյություն ունի տարբերակայնության որոշակի աստիճան, ըստ որի՝ միալեզու անհատները փորձում են ոչ հարազատ հնչյունական մոդելները մերձեցնել իրենց լեզվի հնչյուններին: Երբ բառը սկսում է խոսքային հանրույթի կողմից համընդհանուր գործածություն ստանալ, դառնում է փոխառու լեզվի բառապաշարի մի մասը: Այդպիսով, փոխառված առարկայի անվանման արտասանությունը հաճախ փոխվում է ըստ փոխառու լեզվի հնչյունաբանական օրենքների [10, p. 3]:

Ստորև դիտարկել ենք արաբական միջնորդավորված փոխառությունների հնչյունական առանձնահատկությունները՝ ըստ փոխատու, միջնորդ և փոխառու լեզուներում դրանց դրսևորման եղանակների:

Ուսումնասիրության մեթոդը

Ուսումնասիրությունը կատարվել է զուգադրական-համեմատական մեթոդով: Լեզվական փաստերի և երևույթների զուգադրական ուսումնասիրությունը հնարավորություն է ընձեռում վերհանելու լեզուների միջև տարբերմակարգակներում առկա նմանություններն ու տարբերությունները, լեզվական ենթահամակարգերի փոխազդեցությունների տեսակներն ու եղանակները:

Ուսումնասիրության տեսամեթոդական հիմքերը

Հայերենի արաբական փոխառությունները տարբերակվում են ըստ ուղղակի և միջնորդավորված փոխառյալ բառաշերտերի: Փոխառությունների միջնորդ լեզուները պատմական տարբեր ժամանակաշրջաններում եղել են հիմնականում պարսկերենը և թուրքերենը, որոնք ևս բազմաթիվ փոխառություններ են կատարել արաբերենից: Ուշագրավ է, որ տարբեր ուսումնասիրողներ հաճախ նշում են, որ անհրաժեշտ է պարզել, թե հայերենի հատկապես բարբառային որևէ միավորում առկա արաբական փոխառություններից որոնք են անմիջական, և որոնք՝ միջնորդավորված. դա չափազանց դժվար է, որովհետև այդ բառերի զգալի մասը գրեթե նույն ձևով, նույն հնչյունական կազմով գոյություն ունի և՛ պարսկերենում, և՛ թուրքերենում [4, էջ 146-147]: Այդպիսով, այս կամ այն փոխառյալ բառի միջնորդ լեզվի տարբերակման հարցում հաճախ բացակայում է հստակ մոտեցումը: Սա պայմանավորված է վերոնշյալ լեզուների՝ միմյանց հետ ունեցած պատմական սերտ առնչություններով և փոխազդեցություններով:

Անատոլիայում թյուրքական առաջին պետությունը ստեղծվել է 10-րդ դ. սելջուկների կողմից, որոնք իսլամ են ընդունել: Քանի որ իսլամը փոխկապակցված էր արաբերենի հետ, արաբերենից մեծ թվով փոխառություններ են մտել թուրքերենի մեջ: 11-12-րդ դդ. արաբերենը լայնորեն ուսումնասիրվում էր թուրքերի կողմից: Համարվում է, որ այն, ինչպես լատիներենը միջնադարյան Եվրոպայում, մուսուլման ժողովուրդների կրոնի, գիտության և մշակույթի լեզուն էր, և նրանից փոխառված գրեթե բոլոր բառերը կապ ունեին այդ ոլորտների հետ:

15-19-րդ դդ., Օսմանյան կայսրության ծաղկման և անկման, ինչպես նաև օսմաներենի զարգացման շրջանում արաբերենի դերն ու նշանակությունն ավելի էր ուժեղացել. առանց արաբերենի և պարսկերենի հիմնավոր իմացության հնարավոր չէր գրել և կարդալ «օսմաներեն»: Օսմաներենում փոխառվել էին մեծ թվով արաբերեն բառեր և՛ անմիջականորեն, և՛ պարսկերենի միջոցով: Այդպիսով, օսմաներենը արաբերենի, պարսկերենի և թուրքերենի խառնուրդից ձևավորված մի լեզու էր: Մինչև 19-րդ դ., այդուհանդերձ, դպրոցական ուսման և մուսուլմանական օրենքի լեզուն, որ հասանելի էր բնակչության համար, արաբերենն էր:

Օսմանյան կայսրության նվաճումների հետևանքով Հայաստանի մի մասը՝ Արևմտյան Հայաստանը, 16-րդ դ., ցավոք, անցնում է նրա տիրապետության տակ: Դարավոր շփումների պայմաններում (16 – 20-րդ դդ.) օսմաներենից հայերեն բանավոր խոսք են անցել բազմաթիվ բառեր: Ոսումնասիրողների մի մասը դրանք անվանում է նաև տաճկերեն փոխառություններ [5, էջ 17]: Քանի որ օսմաներենում արաբերեն բազմաթիվ փոխառություններ կային, միջնորդավորված փոխառվում են նաև արաբերեն ծագման շատ բառեր, որոնք արդեն մասամբ կրել էին միջնորդ լեզվի հնչյունական և քերականական ազդեցությունները: Դրանք գործածություն են ստանում հատկապես հայերենի տարածքային տարբերակներում՝ բարբառներում: Այսօր դրանց մի մասը համարվում է հայերենի մեռած բարբառային միավորներից, որոնց մասին վկայությունները հիմնըվում են գրավոր աղբյուրների վրա: Դրանից ելնելով՝ ուսումնասիրության փաստական նյութը ներկայացնում ենք ըստ Հ. Աճառյանի *«Թուրքերենէ փոխառեալ բառեր հայերէնի*

¹ Միայն XX դ. 20-ականներից սկսած, Օսմանյան կայսրության անկումից, նոր պետության ձևավորումից սկսած՝ ընդհանուր բարեփոխումների («Թանգիմաթ») համատեքստում սկսվեց նաև նրանց լեզվի բարեփոխումները, որոնց հիմնական նպատակը թուրքերենի մաքրումն էր այլ, հատկապես արաբական և պարսկական ծագման փոխառություններից: Այս շրջանում մինչ այդ (1928թ) գործածվող արաբական գրից անցում կատարվեց լատինական՝ թուրքերենի հրնչյունաբանությանը համապատասխանեցված գրին: Բարեփոխումներից հետո բառապաշարն էապես մաքրվեց, թեև դեռ արաբերեն փոխառյալ բառարմատների քանակն անցնում է վեց հազարից:

մեջ» աշխատության², ինչպես նաև բարբառագիտական այլ աղբյուրների³. դրանցից քաղել ենք թուրքերենի միջնորդությամբ հայերենի տարածքային տարբերակներին անցած արաբերեն փոխառությունները. դրանք, մեր ձեռքի տակ եղած նյութերի համաձայն, հինգ հարյուր բառային միավորից ավելի են:

Հայերեն բարբառներում գործածվող արաբերեն ծագման փոխառություններում միջնորդ լեզվի ազդեցություններն ավելի ակնառու են դառնում որևէ բառային միավորի արաբերեն համարժեքի, միջնորդ լեզվում դրա գործածության և հայերեն բարբառային տարբերակների զուգադրման պարագայում: Այդպիսով երևան են գալիս հնչյունական մի շարք համապատասխանություններ և տարբերություններ, որոնցից առավել հաճախ հանդիպողները դիտարկում ենք ստորև:

Արդյունքներ

Արաբերենի հնչյունական համակարգը բաղկացած է քսանութ բաղաձայն և երեք զույգ ձայնավոր հնչյուններից՝ իրենց կարճ և երկար տարբերակներով: Գրական արաբերենն աչքի է ընկնում հատկապես կոկորդային, միջատամնային և ուժգին արտաբերման (էմֆատիկ) բաղաձայնների զարգացած համակարգով:

Թուրքերենի հնչյունական համակարգում առկա են քսանմեկ բաղաձայն և ութ ձայնավոր հնչյուններ: Նրա՝ որպես կցական (ագգլյուտինատիվ) լեզվի հնչյունական հիմնական առանձնահատկություններից է բնիկ և փոխառյալ բառերի մեծ մասում ձայնավորների ներդաշնակության օրենքի գործածությունը [10, c. 146-147]:

² Դա Կ.Պոլսի բարբառում, համեմատությամբ Վանի, Ղարաբաղի և Նոր Նախիջևանի բարբառների, թուրքերենից կատարած փոխառությունների արժեքավոր բառարան է: Յուրաքանչյուր փոխառյալ բառի դիմաց տրված է փոխատու լեզվի համարժեք ձևը: Հարկ է նշել սակայն, որ մեր դիտարկած արաբերեն փոխառությունների դեպքում, բառիմաստի հնարավորինս ճիշտ ներկայացմամբ հանդերձ, բառերի տառադարձումը ոչ միշտ է համապատասխան ձևով արտահայտված (օր.՝ տարբերանշաններ չունեն էմֆատիկ բաղաձայնները (d, t, z, s), ինչպես նաև արաբերենի այն բաղաձայնները, որոնք հնչարտաբերական մեկ-երկու հատկանիշով տարբերակվում են (đ, ı, h) և այլն:

³ Գրականության ցանկը կցվում է: Ընդգրկվել են նաև ՀԲԱ ծրագրով գրանցված Վանի, Շատախի, Արծկեի ու Արճեշի խոսվածքներին վերաբերող ձեռագիր նյութեր:

Երկու լեզուների հնչյունական համակարգերի համեմատությունից պարզ է դառնում, որ հատկապես բաղաձայնական ենթահամակարգում դրանք համընկնում են: Խոսքը նախևառաջ ձայնորդ բաղաձայնների (m, n, l, r, y) մասին է, որոնք լեզուներում առավել կայուն հնչյուններ են:

Այդուհանդերձ, մի շարք հնչյուններ և հնչակարգային օրինաչափություններ օտար են փոխառու լեզվի համար, ուստի թուրքերենի հնչյունական համակարգին արաբերեն բառերի հարմարեցման նպատակով գործածվել են տարբեր եղանակներ: Դրանցից առավել կենսունակը *փոխարինումն* է (substitution). Երկու լեզուների հնչյունական համակարգերի համադրումը ցույց է տալիս, որ արաբերենի այն հնչյունները, որոնց համարժեքները թուրքերենում չկան, փոխարինվել են հնչարտաբերական հատկանիշներով ամենամոտ, ոչ նշոյթավորված հնչյուններով:

Այսպես՝ արաբերենի էմֆատիկ *ṣ, ḏ, ṭ, ḍ* բաղաձայններից *ṣ, ḏ, ṭ* հնչյունները պարզեցվել են՝ փոխարինվելով համապատասխանաբար *s, z, t* տարբերակներով, առանց ուժգին արտաբերման հատկանշի պահպանման: Ինչ վերաբերում է էմֆատիկ *ḍ* բաղաձայնին, այն թուրքերենում գործածվում է պարզեցված *d* կամ հնչյունափոխված *z* տարբերակներով: Օրինակ՝ արաբ.՝ *ḍamīr*⁴ «դերանուն», թրք.՝ *zamir* և այլն: Միջնորդ լեզվի ազդեցությամբ պայմանավորված՝ հայերենի բարբառային դիտարկվող միավորներում ևս գործում են *ḍ*-ի հնչյունափոխության վերոնշյալ եղանակները: Հմմ.՝ արաբ.՝ *haḍm* «մարսողություն», թրք.՝ *hazim*, բրբ.՝ *hwaḍm*, արաբ.՝ *hadir* «1.ներկա, 2.ընթացիկ», թրք.՝ *hazir* բրբ.՝ *hwaḥir/hwaḍir*, արաբ.՝ *ḍaʿif* «1.թույլ, անուժ, 2.հիվանդ», թրք.՝ *zayıf*, բրբ.՝ *qahif* և այլն:

Արաբերենի խոր հետքմային, խուլ արտաբերման *q* (կաֆ) բաղաձայնը թուրքերենում չի գործածվում: Պարսկերենում, արաբերեն նույն գրանշանի պահպանմամբ (*q*), այն օրինչափորեն հնչյունափոխվել է *ḡ*-ի և այդ տարբերակով անցել նաև հայերենի արևելյան խմբակցության մի շարք բարբառային

⁴Փոխառյալ բառերի գրառման համար գործածվել է Baskerville MT for Brill O2 տառադարձման համակարգը: Արաբերեն համարժեքները ներկայացվել են ըստ 'Al-Qāmūs 'al-jadīd, T., 1985 (արաբերեն) և Баранов X., Большой арабско-русский словарь, т. 1, 2, М., 2019 բառարանների: Թուրքերեն (օսմաներեն) բառաձևերը տրվում են ըստ Баскакова Н.А, Турецко-русский словарь, М, 1977 բառարանի:

միավորների: Հմմ.՝ արաբ.՝ *qisma* «բախտ, ճակատագիր», բրբ.՝ *ղսմաթ*, արաբ.՝ *qassāb* «մսագործ», բրբ.՝ *ղասաբ*, արաբ.՝ *naqqāsh* «զարդանկարիչ», բրբ.՝ *նաղաշ* և այլն: Մինչդեռ թուրքերենում արտաբերմամբ պարզեցվել է՝ դառնալով *k*: Հմմ.՝ արաբ.՝ *qādⁱⁿ* «դատավոր», թուրք.՝ *kadi*, արաբ.՝ *qalam* «գրիչ, մատիտ», թրք.՝ *kalam* և այլն: Հայերենի բարբառային դիտարկվող միավորներում ևս գտնում ենք *q*-կ հնչյունափոխություն, որը կարելի է համարել միջնորդ լեզվի ազդեցության հետևանք. *կըսմնյթ* «բախտ, բաժին» - *qisma*, *կըյնմնյթ* «1.աղմուկ, 2.ամբոխ» - *qāma*, *կյնլնյթ* «գրիչ, մատիտ» - *qalam* և այլն:

Արաբերենի *h* խոչակային խուլ շփականը, թուրքերենում պարզեցվելով, փոխարինվել է կոկորդային խուլ շփական *h*-ով: Հմմ.՝ արաբ.՝ *ḥakīm* «1.իմաստուն, 2.բժիշկ», թրք.՝ *hakim*, բրբ.՝ *հէքիմ* և այլն: Ուշագրավ է, սակայն, այս հնչյունի դրսևորումը դիտարկվող բարբառային միավորներում. դրանց մի մասում այն փոխարինվել է հայերենի կոկորդային խուլ *h* շփականով և գործածվում է միայն բառասկզբում. *հյնզըր* «պատրաստ» - *ḥādir* *հյն/հալ* «վիճակ» - *ḥāl*, *հյնխ* «իրավունք» - *ḥaqq*, *հյնջի* «մահտեսի» - *ḥājj*, *հյնրիֆ* «անարժեք մարդ» - *ḥarīf* և այլն: Հ.Աճառյանը նշում է, որ այն փոխառությունները, որոնք պահում են նախածայն *h*-ն, կատարվել են թուրքական տիրապետության շրջանում և թուրքերենի միջոցով են անցել հայերեն բարբառային միավորներին [3, էջ 67]:

Փոխառությունների մյուս խմբում բառի բոլոր դիրքերում տեղի է ունենում *h>խ* հնչյունափոխություն. *խնրնյթ* «ապօրինի» - *ḥarām*, *խասրաթ* «կարոտ» - *ḥasra*, *խնլալ* «օրինական» - *ḥalal*, *խէքիմ* «1.իմաստուն, 2.բժիշկ» - *ḥakīm*, *խինա* «հինա» - *ḥinnā'* և այլն: Սա հայերենի բարբառային հնչյունափոխության հետեվանք է. Վանի բարբառում, օրինակ, բառի բոլոր դիրքերում *h*-ն գերազանցապես հնչյունափոխվում է *խ*-ի [3, էջ 64; 6, էջ 50], օր.՝ *խայ>խայ*, *մահ>մախ*, *հայելի > խայլի* և այլն: Ըստ Հ.Աճառյանի՝ *h>խ* հնչյունափոխությունը բավականին հին է, և Գ.Մագիստրոսի վկայությամբ՝ գոյություն ունեւր դեռևս իր օրոք՝ 11-րդ դարում, և անշուշտ ավելի հին է [2, էջ 383]: Հեղինակը գտնում է, որ լեզվական այս երևույթը տեղի է ունեցել արաբների

արշավանքից հետո և թուրքերի տիրապետությունից ավելի առաջ, ուստի այս շրջանին է վերագրում այն փոխառությունները, որոնցում տեղի է ունեցել *h>խ* հնչյունափոխություն [2, էջ 67]:

Թուրքերենի հնչակարգի համաձայն ձայնեղ բաղաձայններ բառավերջում չեն կարող գործածվել, ուստի փոխառյալ բառերի ձայնեղ բաղաձայնները բառավերջում նույնպես խլացել են [12, p.393]: Հմմ.՝ արաբ.՝ qalb «սիրտ», թրք.՝ kalp, արաբ.՝ mufrad «եզակի», թրք.՝ müfret, արաբ.՝ ‘ajb, թրք.՝ ayıp «թերություն», արաբ.՝ muḥtāj, թրք.՝ muhtaç «կարիք»: Հայերենի դիտարկվող բարբառներում, արաբերենից փոխառյալ բառերում *b*-ն հիմնականում անփոփոխ պահպանվել է բառի բոլոր դիրքերում: Օր.՝ բայլա «բակլա» - baqla «բանջարեղեն», խսրսր «խոսք» - xabar «լուր», խէսար/հէսար «հաշիվ» - hişāb և այլն: Մի շարք տարածքային տարբերակներում, օրինակ՝ Վանի խոսվածքի որոշ ենթախոսվածքներում, հանդիպում է նաև *b*-ի՝ ա (խու) և փ (շնչեղ խու) բաղաձայնների հնչյունափոխման մի քանի օրինակ. *iiqiiy* կամ *iiqiiy* «հարսանիքում փեսային շրջապատող ամուրի երիտասարդներ» - ‘azab, *ռուս* կամ *ըռուս* «մրգահյութ, դոշաբ» - rubb:

Արաբերենի *d* ձայնեղ հպականը ևս, չենթարկվելով բարբառին հատուկ հնչյունափոխությանը, նույնացել է հայերենի *դ*-ին. դիվա «1.դատ, 2.կռիվ» - da‘ūā, *յիադախ* «ջուր խմելու կավե, պղնձյա գավաթ» - qadah, *կայիդ* «արձանագրություն» - qayd և այլն: Այսինքն՝ կարելի է ենթադրել, որ այս փոխառությունները կատարվել են այն ժամանակ, երբ տվյալ բարբառային միավորում ձայնեղ բաղաձայնների խլացման հնչյունական օրենքն արդեն չէր գործում:

Դիտարկվող լեզվական միավորների բաղաձայնական ենթահամակարգերի զուգադրումից պարզ է դառնում, որ բարբառների փոխառյալ բառերը, հիմնականում պայմանավորված դրանց կատարման ժամանակագրությամբ, մասամբ կրել են միջնորդ լեզվի, մասամբ էլ՝ հայերեն տվյալ տարածքային տարբերակի հնչյունական օրենքների ազդեցությունները:

Հնչյունական մյուս գործընթացը, որին ենթարկվել են արաբերեն բառերը, այն է, որ հնչյունը, որը փոխառու լեզվում չունի իր համարժեքը կամ

հնչարտաբերմամբ մոտ հնչյուն, հեռացվում է բառից, այսինքն՝ տեղի է ունենում *հնչյունի անկում* (delition): Դա հատկապես վերաբերում է կոկորդային ձայնեղ շփական ‘ (այն) և խոչակային խուլ հպական ’ (համզա) բաղաձայնների: Այս հնչյունների հեռացման պարագայում նրանց նախորդող ձայնավորի «փոխհատուցվող երկարացումը» իրացվում է որպես «վերականգնման ռազմավարություն», որը թույլ է տալիս հաղթահարել հնչյունի անկման այս տեսակը [12, p. 393]: Այսպես՝ արաբ.՝ ta’lif, թրք.՝ telif «փոխզիջում», արաբ.՝ ‘adl, թրք.՝ ad.il «արդարություն», արաբ.՝ ‘ilm, թրք.՝ ilim «գիտություն» և այլն:

Ինչ վերաբերում է հայերենի՝ խնդրո առարկա բարբառային միավորներին, ապա նրանցում արաբերենի ’ (համզա) և ‘ (այն) բաղաձայնները արտացոլվել են հետևյալ կերպ. խուլ հպական ’-ն բառասկզբում և բառավերջում չի պահպանվել, օր.՝ *ասրլ* «բուն, բնիկ» - ‘aşl «բուն, արմատ», *կüüqüü* «փորձանք» - qaḏā’, *խինա* «հինա» - hinnā’. Բառամիջում՝ միջձայնավորային դիրքում, / կիսաձայն է ավելացել, որը հավանաբար ոչ թե ’>/ հնչյունափոխություն է, այլ համզայի անկումից հետո ձայնավորների միջև առաջացած «հորանջից» խուսափելու համար գործածվող հնչյուն՝ *խային* «չարագործ» - xā’in «դավաճան», *կայիլ* «համաձայն» - qā’il և այլն:

Ձայնեղ շփական ‘ (այն)-ը ևս փոխառություններում չի պահպանվել. *ազիզ* «սուրբ, տոն (օր)» - ‘azīz «փառավոր, սուրբ, մաքուր», *üñüñ* «սովորություն» - ‘āda, *թüñիմ* «զինվորական վարժություն» - ta’īm, *ջüմ* «գումար» - jam’ և այլն:

Այսինքն՝ միջնորդ լեզվի հետ համեմատությամբ նույնպես տեղի է ունեցել հնչյունի անկում, սակայն լեզվական տարբեր եղանակներ են գործածվել այդ բացը վերականգնելու համար:

Հնչյունաբանական համապատասխանեցման (adaptation) մյուս գործընթացը վերաբերում է կրկնակ բաղաձայններին. թեև արաբերենում բառավերջում կրկնակ բաղաձայնների կիրառությունը թույլատրելի է, թուրքերենում դրանք կրճատվում կամ պարզեցվում են (degemination): Հմմ.՝ արաբ.՝ ḥaaq «արդարություն», թրք.՝ ḥaaq, բրբ.՝ *հակ*, արաբ.՝ jimn, թրք.՝ jin *բրբ.՝ ջին* «բարկություն» և այլն: Ինչպես նկատելի է, հայերեն բարբառային ձևերը ևս ենթարկվել են այս օրենքին:

Թուրքերենին բնորոշ չէ հատկապես միավանկ բառերի բառավերջում բաղաձայնների կուտակումը: Այլ կերպ ասած՝ բառի վանկային CVCC կառուցվածքը այդ լեզվում անթույլատրելի է: Մինչդեռ արաբերենի համար այն շատ բնութագրական է, ուստի արաբերենից կատարված փոխառությունների թուրքերեն համարժեքները կազմվել են CV.CVC կառուցվածքով, այսինքն՝ հավելյալ (էպենթետիկ), ձայնավորի ավելացմամբ, որն էլ իր հերթին հանգեցնում է բառի կազմում վանկերի փոփոխության: Թուրքերենում ներմուծվել է էպենթետիկ *i* ձայնավորը: Հմմ.՝ արաբ.՝ *ism* «անուն», թրք.՝ *is.im*, արաբ.՝ *adl*, թրք.՝ *ad.il* «արդարություն», արաբ.՝ *naqd* «առձեռն», թրք.՝ *naq.id* և այլն: Հայերենի խնդրո առարկա բարբառային միավորներում այս երևույթը տարբեր դրսևորումներ ունի: Մի շարք բառերի դեպքում որևէ ձայնավոր չի հավելվել, օր.՝ *խալխա* «ժողովուրդ, մարդիկ» - արաբ.՝ *xalq*, *üür* «հրաման» - *amr*, *լաղըր* «մականուն» - *laqb*, *ջüñun* «ջանք» - *jahd* և այլն: Որոշ բառերում, ինչպես բնորոշ է պարսկերենից միջնորդավորված փոխառություններին, ավելացել է էպենթետիկ *ə*-ը ձայնավոր. *լաղըր* «մականուն» - *laqbə*, *ախըր* «վերջապես» - *äxrə* «վերջ», *ասըլ* «բուն, բնիկ» - *’asıl* և այլն:

Ինչ վերաբերում է փոխատու, միջնորդ և փոխառու լեզուներում ձայնավորային ենթահամակարգերի փոխհարաբերությանը, որն արտահայտվում է փոխառությունների միջոցով, ապա այստեղ անհամապատասխանություններն ավելի շատ են այս ենթահամակարգերի ավելի մեծ տարբերությունների պատճառով:

Արաբերենն ունի երեք երկար ձայնավոր (*ā*, *ū*, *ī*), որոնք փոխառու միջնորդ լեզվում չկան, ուստի փոխառություններում հիմնականում դրսևորվել են առանց երկարության հատկանշի: Հմմ.՝ արաբ.՝ *māl* «1.ունեցվածք, 2.գումար», թրք.՝ *mal*, բրբ.՝ *մալ*, արաբ.՝ *hisāb*, թուրք.՝ *hesap*, բրբ.՝ *հիսաբ/հէսաբ*, արաբ.՝ *murād* «1.ցանկություն, մտադրություն», թրք.՝ *murat*, բրբ.՝ *մուրազ* և այլն: Արաբերենում գործառում են նաև երեք կարճ ձայնավորներ (*a*, *i*, *u*): Օսմաներենում, ինչպես նաև ժամանակակից թուրքերենում, արաբերենի *a* կարճ ձայնավորը մասամբ պահպանվել է: Հիմնականում, սակայն, այն ավելի «փափուկ» արտասանությամբ է փոխարինվել. այդպիսով տեղի է ունե-

ցել a>e հնչյունափոխություն. հմմ.' majlis-mejlis: Հայերենի մի շարք բարբառներում ևս գործածվում են a>է, Ե հնչյունափոխությամբ փոխառություններ: Հմմ.' արաբ. maydan «1.հրապարակ, 2.ասպարեզ», թրք.' meydan, բրբ.' մէյդան, արաբ.' hawās «զգացմունք», թրք.' hawes, բրբ.' հավէս և այլն:

Թուրքերենի ձայնավորային ենթահամակարգում գործածվում է ութ հնչյուն, բացի այդ՝ գործում է ձայնավորների ներդաշնակության օրենքը (vowel harmony), համաձայն որի՝ բառի առաջին ձայնավորը համապատասխանում է վերջին ձայնավորին: Սա հաճախ գործում է նաև փոխառյալ բառերի դեպքում: Օրինակ՝ արաբ.' mudir «տնօրեն», թրք.' mudur, արաբ.' mumkin «հնարավոր», թրք.' mumkun և այլն: Հարկ է նշել սակայն, որ փոխառյալ մի շարք բառեր չեն ենթարկվում այս օրենքին: Օրինակ՝ արաբ.' hisāb «հաշիվ», թրք.' hesāp, արաբ.' mi_tāl «օրինակ», թրք.' misal և այլն: Հայերենի բարբառային դիտարկվող միավորներում ևս այս օրենքը չի գործում՝ հէսաբ, միսալ և այլն:

Արաբերենի ս կարճ ձայնավորը միջնորդ լեզուների փոխառյալ բառաշերտում գործածվում է առանց հնչյունափոխության, ս>օ հնչյունափոխությամբ կամ ս-ի քմայնացմամբ: Հայերենի բարբառային բառաձևերում ևս հանդիպում են ս-ի իրացման վերոնշյալ տարբերակները. հմմ.' արաբ.' şura «դեմք, կերպարանք», թրք.' surat, բրբ.' սուրաթ, արաբ.' dulum «կեղեքում, անարդարություն», թրք.' zulum, բրբ.' զուլում «1.մեծ փորձանք, 2.խիստ չար», արաբ.' luqma «կտոր, պատառ», թրք.' lokum, բրբ.' լոխում «խմորի պես փափուկ քաղցրավենիք» և այլն:

Առկա են նաև հնչյունափոխության այլ դեպքեր, որոնք հիմնականում ոչ համակարգային բնույթ ունեն կամ պայմանավորված են հայերենի կոնկրետ բարբառային միավորի հնչյունափոխական օրինաչափություններով (օրինակ՝ պարզ ձայնավորի երկբարբառացում և այլն):

Եզրակացություններ

Այսպիսով, դիտարկվել են հայերեն բարբառային միավորներում արաբական ծագման փոխառությունների հնչյունափոխական այնպիսի երևույթներ, որոնք հիմնականում պայմանավորված են միջնորդ լեզվի ազդեցու-

թյուններով: Փոխառյալ բառերը լեզվական այս կամ այն համակարգին համապատասխանեցվելու նպատակով ենթարկվել են հնչյունաբանական այնպիսի փոփոխությունների, ինչպիսիք են հնչյունի փոխարինումը, հնչյունի անկումը, կրկնակ հնչյունների կրճատումը կամ պարզեցումը, հնչյունի հավելումը, երկար ձայնավորների՝ երկարության հատկանշի կորուստը, ձայնավորների քմայնացումը, ձայնավորների ներդաշնակության օրենքի գործառումը կամ անտեսումը և հնչյունական այլ երևույթներ: Ինչպես ցույց տվեց զուգադրական ուսումնասիրությունը, փոխառյալ բառերը ենթարկվել են նաև հայերենի տվյալ տարածքային տարբերակին բնորոշ հնչյունական օրինաչափություններին: Պետք է նշել նաև, որ երբեմն բարդ է հստակ որոշել, թե այս կամ այն հնչյունափոխական երևույթն ի սկզբանե ո՞ր լեզվում կամ հայերենի ո՞ր բարբառային միավորում է առաջացել, և հարյուրամյակներ շարունակ նույն միջավայրում գոյատևած լեզվական ենթահամակարգերը առանձին դեպքերում ինչպիսի փոխազդեցություններ են կրել:

Գրականության ցանկ

1. Աճառյան Հ. Թուրքերենի փոխառեալ բառեր հայերէնի մեջ, Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հ. Գ, Մոսկուա-Վաղարշապատ, 1902:
2. Աճառյան Հ., Հայոց լեզվի պատմություն, մաս 2, Ե., 1951:
3. Աճառյան Հ., Քննություն Վանի բարբառի, Ե., 1952:
4. Ասատրյան Մ., Ուրմիայի (Խոյի), բարբառը, Ե., 1962:
5. Մալխասեանց Ս., Հայերէն բացատրական բառարան, Ե., 1944-1945:
6. Մուրադյան Մ. Շատախի բարբառը, Ե., 1962:
7. «Հայ ժողովրդական հեքիաթներ» ժողովածուի 17-րդ հատոր, Ե., 2012:
8. Баскакова Н., Турецко-русский словарь, М, 1977.
9. Баранов Х., Арабско-русский словарь, т. 1, 2, М., 2019 (переиздание).
10. Лашукевич А. Фонетическая адаптация заимствований в турецком языке,
<http://elib.mslu.by/bitstream/edoc/5858/1/%D0%9B%D0%B0%D1%88%D1%83%D0%BA%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87%20%D0%A1.%20%D0%90.%20%D0%A4%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F%20%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%BF%D1>

%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F%20%D0%B7%D0%B0%D0%B8%D0%
BC%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%
D0%B9.pdf

11. Haugen E., The Norwegian language in America. Bloomington:
<https://archive.org/details/norwegianlanguag0000haug/page/n111/mode/2up>.

12. Alshammari W. F., Alshammari, A. R. Adaptation of Turkish Loanwords
Originating from Arabic, International Journal of English Linguistics; Vol. 10, No. 5,
published by Canadian Center of Science and Education. 2020,
[https://www.researchgate.net/publication/346886908_Adaptation_of_Turkish_Loanwo
rds_Originating_from_Arabic](https://www.researchgate.net/publication/346886908_Adaptation_of_Turkish_Loanwords_Originating_from_Arabic)

**ՀՈՄԱՆՇՈՒԹՅՈՒՆԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԵՎ ՌՈՒՍԵՐԵՆԻ
ԴԱՐՁՎԱԾԱՅԻՆ ՄԻԱՎՈՐՆԵՐՈՒՄ
(զուգադրական ուսումնասիրություն)
ԼԻԼԻԹ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ**

Խ. Աբովյանի անվ. հայկական պետական մանկավարժական համալսարան

Բ. գ. թ. դոցենտ

lilit.avetisyan1981@mail.ru

avetisyanlilit01@aspu.am

DOI: 10.57236/1829-0183-2024.1(30)-52

Համառոտագիր

Դարձվածային միավորները (այսուհետև՝ ԴՄ) կայուն, պատրաստի վերարտադրելի և վերաիմաստավորված կապակցություններ են: Լեզվի դարձվածային համակարգում որոշակի կշիռ ունեն հոմանշային ԴՄ-ները: Ներկա հոդվածում քննվում են ժամանակակից հայերենի և ռուսերենի համարժեք հոմանշային ԴՄ-ները, որոնք առանձնակի կարևորություն ունեն միջմշակութային հաղորդակցության հայեցակետից: Ըստ հաղորդակցման գործընթացի հետ ունեցած փոխհարաբերության՝ ԴՄ-ները բաժանվում են երկու մեծ խմբերի՝ անվանողական և հաղորդակցական: Անվանողական բազմիմաստ ԴՄ-ների համար հատկանշական են հոմանշային և հականշային հարաբերությունները: Անվանողական ԴՄ-ներում առանձնացվում են գոյականական, ածականական, բայական և մակբայական հոմանշային կապակցություններ: ԴՄ-ների հոմանշային շարքը համաժամանակյա լեզվական իրողություն է, որը բաղկացած է երկու կամ ավելի դարձվածքներից:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ զուգադրական ուսումնասիրություն, միջմշակութային հաղորդակցություն, անվանողական դարձվածային միավորների (ԴՄ) իմաստային հարաբերություններ, բազմիմաստ ԴՄ-ներ, հոմանշային ԴՄ-ներ, գոյականական, ածականական, բայական և մակբայական հոմանշային ԴՄ-ներ, ԴՄ-ների հոմանշային շարքեր:

**THE SYNONYMY IN PHRASEOLOGICAL UNITS OF MODERN ARMENIAN AND
RUSSIAN LANGUAGES (comparative analysis)**

LILIT AVETISYAN

Armenian State Pedagogical University after Kh. Abovyan

Ph.D., Associate professor

lilit.avetisyan1981@mail.ru

avetisyanlilit01@aspu.am

Abstract

The phraseological units (PhU) built on imagination are stable binominal compounds, those components are linked. Among language structures PhU are of considerable number. The questions of synonymic PhU of Modern Armenian and Russian Languages are scrutinized in this article. From the point of view of intercultural communication, it is necessary to study the synonymic PhU of different languages. Due to the communication act PhU are divided into two big classes: nominative and communicative. The synonymous and antonymous relations are typical of nominative polysemantic PhU. Among nominative PhU substantival, adjectival, adverbial and verbal synonymic compounds are distinguished. The synonymic line of PhU is a synchronic language reality, which consists of two or more PU.

Key words and phrases: comparative analysis, intercultural communication, the semantic relations of nominative phraseological units (PU), polysemantic PU, synonymic PU, substantival, adjectival, verbal and adverbial synonymic PU, the synonymic lines of PU.

**СИНОНИМИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ СОВРЕМЕННОГО
АРМЯНСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ (СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ)**

ЛИЛИТ АВЕТИСЯН

Армянский государственный педагогический университет им. Х. Абовяна

К.ф.н., доцент

lilit.avetisyan1981@mail.ru

avetisyanlilit01@aspu.am

Аннотация

Фразеологические единицы (далее - ФЕ) представляют собой устойчивые, воспроизводимые в готовом виде и переинтерпретированные словосочетания. ФЕ имеют определенную значимость во фразеологической системе языка. В данной статье анализируются синонимические ФЕ современного армянского и русского языков, представляющих особую ценность с точки зрения межкультурной коммуникации. В плане соотносительности с актом коммуникации ФЕ различаются на два больших класса – номинативные и коммуникативные. Для многозначных номинативных ФЕ характерны синонимические и антонимические отношения. Среди номинативных ФЕ различаются

субстантивные, адъективные, глагольные и адвербальные синонимические ФЕ. Синонимический ряд ФЕ – синхронное языковое явление, которое состоит из двух или больше ФЕ.

Ключевые слова и словосочетания: сопоставительный анализ, межкультурная коммуникация, семантические отношения номинативных фразеологических единиц (ФЕ), полисемантические ФЕ, синонимические ФЕ, субстантивные, адъективные, глагольные и адвербальные синонимические ФЕ, синонимические ряды ФЕ.

Մասնագիտական գրականության մեջ տարբերակվում է դարձվածային միավորների (այսուհետև՝ ԴՄ) երկու տիպ. ա) բառակապակցություններին և բ) նախադասություններին համընկնող [13, էջ 14]: Բառակապակցության ձևավորումով ԴՄ-ներն ըմբռնվում են որպես անվանողական, իսկ նախադասության կառուցվածք ունեցողները՝ հաղորդակցական կապակցություններ:

Լեզվաբանական գրականության մեջ հոմանիշներ են համարվում միևնույն հասկացությունն արտահայտող այն բառերը, որոնք տարբեր են ձևական կողմով, իսկ իմաստային կողմով կա՛մ նույնական են, կա՛մ ունեն նրբերանգային, հուզարտահայտչական կամ ոճական և գործառական տարբերություններ [1, էջ 67]:

Ընդհանրապես դարձվածքները՝ որպես կայուն, պատրաստի վերարտադրելի և վերաիմաստավորված կառույցներ, դրսևորում են ձևական, իմաստային և գործառական-ոճական առանձնահատկություններ [5, էջ 60-61]: Այդօրինակ միավորներն ուշագրավ յուրահատկություններ են ի հայտ բերում միջկապակցական իմաստային հարաբերությունների տեսանկյունից: Այդ կարգի իմաստային հարաբերություններից մեկն էլ հոմանշությունն է: Մասնագիտական գրականության մեջ դարձվածային հոմանիշներ են համարվում այն տարակազմ և նույնակազմ դարձվածային միավորները, որոնք ունեն միևնույն նշանակությունը՝ միավորների ձևային պատճառաբանվածության անհամապատասխանությամբ և իմաստային նրբերանգների, ոճական-գործառական պատկանելության ու կապակցելիության հնարավոր տարբերություններով հանդերձ [16, էջ 81]:

Այսպիսով, դարձվածային հոմանիշներին հատուկ են տարբեր ձև, ընդհանուր նշանակություն ունենալը, իմաստային և ոճական տարբեր

երանգներ արտահայտելը: Հմմտ. հետևյալ դարձվածային հոմանիշները. 1. *փեշը (աչքը) վրան պահել, տեր կանգնել, թևի (հովանու) տակ առնել, թևաթիկունք լինել, (սարի պես) մեկի թիկունքին կանգնել (խնամել, նեցուկ կանգնել, հոգածություն ստանձնել, հովանավորել, որպես հզոր հովանավոր՝ պաշտպան հանդես գալ)*. Ամեն մեկն իրեն համարում էր ավագ հեղինակ նրա նկատմամբ և ձգտում էր իր *թևի տակ առնել*, գրական մթնոլորտ ստեղծել նրա շուրջը (ՌԶ, 306): Ամեն մի բանվորի, ծառայողի *թիկունքին* սարի պես *կանգնած է*, նրանց համար ցանկացած պահին կյանքը չի խնայում (ՔԹ, 316): 2. *Քար քաշել, քրտինք քամել (թափել), աչքում (աչքի մեջ) մազ բուսնել, աչք քոռացնել, դառը դափել, արյուն-քրտինք թափել, շան պես չարչարվել (քարշ գալ), հոգի թափել (ծանր աշխատանք կատարել, չարաչար աշխատել, չարչարվել, աշխատանքից տանջվել)*. Դեռ որքա՞ն պիտի *քրտինք քամեր*, Եվ ինքնությունն ու հուր գանձը մեր Տա՛ր գարկիչներին աշխարհավեր... (ԵԶ, 11): - *Աչքիս մեջ մազ է բուսել*, մինչև որ քեզ այդ հասակին եմ հասցրել և մի արհեստի տիրացրել: Այնպես չանես, որ կրկին ինձ ստիպես լվացարանում աշխատել (Մ, 31): Ինչպե՞ս. Նա ամբողջ օրը խանութում *արյուն-քրտինք թափի*, շան պես չարչարվի, իսկ կնիկն անառակությո՞ւն անի (Շ, 4, 151):

Լեզվաբանական գրականության մեջ նշվում է. «Զէ՞ որ գործնականում տիրապետելը դարձվածաբանությանը (որում արտացոլվում է թե՛ ազգային դարձվածանու էական մասը, թե՛ ուսումնասիրվող լեզվի լեզվաաշխարհագրական յուրահատկությունը) մեծ մասամբ նպաստում է հաղորդակցական ունակությունների խորացմանը, խոսքը դարձնում է կենդանի, արտահայտիչ և հուզական» [17, էջ 3]:

Թե՛ բառային, թե՛ դարձվածային հոմանիշների ուսումնասիրությունն ընդհանրապես կարևոր է նաև միջմշակութային հաղորդակցության առումով: Առհասարակ դարձվածքներն ունեն և՛ լեզվական աշխարհընկալման ընդհանրություններ, և՛ ազգային լեզվամտածողության առանձնահատկություններ: Պ. Ս. Բեդիրյանն ընդգծում է. «Հայոց լեզուն դարձվածքների բնագավառում ևս սերտ կապեր ունի թե՛ արևելյան, թե՛ եվրոպական լեզվամտածողության հետ» [3, էջ 26]: Մասնագիտական գրականության մեջ նաև նշվում է. «Արտացոլելով ժողովրդի կյանքն ու կուլտուրան, ըմբռնումներն ու

հոգեբանությունը՝ դարձվածաբանությունն ընդհանրապես աչքի է ընկնում ազգային ինքնատիպությամբ և իր վրա է կրում այն ստեղծող ժողովրդի մտածողության յուրահատուկ կնիքը» [8, էջ 8]:

Դիտարկենք հետևյալ հոմանիշ ԴՄ-ները հայերենում և ռուսերենում, որոնք, լեզվական տարբերությամբ հանդերձ, և՛ արտահայտության, և՛ իմաստային (մեռնել ընդհանուր իմաստով) դիտվածքներում համապատասխանում են. *գերեզման իջնել, աշխարհից (կյանքից) հեռանալ, այն աշխարհը գնալ, ոտները մեկնել* – сойти в могилу, уйти из жизни, отправляться на тот свет, протянуть ноги. հմմտ. *գերեզման իջնել, աշխարհից (կյանքից) հեռանալ* 1 դարձվածային հոմանիշների գործածությունները. Ճակատիս վրա մի քանի կնճիռ գոյացավ միայն ու ձանձրույթի վախ, Քանզի սերերս լույս աշխարհ չեկած *իջան գերեզման* (ՇԱ, Բ, ԴԵ): Պարոպրը գրականության մեջ մտավ համեստ և *հեռացավ աշխարհից* մնալով նույնը (ՌԶ, 311): *Հեռանում էր կյանքից* մեկը, որը բարձր էր իր ունեցած տիտղոսից (ն. տ., 184):

Խոսքի մեջ ներկայացնենք նաև *отправляться на тот свет, протянуть ноги* հոմանիշ ԴՄ-ները. Тогда это болезнь Зоси так меня разбила, что я совсем приготовился отправляться на тот свет, да вот доктор еще придержал немного здесь. Д. Н. Мамин-Сибиряк, Приваловские миллионы (<https://kartaslov.ru>, մուտք՝ 11. 08. 2024 թ.): Вот тут мой и дом, и огород, тут и ноги протяну! – говорил он, с яростью ударяя по лежанке. И. А. Гончаров, Обломов (ՌՀԴԲ, 315):

Հատկանշական են հետևյալ ԴՄ-ների հոմանշային զույգերը երկու լեզուներում, որոնք լեզվից լեզու ի հայտ են բերում և՛ ընդհանրություն, և՛ տարբերություն. *կաշվից դուրս գալ*², *հազար կտոր լինել*³ – из кожи (вон) лезть, разбиваться (разбиться) в лепёшку⁴ (ջանալ, ճգնել, շատ չարչարվել, տանջվել)⁵:

¹ Հանդիպում են նաև շարահասական տարբերակներով՝ *իջնել գերեզման, հեռանալ աշխարհից (կյանքից)*:

² Բաղադրիչների կազմի տարբերություն. *разбиться в лепёшку* – *կաշվից դուրս գալ* [9, էջ 9]:

³ Նշված դարձվածքների հոմանշային փունջը. ձեռք ու ոտք անել, իրեն կրակը գցել, կաշվից դուրս գալ, հազար կտոր լինել, հոգին բերանը գալ:

⁴ Лепёшка – 1. բլիթ, 2. պաստեղ, բլիթիկ, 3. տափակություններ [6, էջ 435]:

⁵ Հմմտ. ռուսերենի *разрываться на части* (փորձել միանգամից մի քանի տարբեր գործեր կատարել) դարձվածքը [14, <https://phraseology.academic.ru>, մուտք՝ 14. 08. 2024 թ.]:

Նշված միավորները դիտարկենք խոսքի մեջ. Առերևույթ «ճգնելը» արհամարհվում էր, բայց բոլորը տանը գաղտնի «ճգնում էին», *կաշվից դուրս գալիս*, իսկ արդյունքները խոսում էին այն մասին, թե ով ինչքան է ընդունակ (ԱՍ, 192): Սուսաննա – Ինչ ծանրութարակ նստել ես... չես ասում՝ այնտեղ *հազար կտոր են լինում* (ն. տ., 378): И когда я представляю, что я пошел на войну и стою среди чистого поля, а в меня нарочно стреляют из ружей и пушек, чтобы убить, стараются, из кожи вон лезут, чтобы попасть, то мне даже смешно становится, до того это пахнет какою-то сверхъестественной глупостью. Л. Н. Андреев, Иго войны (<https://kartaslov.ru>, մուտք՝ 11. 08.2024 թ.): Когда меня выбрали профоргом, я подумал: разобьюсь в лепёшку, а отправлю мастера на курорт. С. П. Антонов, Дальние поезда (ն. տ.):

Հայերեն և ռուսերեն ԴՄ-ների⁶ հոմանշության զուգադրական քննությունը ցույց է տալիս, որ այդօրինակ միջկապակցական իմաստային հարաբերություններ ունեցող միավորները [եզվից [եզու ոճականորեն ևս կարող են դրսևորել ինչպես ընդհանրություններ, այնպես էլ տարբերություններ: Հմմտ. *մեռնել* ընդհանուր իմաստով հայերեն և ռուսերեն հետևյալ ԴՄ-ները հնացած են. *հոգին աստիճան տալ* [11, էջ 361], *շունչն արձակել* [4, էջ 1020] – предать (испустить) дух, испустить последний вздох [8, էջ 155 և 9, էջ 128]:

Հետաքրքիր է, որ ռուսերենում падать духом ԴՄ-ն գրքային է, իսկ հայերենում նրան իմաստով համարժեք (ընկճվել, խեղճանալ, տխրել, հուսահատվել) դարձվածքները՝ *քիթը կախել*, *գլուխը կախ անել*, *վիզը ծներ*, *ուները կախ գցել*, *թևերը թուլանալ* [10, էջ 322, 673, 1107, 1204], չեն պատկանում գրքային կամ բարձր ոճին: Ընդ որում, ռուսերեն ԴՄ-ի հոմանիշը՝ вешать голову (нос), խոսակցական է [17, էջ 112]:

Հայերենում *փախչել (վախենալ) ինչպես սատանան (խնկից) կրակից (սաստիկ վախենալ)* ԴՄ-ն գրքային է [11, էջ 576], իսկ ռուսերենում թե՛ արտահայտության, թե՛ իմաստային դիտվածքներում նրան համապատասխան бояться как чёрт ладана դարձվածքը հասարակաբանություն է համարվում [17, էջ 109]: Հմմտ. վերջիններիս հայերեն և ռուսերեն դարձվածային

⁶Ռուսերեն և իմաստով նրանց համարժեք հայերեն դարձվածքները հաճախ անհամապատասխան են լինում ոճական բնութագրությամբ [8, էջ 8]:
Հմմտ. *վիզը գցել* բարբառային ԴՄ-ն [4, էջ 1237]:

հոմանիշները, որոնք ևս գրքային կամ բարձր ոճին չեն պատկանում. *շան (ուռու) պես դողալ, սիրտը փորն ընկնել, լեղին ջուր կտրել (ճաքել)*, дрожать как осинови́й лист, не сме́ть дохнуть:

Ա. Հոմանիշ ԴՄ-ների դասակարգումն ըստ իմաստային մերձավորության աստիճանի և ոճական-գործառական տարբերությունների: Առանձնացվում են նույնանիշներ կամ հոմանշային տարբերակներ, բուն հոմանիշներ կամ համանիշներ և ոճական հոմանիշներ [15, էջ 25-27 և 16, էջ 91]:

Նույնանիշ դարձվածքները միևնույն իմաստի կրողներն են և հաճախ նույնանում են ԴՄ-ների հոմանշային տարբերակների հետ:

Բառային (հոմանշային) տարբերակներ, որոնց կզուգադրենք ուսերեն տարբերակային դարձվածքներ. 1. *Սիրտը տեղահան անել // սիրտը շուռ բերել // շուռ ածել // շուռ տալ // շարժել (թախիժ՝ գութ առաջացնել, հուզել)*, ռուս. брать // взять за душу // за сердце, 2. *գլուխը // քիթը կախել // կախ անել // գլուխը կախ գցել (խեղճանալ, տխրել, ընկճվել, վհատվել)* (հմմտ. հոմանիշ նոթերը կիտել դարձվածքը, որն ունի իր տարբերակը. *ունքերը կիտել*), ռուս. вешать // повесить голову // нос, 3. *բախտավոր // երջանիկ աստղի տակ ծնվել (բախտավոր՝ հաջողակ լինել, միշտ բախտը բանել)*, ռուս. родиться в сорочке // под счастливой звездой, 4. *գլուխն ազատել // գլուխը պրծացնել (վտանգից՝ պատասխանատվությունից խուսափել, մի վտանգավոր բանից փախչել, զերծ մնալ)* (հմմտ. հոմանիշ *ծակեր մտնել* դարձվածքը), ռուս. прятаться // уходить // уйти в кусты, 5. *իր ձեռքն առնել // բուռն առնել // բուռը հավաքել // բռան մեջ առնել // հավաքել // պահել (ձեռնամուխ լինել որևէ բան վարելու, միանձնորեն իշխել, իրեն ենթարկել)*, ռուս. брать // взять в свои руки, 6. *ոգի // թև // կոնակ առնել (թևավորվել, ոգևորվել, քաջալերվել)*, ռուս. взыграть // воспрянуть духом (հմմտ. հոմանիշ դարձվածքը. *поднять голову*):

Նույնանիշներ. *կոկորդից բռնել, բկին չոքել, օձիքը բաց չթողնել (ճնշել, պարտադրել գործել)*, հմմտ. դարձվածային տարբերակները հայերենում և ռուսերենում. *դանակը բկին // կոկորդին դեմ անել*, брать // взять за горло: *Իրեն հավաքել, խելքի գալ (// ուշքի գալ) (իրեն տիրապետել, սթափվել)*, հմմտ. հայերենի և ռուսերենի հետևյալ տարբերակային դարձվածքները. *խելքը գլուխը գալ // ժողովել // հավաքել, собираться с духом // с силами:*

Բուն դարձվածային հոմանիշները կազմվում են տարբեր բառային միջոցներով և դրսևորում են իմաստային աստիճանական, հուզարտահայտչական, ինչպես նաև գործառական տարբերություններ: Այդպիսի ԴՄ-ները միշտ ունենում են տարբեր բառային կազմ:

Դարձվածային համանիշներ, որոնց կզուգահրենք ռուսերեն հոմանիշ դարձվածքներ. 1. *Աչք փակել, մափների արանքով նայել, ականջի հետևը գցել (կանխամտածված չնկատել ինչ-որ բան, անտեսել)*, ռուս. *смотреть, пропускать мимо ушей, закрывать глаза*, 2. *շուրջը պտտվել, գլուխը յուղել, բերանին մածուն քսել, շան պես պոչ պտտեցնել*⁸, *ոտները լիզել (շողորթթել, քծնել մի բանի ակնկալությամբ, մեկին ստորաքարշորեն հաճոյանալ)*, ռուս. *ходить на задних лапках, вилять хвостом, рассыпаться мелким бесом*:

Իմաստային աստիճանական տարբերություններ դրսևորող դարձվածային հոմանիշներ. 1. *Եր կանգնել, ձեռք քաշել, ձեռքերը լվանալ, փեշը թափ փալ, խաչ քաշել* (մեկի կամ մի բանի վրա) (դադարել ուշադրություն դարձնելուց մեկի՝ մի բանի վրա, դադարել զբաղվելուց մեկով՝ մի բանով, չեզոք դիրք գրավել, հրաժարվել, որևէ բան կամ որևէ մեկին անվերադարձ կորած համարել), ռուս. *махнуть рукой, поставить крест*, 2. *ստվեր գցել* (մեկի վրա), *թուք ու մուր անել, անունը գեղնովը փալ, ցեխին հավասարեցնել, գեղինը կոխել* (նսեմացնել, դատապարտել, անվանարկել, անպատիվ անել, խայտառակել), ռուս. *выставлять в дурном свете, бросать тень, клеймить позором*:

Հուզարտահայտչական տարբերություններ դրսևորող դարձվածային հոմանիշներ թե՛ հայերենում, թե՛ ռուսերենում. *հոգին ավանդել, կյանքից հեռանալ, գերեզման իջնել, այն աշխարհը գնալ, շունչը փչել, ոտները մեկնել*,

⁸Նշված կապակցությունը համեմատություն-դարձվածային միավոր է (ռուս. компаративная фразеологическая единица): Ընդհանրապես այդ կարգի կառույցները խոսքի պատկերավորության հիման վրա առաջացած կայուն, պատրաստի վերարտադրելի և մասամբ կամ ամբողջությամբ վերաիմաստավորված կապակցություններ են, որոնց առանձնահատկություններից մեկն էլ (միջկապակցական) հոմանշային հարաբերությունների մեջ մտնելու կարողությունն է: Նրանցում քիչ են այն դարձվածքները, որոնք չունեն դարձվածային հոմանիշներ [2, էջ 5, 143-151]:

շան սափակ լինել, գրողի ծոցը գնալ, դժոխքի բաժին դառնալ (մեռնել), ռուս. испустить дух, уйти из жизни, заснуть вечным сном, положить (свою) голову, одеться в деревянный тулуп, сыграть в ящик, протянуть ноги:

Ոճական հոմանիշներ. 1. կնքել մահկանացուն (գրք.), ուղարկել (խսկց.) (մեռնել), ռուս. отходить в вечность (книжн.), отправляться на тот свет (разг.), 2. անարգանքի սյունին գամել (գրք.), գլխին (շան) լափ թափել (խսկց.) (խայտառակել), ռուս. пригвоздить к позорному столбу (книжн.), поливать грязью (разг.):

Բ. Հոմանշությունը և բազմիմաստությունը ԴՄ-ներում: Հոմանշային հարաբերությունների մեջ մտնում են ինչպես մենիմաստ, այնպես էլ բազմիմաստ ԴՄ-ները: Ինչքան իմաստներ ունի տվյալ ԴՄ-ն, այնքան հոմանշային շարքեր կարող է կազմել:

Բազմիմաստ դարձվածքն ամեն անգամ հոմանշային հարաբերության մեջ է մտնում իր իմաստներից միայն մեկով: Ուրքի կանգնեցնել ԴՄ-ն ունի հետևյալ իմաստները. 1. ապստամբեցնել, դրդել ապստամբության, 2. գործը կարգի գցել, 3. առողջացնել, բուժել: Հմմտ. ըստ նշված իմաստների՝ տվյալ դարձվածքի հոմանշային հարաբերությունները. 1. ոտքի կանգնեցնել, ոտքի հանել⁹, 2. ոտքի կանգնեցնել, կարգի բերել¹⁰, 3. Ոտքի կանգնեցնել, դանակի պես կտրել¹¹: Իսկ ռուսերենի փոխարենը դրանք փոխարինվում են հետևյալ իմաստներով: 1. առողջացնել, ոտքի կանգնեցնել, 2. Օգնել մեկին, մինչև որ ինքնուրույն դառնա, մարդ դարձնել իմաստները: Այն իր 2-րդ իմաստով հոմանիշ է ռուս. выводить в люди (մարդ դարձնել) դարձվածքին: Հմմտ. նաև изо всех сил- 1. Մեծ լարվածությամբ, 2. Ամբողջ թափով, շատ արագ. высунув язык, изо всех сил:

Գ. ԴՄ-ների հոմանշային շարքեր: Հոմանշային շարքի անդամները բնութագրվում են ընդհանուր բառակապակցական իմաստով: ԴՄ-ներում հանդիպում են հոմանշային երկանդամ և բազմանդամ շարքեր: Հայերենի և

⁹ Ոտքի հանել – 1. բարձրացնել, 2. կարգավորել, 3. առողջացնել, 4. ըմբոստացնել, 5. համախմբել:

¹⁰ Կարգի բերել – 1. Ուղիղ ճանապարհի վրա դնել, 2. Կարգի գցել, կանոնավոր վիճակի հասցնել: Հմմտ. ոտքի հանել, կարգի բերել բազմիմաստ դարձվածքները, որոնք հոմանշություն են ցուցաբերում իրենց երկրորդ իմաստով:

¹¹ Դանակի պես կտրել – 1. Կտրականապես մերժել, 2. Միանգամից բուժել:

ռուերենի համարժեք դարձվածային հոմանիշների շարքերը զուգադրելիս հիմնականում նկատվում է բազմանդամություն:

Հոմանշային բազմանդամ շարքեր. 1. *Ձեռք ձեռքի, ուս ուսի, մեկ՝ մի մարդու՝ անձի պես՝ նման* (միասնաբար, միահամուռ կերպով), ռուս. в один голос, все как один, все до одного, 2. *ծտի՝ քամու պես, քամու՝ հողմի թևերով, կայծակի արագությամբ* (կայծակի պես արագ), *կայծակի՝ կրակի նման, կրակ կտրած* (սրընթաց, չափազանց արագ, եռանդուն, տենդագին, ուժեղ թափով), ռուս. высунув язык, сломя голову, со всех ног, во все лопатки, изо всех сил, с молниеносной быстротой // скоростью, что есть (// было) духу, во весь дух // опор, как на пожар, 3. *Իրեն կորցնել, տրամ սրել, բերանը փրփրել, գլուխը պատեպատ փալ, արյունը գլխին խփել, շուն կտրել՝ դառնալ, գազան կտրել* (խիստ զայրանալ), ռուս. портить (// испортить) себе кровь, выходить (// выйти) из себя, лезть на стенку, рвать и метать:

Դ. Հոմանիշ ԴՄ-ների դասակարգումն ըստ ձևաբանական արժեքի:

Յուրաքանչյուր դարձվածք այս կամ այն խոսքի մասին համարժեք է առաջին հերթին իր արտահայտած իմաստով:

Գոյականի արժեք ունեցող դարձվածային հոմանիշներ (այլև տարբերակներ). 1. *տեղից վեր կացողը // տեղից վեր ելնողը* (ամեն պատահական մարդ), ռուս. встречный - поперечный // первый встречный //каждый встречный, 2. *ծեր՝ հին՝ եփած աղվես, ծեր՝ հին՝ փորձված գայլ* (փորձառու՝ բազմափորձ վարպետ մարդ), ռուս. старый (// травленный) волк // воробей // зверь, стреляный воробей // зверь, стреляная птица, тёртый калач¹²:

Ածականի արժեք ունեցող դարձվածային հոմանիշներ (այլև տարբերակներ). *զույգ կոշիկի թայեր, մի սանրի (սանփրի) կտավ, մի մկրատով կտր(վ)ած, ինչպես ջրի երկու կաթիլ, մի ձու՝ մեջտեղից կիսած, մի խնձոր՝ երկու կես արած, ինչպես մի ծառի պտուղ, (հոր, մոր) քթից թռած (հոգեպես՝*

¹² Ինչպես տեսնում ենք, միևնույն հասկացությունը հայերենի և ռուերենի ԴՄ-ներում արտահայտվելիս և՛ նմանություն (ծեր՝ հին գայլ- старый волк), և՛ տարբերություն է դրսևորվել (стреляный воробей, тёртый калач և այլն): Թերթի- ընկած-ելած, калач – սպիտակ ցորենա հաց [6, էջ 358, 1224], հմմտ. «Не терт, не мят, не будет калач» առածը [17, էջ 140]:

արտաքինապես՝ ամեն ինչով իրար շար նման), ռուս. как две капли воды, на одно лицо, на один покров, один к одному¹³:

Բայի արժեք ունեցող դարձվածային հոմանիշներ (այլև տարբերակներ). 1. *գլխի փերը լինել, ուտերին գլուխ լինել՝ ունենալ (ինքնուրույն լինել, սեփական դատողություններով կառավարվել, սեփական համոզմունքով առաջնորդվել)*, ռուս. иметь голову на плечах, жить своим умом, 2. *Մեծ կտորը բկումը թողնել, բկին նստել՝ չոքել, վերքի վրա աղ լցնել, գլխին քար՝ քարակարկուտ՝ ջրաղաց աղալ, կաշին քերթել, միսը բերանը փալ՝ կրծել՝ ծամել՝ ուրել, կյանքը թունավորել՝ ուրել, հոգին հանել* (անդադար կշտամբել մեկին, նեղել, ճնշել, չարչարել, տանջել), ռուս. есть поедом, держать в чёрном теле // в ежовых рукавицах, 3. *Գայիսոնի տակ առնել՝ խոնարհեցնել, բռան մեջ առնել՝ հավաքել՝ պահել, իր ձեռքը առնել՝ վերցնել, միբանի՝ մեկի վրա թաթ (թաթը) դնել, թրի տակ քաշել (միայն ինքը տնօրինել, իրեն ենթարկել՝ հպատակեցնել, զավթել)*, ռուս. прибирать к рукам, брать в свои руки, запускать // запустить лапу:

Մակբայի արժեք ունեցող դարձվածային հոմանիշներ (այլև տարբերակներ). 1. *գժի՝ խենթի պես, խելագարի նման, կրակից փախչողի պես, խայթվածի պես, կայծակնահարի՝ շանթահարի պես* (անակնկալի եկած, սարսափահար վիճակում)¹⁴, ռուս. как ошпаренный // ужаленный // угорелый, как угорелая кошка, 2. *մինչև մազերի ծայրը՝ եղունգների ծայրերը, մինչև վարդապետի խազը¹⁵, մինչև կոկորդը՝ ոսկորները՝ ուղնուծուծը* (ամբողջովին, լիովին, շատ-շատ, ամբողջ էությամբ), ռուս. до конца ногтей, до мозга костей:

Այսպիսով, հանգում ենք հետևյալ եզրակացություններին.

1. Հայերենի և ռուսերենի համարժեք դարձվածային հոմանիշների ուսումնասիրությունը կարևորվում է նաև միջմշակութային հաղորդակցության

¹³ Հմմտ. ռուսերեն հետևյալ ասացվածքները. два сапога пара, одного поля ягода, одним миром мазаны, որոնք բացասական վերաբերմունք են արտահայտում [6, էջ 718, 1407]:

¹⁴ Հմմտ. նաև գրաբարյան հետևյալ հոմանիշ համեմատություն-դարձվածային միավորները. որպէս ի քնոյ արթնացեալ, իբրև ի քնոյ ընդոստրուցեալ, որպէս ի կարկտոյ հարեալք, իբրև ի խաւարէն գերծեալ, իբրև գխաշինս ցրուեալս և վայրափեալս, իբրև հողմավար, իբրև զարհուրեալ, իբրև զշանթահար [12, էջ 292]:

¹⁵ Վարդապետի խազ – բաժակների վերևի խազը, որ ցույց է տալիս՝ մինչև այդտեղ պետք է լցնել այդ բաժակը [7, էջ 309]:

առումով. դարձվածքներն ունեն և՛ ազգային լեզվամտածողությամբ պայմանավորված առանձնահատկություններ, և՛ լեզվական աշխարհընկալման ընդհանրություններ:

2. Հիմնականում ինչքան իմաստներ ունի տվյալ ԴՄ-ն, այնքան հոմանշային շարքեր կարող է կազմել: Հայերենի և ռուսերենի համարժեք դարձվածային հոմանիշները զուգադրելիս առավելաբար հանդիպում են բազմանդամ շարքեր: 3. Թե՛ հայերենի, թե՛ ռուսերենի համարժեք հոմանիշ ԴՄ-ներում առանձնացվում են բառային (հոմանշային) տարբերակներ, որոնք մեծ մասամբ համընկնում են նույնանիշներին, բուն հոմանիշներ, որոնք ի հայտ են բերում նրբիմաստային, հուզարտահայտչական տարբերություններ, ինչպես նաև միմյանց նկատմամբ ոճական-գործառական տարբերություններ դրսևորող ոճական հոմանիշներ:

4. Դարձվածքի ձևաբանական արժեք ասելիս նկատի է առնվում նրանով արտահայտված հասկացությունը՝ խոսքիմասային պատկանելությունը: Հայերենի և ռուսերենի համարժեք դարձվածային հոմանիշների զուգադրությամբ առանձնացվում են գոյականական, ածականական, բայական և մակբայական ԴՄ-ներ:

Համառոտագրություններ

ԱԱ – Ա. Սահինյան, Կեռմաններ, Ե., «Հայաստան» հրատ., 1976, 448 էջ:

ԵԶ – Ե. Չարենց, Երկերի ժողովածու, հ. 3, Ե., «Սովետական գրող» հրատ., 1987, 543 էջ:

Մ – Մուրացան, Հասարակաց որդեգիրը, Պատմվածքներ, Ե., Հայպետհրատ, 1960, 232 էջ:

Շ – Շիրվանզադե, Քառս, Երկերի լիակատար ժողովածու, հ. 4, Ե., Հայպետհրատ, 1950, 528 էջ:

ՇԱ – Շառլ Ազնավուր, Բանաստեղծություններ, Դեռ երեկ, <https://granish.org> (մուտք՝ 11. 08. 2024 թ.):

ՌԶ – Ռ. Զարյան, Հուշապատում, Գիրք երկրորդ, Ե., «Սովետական գրող» հրատ., 1977, 548 էջ:

ՌՀԴԲ – Ռուս-հայերեն դարձվածաբանական բառարան, Ե., ԵՊՀ հրատ., 1975, 615 էջ:

ՔԹ - Ք. Թափալցյան, Հայրենաշեն, Ե., Հայպետհրատ, 1963, 583 էջ:

Գրականության ցանկ

1. Աղայան Է. Բ., Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, Ե., ԵՊՀ հրատ., 1984, 370 էջ:

2. Ավետիսյան Լ. Ն., Համեմատություն դարձվածային միավորները ժամանակակից հայերենում, Ե., «Էդիթ Պրինտ» հրատ., 2018, 184 էջ:

3. Բեդիրյան Պ. Ս., ժամանակակից հայերենի դարձվածաբանություն, Ե., «Լույս» հրատ., 1973, 231 էջ:

4. Բեդիրյան Պ. Ս., Հայերեն դարձվածքների ընդարձակ բացատրական բառարան, Ե., ԵՊՀ հրատ., 2011, 1408 էջ:

5. Համբարձումյան Վ. Գ., Հովհան Մամիկոնյանի «Տարոնի պատմության» լեզուն և ոճը, Ե., «Գիտություն» հրատ., 2013, 172 էջ:

6. Ղարիբյան Ա. Ս., Ռուս-հայերեն բառարան, Ե., «Հայաստան» հրատ., 1977, 1440 էջ:

7. Մալխասեանց Ս., Հայերէն բացատրական բառարան, հ. 4, Ե., Հայպետհրատ, 1945, 648 էջ:

8. Ռուս-հայերեն դարձվածաբանական բառարան (խմբագր. Ռ. Լ. Մելքումյանի, Պ. Մ. Պողոսյանի), Ե., ԵՊՀ հրատ., 1975, 615 էջ:

9. Ռուս-հայերեն դպրոցական դարձվածաբանական բառարան (կազմեցին՝ Հ. Յ. Հակոբյան, Ե. Ն. Տեր-Անտոնյանց), Ե., «Լույս» հրատ., 1985, 343 էջ:

10. Սուքիասյան Ա. Մ., Հայոց լեզվի հոմանիշների բացատրական բառարան, Ե., ԵՊՀ հրատ., 2009, 1242 էջ:

11. Սուքիասյան Ա. Մ., Գալստյան Ս. Ա., Հայոց լեզվի դարձվածաբանական բառարան, Ե., ԵՊՀ հրատ., 1975, 614 էջ:

12. Аветисян Л.Н., Синонимия компаративных фразеологических единиц древнеармянского языка (Грабара) (сопоставительный анализ), Евразийское Научное Объединение (Eurasian Scientific Association), Современные концепции

научных исследований, XLVIII Международная научная конференция, Февраль 2019, № 2(48), Часть 5, М., 2019, 350с.(291-293).

13. Райхштейн А. Д., Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии, М., Изд-во “Высшая школа”, 1980, 143 с.

14. Фёдоров А. И., Фразеологический словарь русского литературного языка: около 13000 фразеологических единиц: 3-е изд., М., Изд-во “АСТ”, “Астрель”, 2008, 880с., <https://phraseology.academic.ru/> (дата обращения: 14. 08. 2024 г.):

15. Фомина М. И., Русская лексика и фразеология, ч. 1, М., Изд-во МПИ, 1965, 40 с.

16. Чернышева И. И., Фразеология современного немецкого языка, М., Изд-во “Высшая школа”, 1970, 200 с.

17. Яранцев Р. И., Словарь – справочник по русской фразеологии, М., Изд-во “Русский язык”, 1985, 304с.

18. <http://www.nayiri.com>

19. <https://dic.academic.ru>

20. <https://kartaslov.ru>

**«ԲԱՌԱԽԱՂԻ» ԱՌԿԱՅԱՑՈՒՄԸ ԱՆԳԼԱԼԵԶՈՒ ԼՐԱԳՐԱՅԻՆ
ՏԵՔՍՏԵՐՈՒՄ ՈՐՊԵՍ ԱՐՏԱՀԱՅՏՉԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄ
ԼԻԼԻԹ ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ**

Վ.Բրյուսովի անվ. պետական համալսարան

Բ. գ. թ., դոցենտ

lilit-abrahamyan9@rambler.ru

ՇԱՐՄԱՂ ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ

Վ.Բրյուսովի անվ. պետական համալսարան

Բ. գ. թ., դոցենտ

abrahamyansharmagh@yandex.com

DOI: 10.57236/1829-0183-2024.1(30)-66

Համառոտագիր

Սույն հոդվածում մանրամասն քննության են վ տարատեսակը՝ *բառակապակը* (բառ), որը կիրառվում է որպես բառերի երկիմաստության միջոցով հումորային ազդեցություն ստեղծելու նպատակային միջոց: Հոդվածի նպատակն է հանգամանալից վերլուծության ենթարկել բառախաղ պարունակող անգլալեզու լրագրային տեքստերն ու խորագրերը, անդրադառնալ բառախաղերով հարուստ կատակների մեկնաբանմանը: Խնդիրներն են՝ 1. վերլուծել «բառախաղ» լեզվաոճական եզրույթի տարաբնույթ սահմանումները, 2. քննության առնել հումորային ազդեցությամբ <զինված> բառախաղի կիրառումը լրագրային դաշտում, 3. մեկնաբանել բառախաղերի դասդասումը, 4. վերլուծել բառակատակի զանազան տարատեսակները: Օրինակների ընտրության սկզբունքը մեղմ հումոր արտահայտելու հանգամանքով է պայմանավորված: Գործնական մասի օրինակներն էլեկտրոնային տարբերակով ներկայացված հսկայաթիվ խորագրերից են: Այսպիսով, լրագրային ոճին բնորոշ բառախաղերը լայնորեն կիրառվում են լրագրային հոդվածներում խորիմաստություն կամ հումորային երանգավորում հաղորդելով գրվածքին:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ հրապարակախոսական ոճ, մշակութային գիտելիք, լեզվաոճական եզրույթ, ճանաչողական լեզվաբանություն, նույնահունչ բառեր, հավելիմաստի վերծանում, բաղադրյալ բառակատակ:

**THE "WORD PLAY" IN ENGLISH NEWSPAPER TEXTS
AS A MANIFESTATION OF EXPRESSIVENESS**

LILIT ABRAHAMYAN

V.Bryusov State University

Ph.D, Associate professor

lilit-abrahamyan9@rambler.ru

SHARMAGH ABRAHAMYAN

V.Bryusov State University

Ph.D, Associate professor

abrahamyansharmagh@yandex.com

Abstract

The key objective of the current article is to analyze “wordplay” types which are linguopragmatic, semantic and semiotic phenomena. To teach foreign languages, namely, English efficiently, it is advisable to analyze newspaper texts, which involve the use of a great number of wordplay examples which will contribute to their thorough understanding, as well as to the development of students’ language skills. Moreover, their careful study may broaden students’ horizons. It should be mentioned that there is a remarkable contrast between the terms “wordplay” and “pun”. Remarkably, people’s mentality plays a pivotal role in the use of puns. It is worth mentioning that puns, which create humorous effect in the newspaper text or an advertisement, make them wonderfully expressive and impressive.

Key words and phrases: publicistic style, cultural knowledge, linguostylistic term, cognitive linguistics, homophones, a compound pun.

**“ИГРЫ СЛОВ” В АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ГАЗЕТНЫХ ТЕКСТАХ
КАК ПРОЯВЛЕНИЕ ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ**

ЛИЛИТ АБРАМЯН

Государственный университет имени В.Брюсова

К.ф.н., доцент

lilit-abrahamyan9@rambler.ru

ШАРМАХ АБРАМЯН

Государственный университет имени В.Брюсова

К.ф.н., доцент

abrahamyansharmagh@yandex.com

Аннотация

Основной целью данной статьи является анализ видов “игры слов,” которые представляют собой лингвопрагматические, семантические и семиотические феномены.

Для эффективного обучения иностранным языкам, в частности английскому, следует подробно анализировать газетные тексты, содержащие большое количество примеров игры слов, что будет способствовать их полному, глубокому пониманию, а также развитию определенных языковых навыков. Более того, изучение игры слов расширяет кругозор студентов. Следует отметить, что существует значительное различие между терминами “игра слов” и “каламбур.” Примечательно, что менталитет людей играет ключевую роль в использовании каламбуров. Стоит отметить, что каламбуры, создающие юмористический эффект в газетном тексте или рекламе, делают их необычайно выразительными и впечатляющими.

Ключевые слова и словосочетания: публицистический стиль, культурологические знания, лингвостилистический термин, когнитивная лингвистика, омофоны, сложный каламбур.

Թեմայի ընտրությունը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ «բառախաղի» կիրառումը լայն տարածում ունի անգլերեն հրապարակախոսության մեջ, հոդվածագիրների նպատակ է մշակութային, տնտեսական, հասարակական-քաղաքական իրադարձությունների հանդեպ դիրքորոշումը համառոտակի, արտակա կամ ներակա միջոցներով արտահայտելը, արդյունքում՝ ընթերցողի գերխնդիրն է հասկանալ տեղեկատվության խտացման միջոցով լսարանին փոխանցվող բազմաշերտ և բազմաբովանդակ տեղեկությունը:

Հատկանշական է այն փաստը, որ լրագրության մեջ բառախաղի տարածման գաղափարամիտության մասին նշել է Վ. Կոստոմարովը 1970-ական թթ. հրատարակված մենագրության մեջ. «Արտահայտչականություն փրնտրող լրագրողը ցանկանում է ստեղծել տարիմաստություն, բառերի խաղ» [4, էջ 153]: Իսկ 20-րդ դ. վերջում ակնհայտորեն հաղթանակեց լրագրային լեզվի կառուցվածքային սկզբունքը, լրագրային լեզվի բաղկացուցիչ մաս էր արտահայտչականությունը, և բազում կենտրոնական լրագրերի լեզուն ազատվեց «լճացման տարիներին վերջինիս շղթայող» ստանդարտից [7, էջ 5]:

Լրագրային լեզվում բառախաղի միջոցով իմաստի արտահայտման և ընկալման հնարավորությունը հաղորդակցվողների գրապատմական, առասպելաբանական և մշակութային գիտելիքներով է պայմանավորված [3]:

Հետազոտության արդիականությունը. հոդվածագիրների ուշադրության կենտրոնում են լրագրային հոդվածներում հաճախակի կիրառվող

լեզվական նորմերից և կանոններից թույլ տրվող շեղմամբ զուգակցվող բառախաղեր՝ լրագրային հոդվածներին հուզարտահայտչական, գնահատողական և հավելիմաստային նրբերանգ հաղորդելու, ընթերցողի ուշադրությունը գրավելու նպատակով:

Հոդվածի գիտական նորոյթը. ընդգրկում հետազոտությամբ վերլուծում ենք «բառախաղ» (wordplay) եզրույթի կիրառման իմաստային և գործաբանական յուրահատկությունները, վերհանում բառակատակի (ստ) տարատեսակները, բառախաղ կերտող խաղային միավորի ենթադրած «նշանակության նշանակությունների» գաղափարը, դիտարկում դրանք բառախաղի իմաստի սերման գործընթացի վրա, քանի որ ճանաչողական լեզվաբանության դիտանկյունից «բառախաղը» *նշանակեցրում է:*

Տեսական նշանակությունն այն է, որ բառախաղերի բովանդակությանը և դասակարգմանն առնչվող հարցադրումներն ու հիմնավորումները կարող են հետագա տեսական նոր հարցադրումների նյութ ծառայել լեզվաոճաբանության, իմաստաբանության և գործաբանության համար:

Նշյալ ուսումնասիրության **գործնական արժեքն** այն է, որ հետազոտության արդյունքները կարող են կիրառվել հիշյալ բնագավառներին վերաբերող դասընթացների և սեմինարների ժամանակ: Այդ նպատակով կիրառվել են նկարագրական, զուգադրական և իմաստաբանական վերլուծության մեթոդները:

Հետազոտության մեթոդաբանական հիմքն են արդի լեզվաբանների տեսական աշխատությունները: Բառախաղերի դասակարգումը լեզվի կառուցվածքային մակարդակի տեսանկյունից: Այսպես, Օ. Կոնովալովան տալիս է բառախաղերի հետևյալ տեսակները. 1. ուղղագրական մակարդակի՝ սկզբնատառային հապավումներ, բառաշրջում, ժամանակագրություն, 2. հնչյունական մակարդակի՝ մալապրոպիզմ, սփուներիզմ, նույնահունչ բառեր, մոնդիգրին, 3. ձևաբանական մակարդակի՝ բաղարկություններ, 4.բառիմաստային մակարդակի [5]:

ա) Ակրոնիմը (acronym) որպես մեկ բառ արտասանվող սկզբնատառային հապավում է. UNESCO, NATO:

բ) Բառամիջյան տառերի տեղափոխությամբ կամ վերադասավորմամբ ստեղծվում է *բառաշրջում - անագրամ* (anagram). օրինակ՝ integral բառի տառերը վերադասավորելով՝ ստանում ենք triangle բառը [20]: Մեկ այլ հայտնի օրինակ է "I am a weakish spellar" բառաշրջումը, որը "William Shakespeare" բառաշրջման արդյունքն է:

գ) Ժամանակագրությունն արտահայտություն է, որի բաղկացուցիչ տառերը նաև թվեր են մատնանշում, ինչպես՝ «My Day Closed Is In Immortality», որում յուրաքանչյուր բառի սկզբնատառը որոշակի թվային հաջորդականության է համապատասխանում՝ MDCIII =1603 [27].

ա) Մալապրոպիզմ՝ բառի («սխալ») կիրառումը մեկ այլ բառի փոխարեն. օրինակ՝ Շեքսպիրի "*Much Ado About Nothing*" ստեղծագործության մեջ. Eg. «Our watch, sir, have indeed comprehended two auspicious persons». այստեղ comprehended բառը կիրառվել է apprehended բառի փոխարեն՝ նախադասությանը հումորային երանգ հաղորդելու նպատակով [19]: Այլ օրինակ՝ «Texas has a lot of electrical votes». այստեղ էլ «electrical votes»- կիրառվել է «electoral votes»-ի:

բ) Սփուներիզմի դեպքում բառերի սկզբնատառերը, երբեմն նաև ամբողջական վանկերը կամ բառերը փոխում են իրենց տեղը: Օրինակ՝ «Sons of toil» սփուներիզմը կիրառվում է «tons of soil»-ի փոխարեն՝ t և s դիրքի փոխարինում s և t դիրքով: Այլ օրինակ՝ wrong load-ը կիրառված է «long road»-ի փոխարեն, միջդեռ «a well-boiled icicle»-ը կիրառված է՝ փոխարինելու «a well-oiled bicycle»ին:

Սփուներիզմներ մշտապես կիրառվում են խոսքում՝ երկու բառերի որոշ տառերի տեղափոխումով. «A slight of fairs»-ը կիրառվում են «flight of stairs»-ի փոխարեն: «Time heals all wounds» ասացվածքի փոխարեն Ջոն Լենոնը հնարել է «Time wounds all heels» տարբերակը (Nichol, 2014a).

գ) Միևնույն կամ նման արտասանությամբ, սակայն թե՛ իմաստով և թե՛ ուղղագրությամբ տարբերվող բառերի խաղի վրա հիմնված հնչյունական համանունները կամ նույնահունչ բառերը ևս նման բառախաղերի շարքն են դասվում. օրինակ՝ knight-night, write-rite, alm-arm համահունչ բառերով կարող ենք բառախաղի օրինակներ ստեղծել տարբեր համատեքստերում:

դ) Մոնդիգրինի (mondegreen) դեպքում երգի բառերը սխալ լսելու և ընկալելու պատճառով այլ բառերով են ներկայացնում .օրինակ՝ «laid him on the green» լսվում է «Lady Mondegreen». Նույնպիսի օրինակ է Ջիմի Հենդրիքսի «Purple Haze» երգում «Excuse me while I kiss this guy» հնչող, սակայն որոշ ունկնդիրների կողմից «Excuse me while I kiss the sky» լսվող նախադասությունը [15].

3. Ձևաբանական մակարդակի բառախաղերը բաղարկությունների (portmanteau words) բազում օրինակներ են ներառում: Բաղարկությունները կազմված են լինում նոր նշանակությամբ օժտված բարդ բառերի, բառակազմական մասնիկների կիրառմամբ, այլ կերպ ասած՝ բաղարկությունը ստեղծվում է բառի մեկ հատվածն ու իմաստը մեկ այլ բառի և վերջինիս իմաստի հետ համակցելու միջոցով:

Օրինակ՝ աստղային զույգերի դեպքում «Brangelina»-ի մեջ համակցված են Brad և Angelina անձնանունների նման հատվածները (<https://www.oxford-royale.com/articles/english-puns-wordplay/>): Այլ օրինակ՝ *Բեն Աֆլեքի* և *Ջենիֆեր Լոպեսի* անուններից միահյուսված «Բենիֆեր» բաղարկությունը:

Լայն տարածում ունեն օրինակ՝ plumptuous - plump («փարթամ, շքեղ») և sumptuous, brunch - breakfast և lunch, smog - smoke և fog բառերից ստեղծված բաղարկությունները:՝

4. Բառիմաստային մակարդակի բառախաղերը ներառում են միևնույն ուղղագրությամբ, սակայն տարբեր իմաստներով և արտասանությամբ բառերից կազմված նույնագիր կամ համագիր բառերը (homographs). lead [ˈliːd] - lead [led], wind [wˈnd] - wind [wˈnd], tear [tˈ] - tear [teˈ]

Բառագույգի հնչողության (կամ ուղղագրության) և իմաստի հակադրման վրա հիմնված, նշանագիտության շրջանակներում Լ. Ելմսլևի առանձնացրած նշանի *արտահայտության պլանի՝* նշանակիչի և *բովանդակության պլանի՝* նշանակյալի համընկմանը հակասող բառախաղը նպատակ ունի հումորային երանգ հաղորդելու տեքստային հատվածին՝ հարստացնելով վերջինիս իմաստը:

Իմաստային երկու տարբեր միավորներ «խաղարկելով»՝ բառախաղ կիրառող գրողը կամ բառախաղով հաղորդակցվող անձը նպատակ է

հետապնդում ընթերցողին կամ խոսակցին ևս ներգրավել խաղի մեջ: Արդյունքում՝ բառախաղն ընկալում են որպես հումորային ստեղծագործության անհրաժեշտ տարր [9]:

Բառախաղի (wordplay) տեսակ է բառերի երկիմաստության շնորհիվ հումորային ազդեցություն գործող *բառակատարակը* (pun), որը ստեղծվում է միանման հնչող, սակայն երկու և ավելի իմաստներ ունեցող բառի կամ բառերի կիրառմամբ: Բառակատարակում լայնորեն կիրառվում են **նույնահունչ բառեր** (homophones), հմմտ. *trusty* («վստահելի, հավատարիմ անձնավորություն») և *trustee* («խնամատար, հավատարմատար, վստահյալ անձ») (<http://www.cliffsnotes.com/literature/i/invisible-man/critical-essays/wordplay-in-invisible-man>):

Ուշագրավ է այն, որ ժամանակակից լեզվաբանության մեջ «բառախաղի» կերտմանը նպաստում են լրագրային հոդվածներում և գովազդային տեքստերում հաճախակի կիրառվող *լեզվական արտահայտչամիջոցները*:

Բառախաղերը լայնորեն կիրառվում են *լրագրային հոդվածներում*, նպաստում տեքստի խորքային, համապարփակ ըմբռնմանը: Բառախաղով խորագիրն անմիջապես աչք է զարնում, ուստի ընթերցողն առանձնակի հետաքրքրությամբ է նայում լրագրային հոդվածը, մտորում տեղեկության բովանդակության շուրջ: Օրինակ՝ 20-Year Friendship Ends at Altar. (<https://www.ling.upenn.edu/~beatrice/humor/headlines.html>). Նախադասության բուն իմաստը տվյալ դեպքում այնքան էլ էական չէ, այլ ուշադրության առանցքում են հետևյալ միտումները՝ շարժել ընթերցողի հետաքրքրությունը, խորհելու տեղիք տալ, հումորային ազդեցություն ստեղծել: *Stolen painting found by tree*. [14]. նույն համատեքստում միևնույն բառը կամ բառակապակցությունը կարելի է ընկալել և մեկնաբանել թե՛ առաջնային և թե՛ երկրորդական իմաստով: *2 sisters reunited after 18 years at checkout counter*. (http://www.fun-with-words.com/ambiguous_headlines.html) և այլն. համապատասխան բառային միավորների կիրառումը երկիմաստության է հանգեցրել նշյալ լրագրային վերնագրերում:

Ուշագրավ է այն փաստը, որ բառակատարակը նմանահունչ բառերի կիրառմամբ ստեղծված, երկու և ավելի իմաստներ ենթադրող բառախաղ է՝

միտված հումորային կամ ճարտասանական ազդեցություն գործելուն: Բառախաղերի կիրառությունը և իմաստը հատուկ են լեզուներին: Բառախաղերը նաև անեկդոտներում հանդես եկող կառույցներ են (<https://www.yourdictionary.com/articles/examples-puns>). «A happy life depends on a liver» օրինակում liver բառի կիրառումը երկիմաստություն է առաջ բերում: Այդ բառը կարող ենք ընկալել և՛ «լյարդ», և՛ «ապրող, (երջանիկ) կյանք վարող մարդ» իմաստներով (http://www.myenglishpages.com/site_php_files/writing-puns.php):

Նմանատիպ օրինակները միևնույն համատեքստում երկու համատեքստի առկայության մասին են վկայում: Ընդ որում, նույն բառը յուրաքանչյուր համատեքստում միանգամայն այլ նշանակություն է <ձեռք բերում>: Հարկ է նշել, որ բառախաղ կիրառելով՝ հեղինակը մեկ համատեքստում սերում է երկու և ավելի նշանակություն: Ընթերցողն իր հերթին փորձում է ընկալել և մեկնաբանել բառախաղ ստեղծող միավորի հնարավոր նշանակությունները: Ուստի տեղին է անդրադառնալ նշանակերտմանը՝ նշանակությունը սերելու և մեկնաբանելու գործընթացին:

Ճանաչողական լեզվաբանության մեջ «լեզվական խաղը» դիտարկվում է իբրև նշանակերտում (սեմիոզիս)՝ տեքստի և նրա լեզվական, ճանաչողական, հոգեբանական նախադրյալների սերում և ընկալում [4]:

Ստորև նշված բառախաղում կիրառվում է համանուններից միայն մեկը, սակայն հարկավոր է հասկանալ նաև մյուսի ներակա առկայությունը.

1. Santa's helpers are known as subordinate Clauses. (<https://elc.edu/playing-with-words-understanding-puns-and-jokes/>). այս նախադասության մեջ նկատի են առնվում Սանտային օգնող Սանտա Կլաուսները: Մեկ այլ ընթերցող “subordinate clauses” այն կարող է թարգմանել (գլխավոր նախադասությանը լրացնող) «ստորադասական նախադասություններ» իմաստով: Նշված բառախաղով հեղինակի նպատակն է իմաստային 2 տարբեր միավորների խաղարկմամբ ընթերցողին ներգրավել «խաղի» մեջ, այն է՝ նույն համատեքստում նույն բառի հնարավոր իմաստները վերծանելու խաղի մեջ:

2. The two pianists had a good marriage. They always were in a chord. (<https://studylib.net/doc/25584112/literary-analysis-and-poetic-devices>). Այստեղ «were in a chord»-ում խոսքը վերաբերում է ներդաշնակ ապրելուն, մինչդեռ

հաշվի առնելով այն փաստը, որ դաշնակահարների ամուսնությունն է քննարկվում, տվյալ համատեքստում խնդրո առարկա “chord” բառային միավորն ընթերցողը կարող է ընկալել նաև բառացիորեն՝ որպես «ակորդ»՝ ըստ այնմ, որ նույն մասնագիտության տեր դաշնակահարները նույն հետաքրքրություններն ունեն, հետևապես՝ լավ էին հասկանում միմյանց, լավ հարաբերությունների մեջ էին, երջանիկ:

Հայտնի փաստ է, որ բառախաղի կիրառմամբ նույն համատեքստում մեկ նշանակչին համապատասխանում են 2 նշանակյալ: Այլ կերպ ասած՝ միևնույն համատեքստում տեղի է ունենում նշանակյալների կրկնապատկում:

3. The grammarian was very logical. He had a lot of comma sense. (<https://www.yourdictionary.com/articles/examples-puns>): Տրամաբանական դատողությամբ օժտված քերականագետի մասին խոսելիս ենթադրելի է, որ երկրորդ նախադասության մեջ ակնարկվում է նրա առողջ բանականության առկայությունը, երբ ունկնդիրն ընկալում է «comma sense» հատվածը՝ որպես «common sense». Միաժամանակ հասկանալի է, որ քերականության մասին խոսելիս comma բառը կարելի է թարգմանել «ստորակետ» իմաստով, որը վկայում է նախադասության նման հատվածները ստորակետերով անջատելու փայլուն ունակության մասին:

Դիտարկենք մեկ այլ օրինակ, որում ընթերցողի կամ ունկնդրի ընկալունակության շրջանակներում «բախվում» են մեկից ավելի նշանակություններ, որոնք սրամտություն և հումորային երանգ են հաղորդում խոսքին:

1. Where do you find giant snails? On the ends of giants' fingers [23]: Այս օրինակն արտաբերելիս «giant snails» («հսկայական խխունջներ») բառակապակցությունն ընկալվել է որպես «giant's nails» («հսկայի եղունգներ»):

2. With her marriage, she got a new name and a dress (<https://www.funny-jokes.com/wedding-jokes.htm>). այս օրինակում երկիմաստություն է առաջացնում «a dress» հատվածը, որը կարող է ընկալվել որպես՝ 1. հարսանեկան զգեստ և 2. հասցե (address), որը, բնականաբար, միանգամայն տրամաբանական է ամուսնությանն առնչվող նշյալ համատեքստում:

Ստորև բերվող բառախաղի օրինակում գրողը համատեքստ է ներմուծում two-tired բառը, որը «հուշում» է 2 նշանակության մասին, որի հետևանքով նույն տեքստում երևան է գալիս երկու ենթատեքստ, որոնցից

յուրաքանչյուրում նույն բառն ունի միանգամայն այլ նշանակություն: Հետևապես, զարմանալի չէ, որ ընթերցողն ուշադրությունը բևեռում է բառի թե՛ հիմնական և թե՛ հավելյալ իմաստի վրա:

3. A bicycle can't stand on its own because it is two-tired (<https://www.yourdictionary.com/articles/examples-puns>) նախադասության մեջ երկիմաստության աղբյուր է «երկանիվ» իմաստը կրող two-tired բառը, որը կարող է ընկալվել նաև «խիստ հոգնած» (too tired) իմաստով:

Դիտարկենք շվեյցարացի անալիտիկ հոգեբանության հիմնադիր Կ.Գ. Յունգի և ավստրիացի հոգեվերլուծաբան Զ. Ֆրոյդի անունների շուրջ կառուցված հնչյունական մակարդակի բառախաղի՝ մալապրոպիզմի օրինակը. «they were yung and easily freudened», որը Զ. Ջոյսը ենթադրաբար կիրառել է «they were young and easily frightened» տարբերակի փոխարեն: Փաստորեն, այս բառախաղի միավորներ են Յունգի և Ֆրոյդի անունները (<https://en-academic.com/dic.nsf/enwiki/33233>):

4. Բառախաղի մեկ այլ հետաքրիիր օրինակ է ստեղծվում նախորդ օրվա նախաճաշը քննարկելիս հավկիթի շուրջ ծավալված խոսակցությունը. «were they eggstraordinary?» հարցադրումը հնչում է «were they extraordinary?» հարցադրման փոխարեն: Զրուցընկերներից մեկը սրամտորեն հարցնում է՝ արդյոք հավկիթով պատրաստված ինչ-որ արտառոց նախաճաշ է կերել (<https://thefluentlife.com/content/pun-figure-speech-examples-meaning/>). Նշենք, որ այդ օրինակում ընկալելի extraordinary բառի ակնարկումը հանգեցնում է հնչյունական մակարդակի բառախաղի՝ մալապրոպիզմի կիրառման:

5. "Reading while sunbathing makes you well red" (<https://www.yourdictionary.com/articles/examples-puns>) օրինակում վերջին բառը կարող է ընկալվել և՛ «շատ կարդացած, կրթված» (read) իմաստով, և՛ արևի ճառագայթների ներքո ընթերցելու հետևանքով «արևահարված, արևի ճառագայթներից շիկնած» իմաստով. հնչյունական մակարդակի բառախաղում գրողն ակնհայտորեն նկատի է ունեցել red և read մասնակի համանունները:

Անդրադառնանք հումորային ազդեցություն ստեղծող բառախաղերին հետևյալ օրինակներում:

1. Do you know why it's easy for a hunter to find a leopard? Because a leopard is always spotted.

2. Ինչպես վերը բերված օրինակի վերլուծությունն է ցույց տալիս, հոդվածագիրը դիմել է բառախաղի՝ որպես տեղեկատվության խտացման միջոց. spotted բառը իմաստային երկակիություն է ստեղծում համատեքստում, այսինքն՝ երկակի նշանակությամբ spotted բառը մի դեպքում կարելի է ընկալել և թարգմանել «նշմարվել, նկատվել», մյուս դեպքում՝ «բծավոր ընծառյուծ» իմաստով:

3. A small boy swallowed some coins and was taken to a hospital. When his grandmother telephoned to ask how he was, a nurse said, 'No change yet.' (<http://fos.iloveindia.com/pun-examples.html>). այս դեպքում էլ ուշադրության կենտրոնում է բառախաղ առաջ բերող բազմիմաստ change՝ բառը, որը նշանակում է և՛ «փոփոխություն», և՛ «մանր դրամ», եթե ուշադրություն դարձնենք coin «մետաղադրամ» բառի հետ նշյալ բառի ունեցած զուգորդությանը: Բնականաբար, տվյալ համատեքստին համապատասխան է change՝ բառի թարգմանությունն առաջին՝ «փոփոխություն» իմաստով: Առկա է բացարձակ համանունություն, երբ գրողը խաղի «թիրախ» է դարձրել միևնույն խոսքի մասին պատկանող տարիմաստ, սակայն գրությամբ և արտասանությամբ համընկնող chang «փոփոխություն» և change «մանրադրամ» գոյականները:

Դիտարկենք սրամիտ, հակիրճ բառախաղի հետևյալ օրինակը. An elephant's opinion carries a lot of weight. (<https://www.yourdictionary.com/articles/examples-puns>): Weight բառ մուտք է գործել միաժամանակ երկու համատեքստ՝ նույն նշանակչի դեպքում հանգեցնելով նշանակյալների «կրկնապատկման»: Ուստի, կարևորելով նշանակության ընկալումը համատեքստում, հարկավոր է հաշվի առնել սույն բառախաղում ներառված բառային միավորի հնարավոր նշանակությունները, որոնք փաստում են, որ weight՝ բառը կիրառվել է նշանակելու՝ 1. «կշիռ՝ բովանդակակից լինելու և կարևորության» իմաստով, 2. «կշիռ՝ ծանրության, քաշի» իմաստով:

Մեկ այլ օրինակ. After the birth of your first child, your role in life will become apparent. (<https://pun.me/puns/funny/>): Apparent բառախաղային միավորի մեկ-

տեղած նշանակությունների վերլուծությունը թույլ է տալիս նույն նախադասությունն ընկալել տարբեր կերպ: Խորամուխ լինելով սույն նախադասության ենթատեքստի մեջ՝ ընթերցողը այդ նախադասությունը կարող է թարգմանել երկու ձևով՝ 1. առաջին երեխայի ծնվելուց հետո կյանքում ձեր դերն ակնհայտ (apparent) կդառնա, 2. առաջին երեխայի ծնվելուց հետո դուք ծնող (a parent) կդառնաք:

Այսպիսով, վերը շարադրված բառախաղերի տարբեր օրինակների քննությունը հիշեցնում է Լայոնգի և Կրոնգաուզի «նշանակության նշանակությունների» գաղափարն այն մասին, որ միևնույն համատեքստում հնարավոր է ավելի քան մեկ նշանակյալի միաժամանակյա առկայությունը: Բացառիկ երևույթ ստեղծելու նպատակով բառախաղի կիրառման արդյունքում երկու նշանակյալները մեկ նշանակիչում մեկտեղող խաղային բազմաբնույթ միավոր է ստեղծվում:

Փաստորեն, բառախաղը դիտարկվում է տեքստի լեզվաբանության տեսանկյունից՝ բառախաղի իմաստը և բառախաղ պարունակող տեքստի փոխհարաբերությունը պարզաբանելու նպատակով: Տեքստային բազմիմաստ միավորի կազմավորման գործընթացում նրա զանազան տարրեր են ներառված: Տեքստում միավորը պահպանում է լեզվական համակարգում իրեն ներհատուկ բազմիմաստությունը [9]:

Հատկանշական է, որ *բաղադրյալ բառակապակը* (a compound pun) ավելի քան մեկ բառակատակ է ներառում: Այսպես, աստվածաբան Ռ. Ուեյթլին կիրառել է հետևյալ բաղադրյալ բառակատակը. «Why can a man never starve in the Great Desert? Because he can eat the sand which is there. But what brought the sandwiches there? Why, Noah sent Ham, and his descendants mustered and bred»: Այս օրինակում կիրառված բառակատակը բաղադրյալ է, քանի որ ընդգրկում է մի շարք բառակատակներ՝ 1. sand which («ավազ», «որը») և sandwich («սենդվիչ»), 2. Ham (բիբլիական կերպար Նոյի որդին) և «ham» (խոզապուխտ), 3. mustered («հավաքվեցին») և «mustard («մանանեխ»), այլև bred («բազմացան») և bread («հաց») նույնահունչ բառերի հիման վրա ստեղծված համահունչ (հոմոֆոնային) բառակատակները (<https://fos.iloveindia.com/pun-examples.html>):

Եզրակացություն

«Բառախաղը» լեզվական նորմերից, կանոններից և օրինաչափություններից շեղում է, բացառիկ երևույթ, որը վկայում է գրողի ստեղծագործական եզակի կարողության մասին: Լեզվական կանոնների գերազանց իմացության, լեզվական համապատասխան միջոցների նպատակային ընտրության և ստեղծագործական մեծագույն հմտության դրսևորման շնորհիվ է գրողը բառախաղ ստեղծում:

Ժամանակակից լրագրային լեզվին այդչափ բնորոշ բառախաղը ներմուծվում է համատեքստ՝ լեզվի կիրառման խաղային հնարավորությունները ի ցույց դնելու, խոսքին ուրույն արտահայտչականություն և հումորային երանգ հաղորդելու համար:

Հումորի տարրեր պարունակող լրագրային հոդվածները և գովազդը նոր «շունչ» և յուրահատուկ հուզարտահայտչական երանգ են ստանում: Հետևաբար, բառախաղը լեզվի ոճական հարստությունը, լեզվական արտահայտչամիջոցների ողջ զինանոցը ծառայեցնում է խոսքն առավել հետաքրքիր, պատկերավոր դարձնելու, ստեղծագործությանը խորիմաստություն և գրավչություն հաղորդելու, ի վերջո, այս ամենով հանդերձ՝ ընթերցողի ուշադրությունը գրավելու նպատակին:

Ինչպես վերը քննված օրինակներն են ցույց տալիս, լրագրերում բառախաղի ամենալայն կիրառում ունեցող տարատեսակը լեզվի կառուցվածքի տեսանկյունից հնչյունական մակարդակի բառախաղն է: Ընդ որում, գրողները մեծ մասամբ նույնահունչ համանունների բառազույգի հիման վրա «հյուսված» բառախաղերի են դիմում:

Լրագրության մեջ հաճախ բառակատակը ենթադրում է բառերի երկու և ավելի իմաստներ՝ միտված հումորային կամ ճարտասանական ազդեցությանը:

Վերջապես, նշենք, որ գրողը ստեղծագործական յուրօրինակ ձիրքի, գեղարվեստական վարպետության շնորհիվ ստեղծում է բառախաղ, որն անցնում է լեզվական նորմի սահմանը, լճացումից դուրս բերում լեզուն, ապահովում վերջինիս շարունակական շարժումն ու զարգացումը: Միևնույն ժամանակ, շրջանցելով լեզվում գործող կանոնները, բառախաղն ի հայտ է

բերում լեզվի թաքնված, պահեստային ուժերը, վկայում գրողի շնորհալիության և մտքի ճկունության մասին:

Գրականության ցանկ

1. Звегинцев В. Предложение и его отношение к языку и речи. Вып. 36. М.: Изд. МГУ, 1976. - 307 с.
2. Кириленко М. К вопросу использования приема языковой игры в медиатекстах, М. 2012 ..
3. Коновалова О. Лингвистические особенности игры слов в современном английском языке, М. 2001.
4. Костомаров В.. Русский язык на газетной полосе. Изд-во Московского ун-та. 1971.
5. Костомаров В. Языковой вкус эпохи. М.: Педагогика-Пресс, 1994, 219 с.
6. Лайонз Дж.. Лингвистическая семантика. М.: Языки славянской культуры, 2003, 397с.
7. Уварова Н. Логико-семантические типы языковой игры, Львов. 1986.
8. Цидин А. Проблема коммуникации в контексте теории языковых игр. Web site: <http://www.filosoft.tsu.ru/artem.html>. July 2008.
9. A Guide to English Puns and Wordplay.
<https://www.oxford-royale.com/articles/english-puns-wordplay/>.
10. Examples of Puns: Exploring What They Are and Different Types. Fun Puns.
<https://www.yourdictionary.com/articles/examples-puns>.
11. Figures of Speech - Puns. <https://thefluentlife.com/content/pun-figure-speech-examples-meaning/>.
12. Hoenisch S. Identifying and Resolving Ambiguity. Retrieved from <https://www.criticism.com/linguistics/types-of-ambiguity.php>. 2020.
13. Konnikova M. The New Yorker. Retrieved from <https://www.newyorker.com/science/maria-konnikova/science-misheard-lyrics-ondegreens>. 2014.
14. Linguistic humor, Headlines. Lexical ambiguity.
<https://www.ling.upenn.edu/~beatrice/humor/headlines.html>.
15. List of the 100 Funniest Puns as ranked by you. 2023.
<https://pun.me/puns/funny/>.
16. Literary Analysis & Poetic Devices. 2023.
<https://studylib.net/doc/25584112/literary-analysis-and-poetic-devices>.

17. Nichol M. A Guide to English Puns and Wordplay. Acronyms. <http://www.dailywritingtips.com/10-types-of-wordplay/>. 2014
18. Nichol M. Spoonerisms. <http://www.cliffsnotes.com/literature/i/invisible-man/critical-essays/wordplay-in-invisible-man>. 2014.
19. Playing with Words: Understanding Puns and Jokes. <https://elc.edu/playing-with-words-understanding-puns-and-jokes/>.
20. Puns in Newspaper Headlines. http://www.fun-with-words.com/ambiguous_headlines.html.
21. Richler H. Where to Find Giant Snails? Retrieved from <https://www.lexpert.ca/archive/where-to-find-giant-snails/351545>. 2017. October 13).
22. Types of Puns. Puns in Jokes. <http://fos.iloveindia.com/pun-examples.html>.
23. Wedding Jokes.. <https://www.funny-jokes.com/wedding-jokes.htm>. 2023
24. What are puns? http://www.myenglishpages.com/site_php_files/writing-puns.php.
25. Wiesen G.. What Is a Chronogram? <https://www.languagehumanities.org/what-is-a-chronogram.html>. 2023.
26. Word play. Academic Dictionaries and Encyclopedias. Retrieved from <https://en-academic.com/dic.nsf/enwiki/33233>.

ՀԱՂՈՐԴՈՒՄՆԵՐ. С О О Б Щ Е Н И Я. R E P O R T S.

ՀԱՅԵՐԵՆԸ ՈՐՊԵՍ ՍՓՅՈՒՌՔԻ ԼԵԶՈՒ. ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐ ԵՎ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ

ՄԵՐԻ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ ԳԿՄԿ, Հ. Աճառյանի անվ. լեզվի ինստիտուտ

Ավագ գիտաշխատող, ք.գ.թ., դոցենտ

meri.sargsyan@isec.am

ՍԵՂԱ ԲԱՂՐԱՄՅԱՆ

Հ.Աճառյանի անվ. լեզվի ինստիտուտ

ավագ լաբորանտ, հայցորդ

seda-baghramyan@mail.ru

DOI: 10.57236/1829-0183-2024.1(30)-81

Համառոտագիր

Սփյուռքն ընդհանրապես շատ բարդ իրողություն է, այն ներկայացնում է մեկ ազգ, բայց ոչ մեկ մշակույթ, մեկ ազգ, բայց ոչ մեկ լեզու, մեկ հանչություն, սփռված ինքնություն՝ զուգակցված խմբային բազում այլ ինքնություններին: Մեր լեզվի յուրահատկությունները և նրա ուսումնասիրության հետ կապված խնդիրները թելադրում են ընդհանուրից տարբեր և յուրահատուկ մոտեցումներ անգամ հայրենիքում: Երկու գրական լեզվաճյուղերի երկարատև (1820-ական թթ.) առկայությունը և բարբառների և բանավոր-խոսակցական լեզվի այսօրինակ բազմազանությունը արդեն առաջ են բերում լուրջ դժվարություններ, որոնք, անկասկած, բազմապատկվում են սփյուռքում:

Օտարալեզու միջավայրում հայերենի ուսուցումը լի է բազմաթիվ մարտահրավերներով ինչպես սովորողների, այնպես էլ դասավանդողների համար: Սույն աշխատանքում ներկայացնում ենք մի քանի հիմնական մարտահրավերներ, որոնք արձանագրել ենք սփյուռքի տարբեր համայնքներում դաշտային աշխատանքների արդյունքները վերլուծելիս:

Հետազոտության ընթացքում կիրառել ենք որակական և քանակական մեթոդաբանության մեխանիզմը՝ խորքային հարցազրույցներ, փորձնական հարցումներ,

¹ Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ գիտության կոմիտեի ֆինանսական աջակցությամբ (Թեմայի ծածկագիր՝ 22YR-6B005):

փաստաթղթերի վերլուծություն, դիտարկում և հարցաթերթի լրացում: Ինչպես ցույց են տալիս մեր ուսումնասիրությունները, այժմ Սփյուռքում ապրող հայերի մեծ մասը չի խոսում կամ մասամբ է խոսում հայերեն: Նրանց մեծ մասի համար հայերենը օտար կամ լավագույն դեպքում՝ երկրորդ լեզու է, սփյուռքի լեզու: Ուսումնական ռեսուրսների սակավությունը, հաղորդակցման միջավայրի պակասը, լեզվական իմացության և մշակութային տարբերությունները լուրջ մարտահրավերներ են դասավանդողների համար: Սակայն քաջածանոթ լինելով այդ մարտահրավերներին և փորձելով լուծել կամ մեղմել դրանք՝ դասավանդողները կարող են ստեղծել աջակցող և ներառական ուսումնական միջավայր, իսկ սովորողները կարող են ավելի արդյունավետ կերպով կողմնորոշվել բազմալեզու միջավայրում՝ հաղթահարելով հայերեն սովորելու դժվարությունները:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ Սփյուռք, հայոց լեզու, սփյուռքի լեզու, մարտահրավեր, լեզվի ուսուցում, դասավանդման մեթոդներ:

ARMENIAN AS A LANGUAGE OF THE DIASPORA. CHALLENGES AND PROBLEMS

MERI SARGSYAN

NAS RA ISEC, NAS RA Institute of Language after H. Acharyan

Senior researcher, Ph.D., Associate professor

meri.sargsyan@isec.am

SEDA BAGHRAMYAN

NAS RA Institute of Language after H. Acharyan

Senior Laboratory Assistant, Ph.D applicant

seda-baghramyam@mail.ru

Abstract

The Diaspora, in general, is a very complicated reality: it represents one nation, but not one culture, one nation, but not one language, one ethnos, scattered identity, combined with many other group identities. The peculiarities of our language and the problems related to its study dictate different and unique approaches even in the homeland. The centuries-old existence of two literary languages and such a diversity of dialects and spoken languages are already causing serious difficulties, which are undoubtedly multiplying in the Diaspora. Teaching Armenian in a foreign language environment has many challenges for learners and teachers. In this research, we present some of the main challenges we have recorded while analysing the results of fieldwork in different diaspora communities. During the research, we used qualitative and quantitative methodology tools: in-depth interviews, expert survey method, method of document analysis,

observation method, and questionnaire method. According to our research, most of the Armenians living in the Diaspora do not speak Armenian or only partially speak Armenian. For most of them, Armenian is a foreign or, at best, a second language, a language of the Diaspora. Scarcity of learning resources, lack of communication environment, language proficiency and cultural differences are severe challenges for teachers. However, by being well aware of these challenges and trying to solve or mitigate them, teachers can create a supportive and inclusive learning environment, and learners can navigate more effectively in a multilingual environment, overcoming the difficulties of learning Armenian.

Key words and phrases: Diaspora, Armenian language, Diaspora language, challenge, language teaching, methods of teaching.

АРМЯНСКИЙ ЯЗЫК КАК ЯЗЫК ДИАСПОРЫ. ВЫЗОВЫ И ПРОБЛЕМЫ

МЕРИ САРГСЯН

МНОЦ НАН РА, Институт языка им. Р. Ачаряна НАН РА

Старший научный сотрудник, к.ф.н., доцент

meri.sargsyan@isec.am

СЕДА БАГРАМЯН

Институт языка им. Р. Ачаряна НАН РА

Старший лаборант, соискатель

seda-baghramyan@mail.ru

Аннотация

Диаспора вообще - очень сложная реальность: она представляет собой одну нацию, но не одну культуру, одну нацию, но не один язык, одну этническую, разрозненную идентичность в сочетании с множеством других групповых идентичностей. Особенности нашего языка и проблемы, связанные с его изучением, диктуют разные и уникальные подходы даже на родине. Многовековое существование двух литературных языков и такое разнообразие диалектов и разговорного языка уже сейчас создают серьезные трудности, которые, несомненно, умножаются в диаспоре. Преподавание армянского языка в иноязычной среде сопряжено со многими трудностями для учащихся и преподавателей. В данном исследовании мы представляем некоторые из основных проблем, которые мы зафиксировали, анализируя результаты полевой работы в различных общинах диаспоры. В ходе исследования мы использовали инструменты качественной и количественной методологии: глубинные интервью, метод экспертного опроса, метод анализа документов, метод наблюдения и метод анкетирования. Согласно нашему исследованию, большинство армян, живущих в Диаспоре, не владеют армянским языком или владеют им лишь частично. Для большинства из них армянский язык является иностранным или, в лучшем

случае, вторым языком, языком диаспоры. Нехватка учебных ресурсов, отсутствие коммуникационной среды, незнание языка и культурные различия являются серьезными проблемами для учителей. Однако, хорошо осознавая эти проблемы и пытаясь их решить или смягчить, учителя могут создать благоприятную и инклюзивную среду обучения, а учащиеся смогут более эффективно ориентироваться в многоязычной среде, преодолевая трудности изучения армянского языка.

Ключевые слова и словосочетания: Диаспора, армянский язык, язык диаспоры, вызов, преподавание языка, методы обучения.

Ներածություն

Լեզուն հասարակական կարևոր իրողություն է, հետևաբար լեզվավիճակն էլ կախված է տվյալ հանրության հասարակական, քաղաքական, տնտեսական և մշակութային պայմանների ամբողջությունից: «Համաշխարհային փորձը ցույց է տալիս, որ արդի Սփյուռքը կարող է նշանակալի դեր ունենալ ինչպես բնակչության երկրի, այնպես էլ նախկին հայրենիքի քաղաքական և տնտեսական կյանքում» [4, էջ 7]: Պետք է նշել, որ վերջիններս գտնվում են անընդհատ զարգացման մեջ, որն անշուշտ անդրադառնում է նաև լեզվավիճակի վրա, որը ևս փոփոխվում է՝ հանդես բերելով զարգացման որոշակի ուղղություններ, միտումներ և օրինաչափություններ: Յուրաքանչյուր լեզվի զարգացումն ամենից առաջ պայմանավորվում է այն փոփոխություններով, որոնք կատարվում են նրա գործառնման ոլորտում և կառուցվածքում: Այս երկու կողմերն էլ կարևոր են և փոխկապակցված, իսկ դրանց փոխհարաբերությունները բազմաշերտ են ու տարատեսակ:

Օտարալեզու միջավայրում հայ համայնքը բազմատարր է: Այն հանրույթներում, որտեղ կիրառվում են երկու, երեք և ավելի լեզուներ, հայերենը պետք է ուսումնասիրել ոչ թե առանձին, այլ մյուս լեզուների փոխհարաբերության համատեքստում [6, էջ 75]: Բացի այդ՝ պետք է հաշվի առնել, որ այժմ հայկական սփյուռքում հավասարապես կիրառելի են և՛ գրական հայերենը, և՛ բարբառները: Պետք է նշել, որ օտարալեզու միջավայրում հայության տարբեր զանգվածների հաղորդակցման ընդհանուր լեզուն օտար լեզուն է: Եթե հայկական համայնքի ձևավորման ակունքներում նկատելի է տեղի օտար լեզվին տիրապետելու գերխնդիրը, ապա այժմ գերխնդիր է հայերենը չմոռանալը (որոշ դեպքերում՝ նույնիսկ հասկանալը): Գրական հայերենով շփվում

են բացառապես ուսուցիչները, գրողներն ու պետական աստյաններում աշխատող հայ ներկայացուցիչները: Հայերենը, օտարալեզու միջավայրում լինելով նույնիսկ հաղորդակցման ընդհանուր լեզու հայության տարբեր զանգվածների համար, այնուամենայնիվ զրկված է միասնական գործառության, ինչպես նաև զարգացման, կանոնարկման հնարավորություններից, ենթակա է օտար լեզուների տարաբնույթ ազդեցությունների և ստիպված է դիմակայել բազում մարտահրավերներ:

Հայկական սփյուռքում գործում են հայկական ազգային-մշակութային ինքնավարություններ, համայնքային հասարակական, երիտասարդական, ուսանողական կազմակերպություններ և միություններ: Գործում են բազմաթիվ կիրակնօրյա դպրոցներ: Տպագրվում են թերթեր, համայնքների մեծ մասն ունի էլեկտրոնային կայքէջեր: Չնայած այս ամենին՝ համայնքների շուրջ համախմբվում է հայության փոքր մասը՝ այսպիսով կամաց-կամաց նահանջելով ազգային արմատներից: Ինչ վերաբերում է հայերենի իմացությանը, ապա պետք է նշել, որ երիտասարդ սերունդը հիմնականում չի տիրապետում մայրենի լեզվին կամ տիրապետում է միայն խոսակցական լեզվին, որն էլ, գործածության ոլորտ չունենալով, աստիճանաբար մոռացվում է: Ցավալիորեն պետք է արձանագրել, որ հայոց լեզվի նկատմամբ հետաքրքրությունն օրեցօր նվազում է, և դա ունի իր օբյեկտիվ ու սուբյեկտիվ պատճառները, որոնք բազմազան են՝ պայմանավորված և՛ լեզվական, և՛ արտալեզվական գործոններով:

Մեթոդական հիմք

Հետազոտության ընթացքում կիրառել ենք որակական և քանակական մեթոդաբանության գործիքակազմը՝ *խորքային հարցազրույցներ, փորձագիտական հարցումներ, փաստաթղթերի վերլուծություն, դիտարկում և հարցաթերթի լրացում*:

Քանի որ մեր աշխատանքը հիմնականում որակական է, գերազանցապես կիրառել ենք *որակական մեթոդներ*: Դրանցից նախընտրել ենք ի գործ դնել *խորքային հարցազրույցների մեթոդը*:

Խորքային հարցազրույց ենք իրականացրել համայնքների հասարակական ակտիվ դերակատարում ունեցող ներկայացուցիչների հետ: Հարցազրույցները ձայնագրվել և սղագրվել են, կատարվել է իմաստային (թեմատիկ)

վերլուծություն, որոշ դեպքերում համապատասխան մեջբերումները ներկայացվել են աշխատանքի համապատասխան գլուխներում:

Որակական մեթոդներից կիրառել ենք նաև *փորձագիտական հարցման մեթոդը*: Փորձագիտական հարցումն իրականացրել ենք փորձագետների երկու խմբերի հետ *նոմինալ խմբային մեթոդի* միջոցով, որով հնարավորություն ենք ունեցել մեկ հանդիպման միջոցով լսել դպրոցական և բուհական համակարգերից որպես փորձագետ ընտրված դասավանդողներին: *Խմբային հարցազրույցներ* ենք իրականացրել համայնքների ներկայացուցիչների հետ, ապա ներկայացրել ենք հարցման պատասխանների ընդհանրացված տարբերակները:

Փաստաթղթերի վերլուծության մեթոդով ուսումնասիրել ենք հայ համայնքների վերաբերյալ առկա գիտական գրականությունը՝ թղթային և էլեկտրոնային տարբերակներով, կատարել ենք արխիվային նյութերի ուսումնասիրություն, որոնք տրամադրել են մեր գործընկերները, ինչպես նաև ծանոթացել ենք մեր գործուղումների ընթացքում գրադարանների և արխիվների նյութերի ուսումնասիրությանը:

Որակական մեթոդներից կիրառել ենք նաև *դիտարկման մեթոդը*: Հատկապես արդյունավետ էր մեթոդի կիրառումը դպրոցական և բուհական դասալսումների ընթացքում, համայնքային միջոցառումներին մասնակցելու, եկեղեցական ծիսակատարությունների ընթացքում:

Քանակական մեթոդներից մեր հետազոտության ընթացքում կիրառել ենք հարցաթերթի մեթոդը՝ ընդգրկելով բաց, փակ, կիսափակ հարցեր՝ ելնելով հարցի տիպից: Հարցաթերթի մեթոդով անցկացրել ենք անհատական հարցազրույց և առցանց հարցում: Քանակական հետազոտության արդյունքների ամփոփումը կատարելիս կիրառել ենք MS Excel ծրագիրը:

Հարցազրույցներից, խմբային քննարկումներից ստացված ձայնագրությունները, դիտարկումների ընթացքում արված նշումները սղագրվել են, իրականացվել է թեմատիկ վերլուծություն: Երբեմն որակական տեղեկատվությունից հնարավոր է եղել դուրս բերել որոշակի քանակական բաղադրիչներ:

Որպես լեզվական հանրույթ ընտրել ենք օտարախոս միջավայրում ապրող հայկական հետևյալ համայնքները՝ Փարիզի, Լեհաստանի խոշոր

քաղաքների, Սանկտ Պետերբուրգի, Օդեսայի: Կատարել ենք ներկայացուցչական ընտրանք՝ առաջնորդվելով լեզվական հանրային սեռատարիքային յուրահատկություններով, հասարակական-մասնագիտական կարողություններով, ինչպես նաև տարածքային տեղակայումով:

Դաշտային աշխատանքների ընթացքում եղել են մի շարք հանդիպումներ հայկական համայնքի գիտակրթական հաստատությունների ներկայացուցիչների, հասարակական կազմակերպությունների, դպրոցների, համասարանական աշխատակիցների հետ:

Հայերենի ուսուցման մարտահրավերները

Օտարալեզու միջավայրում հայերենի ուսուցումը լի է բազմաթիվ մարտահրավերներով՝ ինչպես սովորողների, այնպես էլ դասավանդողների համար: Ներկայացնենք որոշ հիմնական մարտահրավերներ, որոնք արձանագրել ենք սփյուռքի տարբեր համայնքներում դաշտային աշխատանքների արդյունքները վերլուծելիս:

1. Սահմանափակ ուսումնական ռեսուրսներ

Կարևոր մարտահրավերներից մեկը հայերենը որպես օտար կամ երկրորդ լեզու դասավանդելու համար համապարփակ և մատչելի ուսումնական ռեսուրսների սակավությունն է: Դասագրքերը, ուսումնական նյութերը և առցանց ռեսուրսները, որոնք հարմարեցված են հայերենի ուսուցմանը, սահմանափակ են, ինչը դասավանդողների համար ավելի դժվար է դարձնում արդյունավետ դասերի պլաններ մշակելը և սովորողներին համապատասխան ուսումնական նյութեր տրամադրելը: Հետևաբար՝ այժմ, երբ ապրում ենք համաշխարհայնացման արագ զարգացման շրջափուլում, «օրախնդիր է համապատասխան դասագրքերի ստեղծումը, ուսումնական ծրագրերի մշակումը, ուսուցման եղանակների արդիականացումը, կրթական ճանապարհով տարբեր ազգերի ներկայացուցիչներին միմյանց մոտեցնելն ու փոխադարձ հանդուրժողականությամբ միավորելը» [2, էջ 95]: Դասավանդման նյութի, ուսումնական ռեսուրսների, միասնական դասագրքերի, ինչպես նաև դասավանդողների համար նախատեսված ուսումնաօժանդակ ձեռնարկների բացակայությունը ավելի է մեծացնում ուժացման վտանգը:

2. Լեզվական տարբեր հիմքեր

Բազմալեզու լսարանները հաճախ բաղկացած են տարբեր լեզվական ծագում ունեցող ուսանողներից կամ աշակերտներից: Յուրաքանչյուր սովորող կարող է ունենալ մյուսից տարբեր մայրենի լեզու, որը կարող է ազդել նրա՝ լեզվի ուսուցման գործընթացի վրա: Բացի այդ՝ յուրաքանչյուր աշակերտ տարբեր կերպ է յուրացնում նոր գիտելիքը: Կիրառելով ժամանակակից տեղեկատվական տեխնոլոգիաները և նորագույն մեթոդական հնարները՝ դասավանդողները կարող են ուսուցումն ու ուսումնառությունը դարձնել ավելի հետաքրքիր, ժամանակակից իրողություններին ավելի համահունչ՝ ձևավորելով ուսումնառության ցանկալի և հաճելի միջավայր [5, էջ 114-115]:

Հետևաբար դասավանդողները պետք է հաշվի առնեն լեզվական տարբեր հիմքեր ունենալու հանգամանքը և մշակեն ուսուցման այնպիսի ռազմավարություններ, որոնք կհամապատասխանեն լեզվական տարբեր ծագում ունեցող սովորողների կարիքներին՝ ապահովելով այնպիսի պայմաններ, որ բոլորը կարողանան արդյունավետորեն ներգրավվել դասին:

3. Իմացության տարբեր մակարդակներ

Ինչպես գիտենք, յուրաքանչյուր դասարանում սովորում են միևնույն տարիքային խմբին պատկանող աշակերտներ, որոնք, սակայն, կարող են չունենալ զարգացման և պատրաստվածության նույն մակարդակը. նրանցից ոմանք կարող են լինել սկսնակ, մինչդեռ մյուսները կարող են որոշակիորեն ծանոթ լինել լեզվին: Լեզվի իմացության մակարդակների այս անհամապատասխանությունը մարտահրավեր է դասավանդողների համար, որոնք պետք է հավասարակշռություն ստեղծեն և՛ սկսնակներին համապատասխան ուսուցում տրամադրելու, և՛ ավելի առաջադեմ սովորողներին ներգրավելու միջև: Ուսուցման մեթոդները և նյութերը հմտությունների այսպիսի բազմազան շրջանակին համապատասխանեցնելը պահանջում է դասանյութի մանրակրկիտ և հանգամանալից պլանավորում և համակարգում: Երբեմն այս մարտահրավերը մեղմելու համար ավելի քիչ աշակերտական համայնք ունեցող դպրոցները վերախմբավորում են իրենց աշակերտներին հայերեն ուսուցմամբ դասարանների համար՝ ըստ կարողության մակարդակի [7]:

4. Արտասանություն և ուղղագրություն

Հայերենն ունի իր ուրույն այբուբենն ու հնչյունական համակարգը: Տարբեր լեզվական ծագում ունեցող սովորողները կարող են դժվարություններ ունենալ հայերենի ուղղագրության և արտասանության յուրացման հարցում, հատկապես ուսուցման սկզբնական փուլերում: Ուսուցիչները պետք է կենտրոնանան հայերենի հնչյունական համակարգի դյուրին և մատչելի ուսուցման վրա, ապահովեն հստակ բացատրություններ և սովորողին ընձեռեն գործնական աշխատանքի լայն հնարավորություններ՝ օգնելով հաղթահարել այդ մարտահրավերները: Ուսուցիչն ազատ է մեթոդների ընտրության հարցում, և նա պետք է ընտրի, թե սովյալ դասի ընթացքում ինչ մեթոդ կիրառի, որն է առավել արդյունավետ և այլն:

Վերջին տարիներին հաճախ են հակադրում ուսուցման ավանդական և ոչ ավանդական մեթոդները: Բազմալեզու միջավայրում ցանկալի է դասավանդումը անցկացնել ոչ ավանդական ձևերով: Ցանկացած ինտերակտիվ հնարի կիրառման ժամանակ սովորողները ձեռք են բերում ինքնուրույնություն, սովորում են աշխատել թիմերով, ազատվում են տարբեր տեսակի բարդություններից, վախերից, սովորում են լսել միմյանց, զարգանում են նրանց մտածելու, երևակայելու, ստեղծագործելու կարողությունները: Ցանկալի է ուղղագրության ուսուցման ժամանակ գործադրել հնարավորինս շատ փոխգործուն մեթոդներ: Օրինակ՝ խմբային աշխատանքը կարող է արդյունավետ մեթոդ լինել՝ աշակերտներին մոտիվացնելու, քննադատական մտածողությունը զարգացնելու և ակտիվ ուսուցումը խրախուսելու համար: Ուստի նպատակահարմար է, որ ուսուցիչները սովորողներին ընձեռեն գործնական աշխատանք կատարելու լայն հնարավորություններ՝ օգնելով հաղթահարել այդ մարտահրավերները:

5. Մշակութային համատեքստ և բառապաշար

Մարդիկ ծնվում են առանց լեզվի իմացության, սակայն լեզվի ձեռքբերման ունակությամբ, որը հնարավորություն է տալիս սովորել մեկից ավելի տարբեր լեզուներ: Հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ մարդիկ իրենց մայրենի լեզուն ավելի շուտ սովորում են մշակութային հաղորդակցման, քան ֆորմալ ուսուցման միջոցով [1, էջ 151]:

Հայերենի ուսուցումը ներառում է ոչ միայն լեզվի ուսուցում, այլև մշակութի յուրացում: Սովորողները պետք է ծանոթանան հայկական սովորույթներին, ավանդույթներին և մշակութային նրբություններին, որպեսզի լիովին ըմբռնեն լեզվի համատեքստային իմաստը: Ուսուցիչները իրենց դասերի ընթացքում բախվում են բազմաթիվ դժվարությունների՝ մշակութային տարրերն արդյունավետ կերպով ներառելու, իրական մշակութային կոնտեքստ ապահովելու, սովորողների բառապաշարն ընդլայնելու մշակութային համապատասխան տերմինները և արտահայտությունները դասի մեջ ներառելու հարցում: Շատ կարևոր է նաև միջնորդ լեզվի հարցը: Հարկ է, որ օտարներին դասավանդողները որոշակի գիտելիքներ ունենան ոչ միայն տվյալ լեզուներից, այլև այդ ժողովուրդների դավանանքից, մշակույթից ու պատմությունից» [2]:

6. Լեզվի կիրառումը դասից դուրս

Մեկ այլ մարտահրավեր է սովորողներին դասասենյակից դուրս հայերենով շփվելու, հաղորդակցվելու հնարավորություններով ապահովելը: Ուստի ուսուցչի համար մայրենի լեզվի կիրառումը դասից դուրս պետք է դառնա առաջնային խնդիր: Կախված հայալեզու համայնքների աշխարհագրական դիրքից և առկայությունից՝ բնիկ լեզվակիրներ գտնելը կամ հայերեն հաղորդակցության մեջ ներգրավվելու փորձառությունները կարող են դժվար լինել:

Սեփական լեզուն սովորեցնելու շատ տարբերակներ կան, բայց դրանցից առավել ինտեսիվ են հեռահաղորդակցային, տեսալսողական և այլ մեթոդները: Ուսումնական տեխնոլոգիաների կիրառումը դասավանդման մեջ աշակերտին տալիս է ոչ միայն սովորելու մոտիվացիա, այլև անկաշկանդ շփման և գիտելիքների ամրապնդման հնարավորություն: Մեր օրերում կըտրուկ աճել ու ընդլայնվել են տեղեկատվական ու հաղորդակցական տեխնոլոգիաների հնարավորությունների կիրառության ոլորտները: Ուսուցման էլեկտրոնային միջոցների օգտագործումը նկատելիորեն ազդում է կրթական համակարգերի վրա և նպաստավոր պայմաններ է ստեղծում ուսուցման իննովացիոն մեթոդների զարգացման համար [3, էջ 72]:

Այսպիսով՝ տեղեկատվական տեխնոլոգիաները հնարավորություն են տալիս ստեղծելու վիրտուալ միջավայր, որտեղ հնարավոր է իրականացնել

տարբեր քննարկումներ՝ ապահովելով դասասենյակից դուրս ուսումնառություն և շփում՝ առանց տարածության և ժամանակի սահմանափակման: Բացի այդ՝ դասավանդողները պետք է խրախուսեն լեզվի գործնական կիրառումը՝ տարբեր փոխանակման ծրագրերի, առցանց լեզվական համայնքների կիրառման միջոցով՝ այդ կերպով ստեղծելով տվյալ լեզվով հաղորդակցության մեջ ներգրավվելու փորձնական հնարավորություններ:

Եզրակացություն:

Ամփոփելով կարող ենք նշել, որ Սփյուռքի առջև ծառայած մարտահրավերները բազմաթիվ են և տարատեսակ: Ամենամեծը թերևս հայկական ինքնության կորստի վտանգն է, իսկ ինքնության պահպանման համար ամենակարևորը մայրենի լեզվի իմացությունն ու պահպանումն է: Սակայն, ինչպես ցույց են տալիս մեր հետազոտությունները, այժմ Սփյուռքում ապրող հայերի մեծ մասը չի խոսում կամ մասամբ է խոսում հայերեն: Նրանց մեծ մասի համար հայերենը օտար կամ լավագույն դեպքում երկրորդ լեզու է՝ սփյուռքի լեզու: Ուսումնական ռեսուրսների սակավությունը, հաղորդակցման միջավայրի պակասը, լեզվական իմացության և մշակութային տարբերությունները լուրջ մարտահրավերներ են դասավանդողների համար: Սակայն, քաջածանոթ լինելով այդ մարտահրավերներին և փորձելով լուծել կամ մեղմել դրանք՝ դասավանդողները կարող են ստեղծել աջակցող և ներառական ուսումնական միջավայր, իսկ սովորողները կարող են ավելի արդյունավետ կերպով կողմնորոշվել բազմալեզու միջավայրում՝ հաղթահարելով հայերեն սովորելու դժվարությունները:

Գրականության ցանկ

1. «Լեզուն և գրականությունը գիտական իմացության ժամանակակից հարացույցում», Ե., «Լուսակն» հրատ., 2018, 151 էջ :
2. «Լեզուների ուսուցման խնդիրները համաշխարհայնացման արդի դարաշրջանում», Ե., «Տիր» հրատ., 2021, http://language.sci.am/sites/default/files/book/lezvi_owsowtsm_khnd.pdf, քաղված է 05.09.2023:

3. Աջամօղյան Ա., Եղիազարյան Կ., Ժամանակակից տեղեկատվական տեխնոլոգիաներն էլեկտրոնային ուսուցման գործընթացում և հիմնախնդիրները, <http://publications.y-su.am/wp-content/uploads/2022/09/Ajamoghlyan-ArmenEghiazaryan-Karine.pdf>, քաղված է 21.04.2023:

4. Կարապետյան Ռ., Հայ համայնքները այսօր. Թեհրանի, Լոս Անջելեսի, Բեյրութի, Փարիզի հայերի էթնոսոցիոլոգիական հետազոտություն, Ե., 2018, 220 էջ:

5. Մադոյան Ի., Ուսուցչի՝ տեղեկատվական հաղորդակցական տեխնոլոգիաներ կիրառելու պատրաստվածությունը և դրա արդյունավետությունը, Ե., «Լինգվա» հրատ., 2016, <https://brusov.am/website/documentation/files/07010f48.pdf>, քաղված է 15.10.2023 թ.:

6. Սարգսյան Մ, Համբարձումյան Վ. և ուրիշներ, Հայերենի դերը և ուսուցման խնդիրները բազմալեզու միջավայրում (Լեհաստանի խոշոր քաղաքների և Փարիզի հայկական համայնքների օրինակով), Ե., 2023, 168 էջ:

7. «Language in Armenian American communities: Western Armenian and efforts for preservation», <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/ijsl-2015-0034/html>, քաղված է 24.02.2023:

ՂԱՐԱՔԱՂԻ ԲԱՐՔԱՌԻ ՀԱՄԱՀԱՎԱՔ ԲՆԱԳՐԵՐ

Լույս է տեսել հայ բարբառներից մեկի՝ Ղարաբաղի բարբառի վերաբերյալ մի կարևոր գիրք, որ այս օրերին և հետագայում ևս իր տեղն է ունենալու լեզվաբան-հայերենագետների հետաքրքրությունների շրջանում:

Իրոք, հայ բանավոր մշակույթի մի շերտի՝ ինքնօրինակ բարբառների վերաբերյալ տեղին է երևան բերել համահավաք նման մի աշխատություն, որ կոչում ենք «սեղանի գիրք»: Հեղինակը հմուտ բարբառագետ և տարածքային բանագետ-մշակութաբան Ա. Յու. Սարգսյանն է. ես նրան ճանաչում եմ իր թեկնածուական ատենախոսությունից, որ լույս տեսավ իբրև մենագրություն, նա լեզվագիտական հետաքրքիր մտածողության տեր անձնավորություն է:

Ա. Սարգսյանը զարմանալիորեն աշխատասեր գիտնական է, որ հրապարակ է բերել իր այս գիրքը, և որը «Արցախի ժողովրդագրություն» մատենաշարի 14-րդ հատորն է, իսկ մյուսները՝ 1-13 (Ստեփանակերտ, 2019-2024, յուրաքանչյուրը մի քանի հարյուր էջից ավելի) ներկայացնում են Արցախի հոգևոր մշակույթի անկապտելի մասի՝ ազգագրության և բանահյուսության վերաբերյալ երբևիցե, տարբեր հեղինակների ձեռքով գրված գիտական ժառանգությունը (գիրք-մենագրություն, հոդված, հրապարակում և այլն):

Հատորների լույսընծայումը հրատարակչական բարձր մակարդակով է իրականացված :

Սույն հատորում տեղ են գտել Ք. Պատկանյանի, Հ. Աճառյանի, Ա. Ղարիբյանի և Ա. Գրիգորյանի աշխատությունները՝ նվիրված Ղարաբաղի բարբառին: Այլև ներառված են Ա. Ղարիբյանի «Շաղախի բարբառը», Ա. Ղարիբ-

¹ «Արցախի ժողովրդագիտությունը: Ղարաբաղի բարբառը», աշխատասիրությամբ Ա. Յու. Սարգսյանի, հ. 14 (14), Ե., 2024, 684 էջ:

յանի «Հադրութի բարբառը», Ա Գրիգորյանի «Հադրութի բարբառը» հոդվածները, վերջում՝ Կ. Դավթյանի «Լեռնային Ղարաբաղի բարբառային քարտեզը» ծավալուն ուսումնասիրությունը:

Տեխնիկական առումով հատորի հրապարակ գալու ամնամեծ արժանիքը, թերևս, այն է, որ ներկայացվում են մատենագիտական հազվագյուտ համարելի աշխատանքներ (հատկապես նկատի ունենք Բ. Պատկանյանի աշխատանքը, որը ոչ հաճախ կամ ըստ հարկի կհանդիպենք հայերենի բարբառներին նվիրված աշխատություններում, թեև այն տեսական առումով մեծ արժեք ներկայացնող սեղմ աշխատանք է):

Գրքի սկզբում Ա. Սարգսյանի դրել է «Երկու խոսք» և «Ներածություն»: Վերջինս կոչվում է «Ղարաբաղի բարբառի ուսումնասիրության համառոտ պատմություն» (էջ 5), որքան էլ համառոտ, այնուամենայնիվ ամբողջական և, կարելի է ասել, լիովի պատկերացում է տալիս այդ ներածությունը:

Երազել կարելի է, որ մեր մյուս, այսպես կոչված, «խոշոր» բարբառներին և առհասարակ ժողովրդագիտությանը (իմա՝ ազգագրություն, բանահյուսություն) ևս նվիրված լիներ նման բազմահատորյակ՝ գիտական նույնպիսի հոգաձոթյամբ և հրատարակչական պատշաճ մակարդակով:

Վ. Գ. Համբարձումյան

Գ Ր Ք Ե Ր Ի Տ Ե Ս ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն. К Н И Ж Н О Е О Б О З Р Е И Е.
B O O K R E V I E W S

Լույս է տեսել Մ. Սարգսյանի, Շ. Ասիլբեկյանի, Ս. Բաղդամյանի և Ն. Խաչիբաբյանի «Հայերենի ածանցների բառարան» (Ե., «Արմավ» հրատ., 2024, 104 էջ) համառոտ աշխատանքը՝ «Գալուստ Կիլկէնկեան» հիմնադրամի տրամադրած ֆինանսավորմամբ, ՀՀ ԳԱԱ Հ. ԱՃառյանի անվան լեզվի հնստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ (խմբագիր՝ Բ. Գ. Դ. Հ. Հ. Մեսրոպյան): Հեղինակները իրենց այս սեղմ աշխատությունը նվիրել են լեզվի հնստիտուտի հիմնադրման 80-ամյակին, որ միանգամայն դրվատելի է: Միաժամանակ գրում են, որ «լեզվաբանները կարող են կիրառել բա-ռանը՝ բառերի ներքին կառուցվածքը ուսումնասիրելու, բառակազմական օրինաչափությունները դիտարկելու և լեզուների պատմական զարգացման մասին գաղափար կազմելու համար» (էջ 18):

Բառարանն ունի համեմատաբար ծավալուն, քան բուն բառահոդվածների ամբողջություն, առաջաբան (էջ 9-18), որում խոսվում է հայերենի ածանցների խմբավորման, բաղակազմության, բառարանի գործնական նպատակների մասին:

Բառարանը բավականին համառոտ է, ընդգրկված է (մեր հաշվումներով) նախաձանցներից՝ 31 (էջ 19-31), վերջաձանցներից՝ 194 (էջ 33-87), միջաձանցներից՝ ընդամենը 2 (էջ 89-90), և բայական ածանցներից՝ 41 (էջ 91-98) միավոր, որոնք բառարանային «մշակման» են առնված երկու տեսանկյունից՝ քերականական նշումներ, թե տվյալ ածանցով ինչ խոսքի մասի պատկանող բառեր են սերվում, և օրինակների թվարկումներ՝ օրինակում ընդգծելով այդ ածանցը:

Նկատի ունենալով աշխատանքի ծավալը, ինչպես նաև, այսպես կոչված, բառահոդվածների կառուցվածքը, այն կարելի է ավելի շուտ բառգրքույկ կոչել, մանավանդ որ այն ըստ էության հետապնդում է գործնական նպատակ:

Հայերենի բառապաշարի «համակարգում» կան ածանցմանը և ածանցների տեսական ուսումնասիրությանը և գործնական կողմին «բառարանագրմանը» վերաբերող աշխատություններ (հեղինակներն իրենք էլ առաջաբանում նշում են, թե ինչ «բառարաններ և բառացանկեր» են աչքի առաջ ունեցել՝ թվով 7), որ այդուհանդերձ փորձ են արել կազմելու սույն հանրամատչելի «բառգրքույկը»:

Հարկ չհամարելով խորանալ բառարանի «բովանդակային» կողմին՝ նկատենք, որ նման հանրամատչելի բառարանների (ուղեցույցների, բառացանկերի և այլն) նշանակությունը համարում ենք ոչ պակաս կարևոր հայերենի բառապաշարի կառուցվածքի ուսումնասիրմանը նվիրվող աշխատանքների համար:

Նման գործնական բառարանի ստեղծումը միշտ արժանի է դրվատանքի, քանի որ ներկայումս հայերենի առօրյա իմացությանը, մանավանդ ուղղագրության և ուղղախոսության, այլև բառապաշարի վրիպումներին (սխալներին) հարկ կա դարձնելու ավելի լայն ուշադրություն, որովհետև նման շեղումները և ոչ կանոնական գործածությունները գնալով ավելի նկատելի են դառնում հայերեն բանավոր խոսքում, եթե ոչ նաև գրավորում:

Հույս հայտնենք, որ հեղինակները ավելի մեծ ուշադրություն կդարձնեն նման գործնական բառարանի հետագա ստեղծման՝ թե՛ լեզվական նյութի ճշգրտության, թե՛ ծավալի առումով:

Վ. Գ. Հ.

12/02/2024

Սույն թվականի փետրվարի 12-ին ԳԱԱ լեզվի ինստիտուտի արևմտահայերենի բաժինը հյուրընկալել էր ՀՀ ԿԳՄՄՆ արտաքին կապերի և սփյուռքի վարչության սփյուռքի հետ կապերի բաժնի պետ Կ. Մնացականյանին: Բաժինները սերտորեն համագործակցում են: Այս դեպքում խնդիրը իսպաներեն-արևմտահայերեն ինքնուսույցի քննարկումն ու նրա մասին կարծիք տալն էր:

Ինստիտուտի արևմտահայերենի բաժնի գիտաշխատակից Ա.Ֆիշենկճյանը խմբագրել, սրբագրել և տպագրելու համար համապատասխան տեսքի էր բերել ինքնուսույցի արևմտահայերենի մասը:

Ծավալվեց հետաքրքիր քննարկում, և ձեռք բերվեց պայմանավորվածություն, ըստ որի՝ Կ.Մնացականյանը նախ անձամբ մանրամասն կուսումնասիրի արևմտահայերենի մասը, ապա այն որոշ բուհերի համապատասխան ամբիոնների պատասխանատուների ուղարկելուց և նրանց կարծիքն ունենալուց հետո ևս մեկ անգամ կկազմակերպվի հանդիպում

արդեն վերջնական եզրակացության հանգելու համար:

18/02/2024

Ս.թ. փետրվարի 18-ին ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի ընդհանուր և համեմատական լեզվաբանության բաժնում տեղի ունեցավ ԵՊՀ ռոմանագերմանական բաժանմունքի դասախոս Ա. Մ. Խաչատրյանի «Սասնա ծռեր» էպոսի գեղարվեստական համեմատությունների և նրանց անգլերեն համարժեքների մասին» ռեֆերատի քննարկումը: Ա. Խաչատրյանը ներկայացրեց աշխատանքի կառուցվածքը և հիմնական բովանդակությունը:

Բաժնի աշխատակիցները կարծիքներ հայտեցին, և արվեցին առաջարկություններ: Նշվեց, որ աշխատանքն արդիական և ինքնատիպ է, հեղինակը բավականին հետաքրքրական աշխատանք է կատարել, ծանոթ է համապատասխան գիտական գրականությանը, տիրապետում է նյութին և ունակ է կատարելու ինքնուրույն գիտական աշխատանք:

Բաժնի վարիչ Վ.Գ. Համբարձում-

յանը առաջարկեց տալ դրական կարծիք, որին աշխատակիցները քվեարկեցին միաձայն:

15/03/2024

Մարտի 15-ին ինստիտուտի ընդհանուր և համեմատական լեզվաբանության բաժնում տեղի ունեցավ հերթական գիտական քննարկումը: Թեման Վ.Գ. Համբարձումյանի «Հայերեն ստուգաբանություններ» թեմայով գիտական հոդվածն էր:

Աշխատանքը ներկայացրեց հեղինակը: Նա նշեց, որ հոդվածում առանձին քննության առարկա են հայ. (հ)անդ «դաշտ», (հ)աստ- «կին. ամուսնացող աղջիկ», (հ)արաւս «անմշակ՝ հանգստանալու թողած հող՝ դաշտ», աք- «ոտք», դեհ «այր(վ)ել» *հազ- // հեգ-* «հնչում. վանկ», *Հայկ (< այգ)* «դիցանուն, անվանադիր (էպոնիմ)», ոգորիլ «հակառակվել. մաքառել» բառերը և արմատները, որոնք, ըստ հեղինակի, բնիկ են և ունեն հնդեվրոպական ծագում: Ռուսերեն լեզվով գրված հիշյալ հոդվածը միաձայն քվեարկությամբ հանձնարարվեց տպագրության:

10/04/2024

Կայացավ ինստիտուտի բարբառագիտության բաժնի հերթական

նիստը, որն սկսվեց բաժնի աշխատակից Ա. Սարգսյանի «Արցախի ժողովրդագիտությունը» մատենաշարի 14-րդ՝ «Ղարաբաղի բարբառը» հատորի օրեր առաջ կայացած շնորհանդեսի առթիվ ջերմ շնորհավորանքներով:

Բաժնի աշխատակիցները ևս մեկ անգամ առիթ ունեցան ներկայացնելու բարբառագիտական պրպրտումների արդյունքում հինհայերենյան շերտերը ներկայացնող իրողություններին առնչվող խնդիրներ:

Քննարկումը հետաքրքիր էր և բավականին արդյունավետ:

29/04/2024

Ս. թ. ապրիլի 29-ին ինստիտուտի կիրառական լեզվաբանության բաժնի փորձառական հնչյունաբանության լաբորատորիայում տեղի ունեցավ լեզվի արդիական հարցերին վերաբերող կլոր սեղան-քննարկումների շարքի առաջին նիստը: Կիրառական լեզվաբանության բաժինը մասնախտական քննարկման էր հրավիրել ինստիտուտի արևմտահայերենի բաժնի գիտաշխատողներին:

Նիստը վարում էին կիրառական լեզվաբանության բաժնի վարիչ Գ. Գրիգորյանը և նույն բաժնի գիտաշ-

խատող Ս. Հովհաննիսյանը: Քըն-նարկվեցին կիրառական լեզվաբանության նորագույն մեթոդներ ներդնելու հնարավորությունները արևմտահայերենի ուսումնասիրության մեջ: Դիտարկվեցին արևելահայերեն-արևմտահայերեն արդի փոխազդեցությունները և արևելահայ-արևմտահայ լեզվական փոխըմբռնման հարցեր:

Նիստն ամփոփվեց երկու բաժինների միջև համագործակցության նոր եզրեր և հետազոտական ընդհանուր թեմաներ մշակելու առաջարկով:

15/05/2024

Ս. թ. մայիսի 15-ին ինստիտուտի կիրառական լեզվաբանության բաժնի փորձառական հնչյունաբանության լաբորատորիայում տեղի ունեցավ հերթական կլոր սեղան-քննարկումը: Այս անգամ կիրառական լեզվաբանության բաժինը մասնագիտական քննարկման էր հրավիրել ինստիտուտի ժամանակակից հայոց լեզվի բաժնի գիտաշխատողներին:

Քննարկվեցին լեզվի արդիական խնդիրներին վերաբերող հարցեր: Մասնավորապես, անդրադարձ եղավ ժամանակակից հայոց լեզվի ուսումնասիրության մեջ կիրառական լեզվաբանության մեթոդներին և

արդի հայերենի բանավոր խոսքում դրսևորվող մերժելի իրողություններին:

Նիստն ամփոփվեց երկու բաժինների միջև համագործակցության նոր հնարավորությունների, միասնաբար աշխատելու և նոր թեմաներ մշակելու որոշմամբ:

22/05/2024

Ինստիտուտի բարբառագիտության բաժնի հերթական նիստը կարևորվեց ևս մեկ հետաքրքիր նախաձեռնությամբ: Ինստիտուտի տնօրեն և բաժնի վարիչ Վ.Կատվայանն առաջարկեց բաժնի աշխատակիցների ողջ ներուժը կենտրոնացնել մի շատ կարևոր թեմայի ուղղությամբ, հետևյալ վերտառությամբ՝ «Բարբառային զուգաբանությունների արտահայտությունը հայերենի բարբառներում»:

Վերջին մի քանի տասնամյակներին ընթացքում բաժնի աշխատակիցների հավաքչական աշխատանքների արդյունքում բաժնում կուտակվել են հայերենի բարբառների 500-ից ավելի խոսվածքային միավորների նկարագրությանն առնչվող նյութեր, հրապարակի վրա են բարբառագիտական տարբեր խնդիրների նվիրված բազմաթիվ հետազոտություն-

ներ, մենագրություններ, առանձնակի կարևորություն են ստանում բարբառային համակարգերին առնչվող ուսումնասիրությունները:

Հենց այդ հուսալի հենքի վրա բաժինը ստանձնում է առաջիկայում ներկայացնելու կոլեկտիվ աշխատանք՝ «Արևելյան խմբակցության մեջ ներառվող հարավարևելյան և հյուսիսարևելյան բարբառախմբերը» թեմայով: Ընդ որում՝ ինստիտուտում պահվող խոսվածքային գրանցումներից 223-ը Արևելյան խմբակցությանը պատկանող խոսվածքների նյութերն են: Կարելի է ասել, որ ունենք հուսալի շտեմարան ուսումնասիրություն կատարելու համար:

14/06/2024

Ինստիտուտի բարբառագիտության բաժնում դարձյալ բաժնի նիստ էր և ընթացիկ աշխատանքների մանրակրկիտ քննարկում: Ըստ ընդունված կարգի՝ ամեն տարվա հունիս ամսի առաջին կեսին ինստիտուտի բաժիններից յուրաքանչյուրը ներկայացնում է կիսամյակային հաշվետվություն կատարված պլանային աշխատանքների մասին:

Առկա արդյունքից գոհ մնալով՝ աշխատակիցներն արտահայտեցին

իրենց պատրաստակամությունը՝ առաջնորդվելու արդի գիտական ուսումնասիրությունների նոր պահանջներով:

15/06/2024

Ամփոփվել են ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիայի, Ռուսաստանի հայերի միության և «Արարատյան այլանս» մտքի կենտրոն ինստիտուտի հայտարարած երիտասարդ գիտնականների համար «Լավագույն գիտական աշխատանք» մրցույթի արդյունքները: «Լավագույն գիտական աշխատանք» մրցույթի արդյունքում «Հայագիտություն և հասարակական գիտություններ» անվանակարգում Լեզվի ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող, բ.գ.թ., դոցենտ Մերի Սարգսյանն արժանացել է 2-րդ կարգի մրցանակի:

17/06/2024

Ս. թ. հունիսի 17-ին ինստիտուտի կիրառական լեզվաբանության բաժնի փորձառական հնչյունաբանության լաբորատորիայում տեղի ունեցավ կլոր սեղան-քննարկումների շարքի երրորդ նիստը:

Բաժինը մասնագիտական քննարկման էր հրավիրել ինստիտուտի

բառարանագրության բաժնի գիտաշխատակիցներին:

Նիստում քննարկվեցին երկու բաժինների միջև համագործակցության հնարավորությունները, որն ամփոփվեց երկու բաժինների միջև հետագա համատեղ աշխատանքների մտադրությամբ, լեզվի իմացության մակարդակի բարձրացմանն ուղղված հանրամատչելի նյութերի հրապարակման առաջարկով:

Կիրառական լեզվաբանության բաժինը իր պատրաստակամությունը հայտնեց բառարանագրության բաժնին՝ աջակցելու նոր բառեր հավաքելու աշխատանքներին:

24/06/2024

Ինստիտուտը միջազգային համագործակցության առաջարկ ստացավ Ռուսաստանի գիտությունների ակադեմիայի պետական գիտական բազային կազմակերպության Հ. Իբրահիմովի անվան համալիր հետազոտական ինստիտուտից, և երկու

կողմերի միջև կնքվեց համագործակցության պայմանագիր:

Համաձայն պայմանագրի՝ սկիզբ դրվեց առաջին համատեղ գիտական ուսումնասիրությանը, որը հոգեւեղվաբանության ուղղությամբ իրականացնելու են ՀՀ ԳԱԱ լեզվի ինստիտուտի կիրառական լեզվաբանության բաժինը և ՌԳԱ համալիր հետազոտական ինստիտուտի բանասիրության և մշակութաբանության լաբորատորիան:

Մշակվեց հոգեւեղվաբանական բազմալեզու գիտափորձի հայոց լեզվի հատվածի մեխանիզմը, ինչպես նաև գործնական քայլեր ձեռնարկվեցին ՀՀ ԳԱԱ լեզվի ինստիտուտում հոգեւյարդալեզվաբանական ընդլայնված հետազոտությունների հնարավորություններ ստեղծելու ուղղությամբ:

ԱՆԱՀԻՏ ՄԿՐՏՈՒՄՅԱՆ

Կյանքի 69-րդ տարում կյանքից հեռացավ ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի բարբառագիտության բաժնի աշխատակից Անահիտ Մամիկոնի Մկրտումյանը:

Ա. Մկրտումյանը ծնվել է 1955 թվականի հուլիսի 21-ին, Լոռու Շամլուղ ավանում: 1972 թվականին ավարտել է Երևանի Ստ. Զորյանի անվան միջնակարգ դպրոցը և ընդունվել Երևանի պետական համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետը, որն ավարտել է 1978 թվականին: 1979 թ. աշխատանքի է ընդունվել ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի բարբառագիտության բաժնում, նախ՝ որպես լաբորանտ, ավագ լաբորանտ, այնուհետև գիտաշխատող:

Ա. Մկրտումյանը տարիների ընթացքում մեծածավալ աշխատանք է կատարել ըստ «Հայերենի բարբառագիտական ատլասի նյութերի հավաքման ծրագրի», գրանցել վերացման վտանգի տակ գտնվող բազմաթիվ բնակավայրերի խոսվածքներ, որոնք առանձին տետրերով պահվում են ինստիտուտի գրադարանում: Նա հեղինակ էր նաև գիտական հոդվածների: Նա թեկնածուական ատենախոսության թեմա էր ընտրել Փերիայի բարբառի ուսումնասիրությունը, որի շուրջ լույս է ընծայել առանձին հոդվածներ, կարդացել գիտական զեկուցումներ՝ տարբեր գիտաժողովներում, բայց այնպես էլ հրապարակային պաշտպանության չներկայարեց այդ կարևոր բարբառի ամբողջական ուսումնասիրությունը:

Աշխատանքի վերջին շրջանում զբաղվում էր գրանցված խոսվածքների հատկանիշների աղյուսակների կազմմամբ՝ ըստ Գ. Զահուկյանի մշակած բազմահատկանիշ դասակարգման սկզբունքի:

Ա. Մկրտումյանը շիտակ, ազնիվ և աշխատասեր գործընկեր էր: Նրա հիշատակը միշտ կմնա գործընկերների և նրան ճանաչողների սրտերում:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՈԴՎԱԾՆԵՐ

Համբարձումյան Վ. Գ., Հայերեն ստուգաբանություններ.....	3
Սիմոնյան Ն. Մ., Մկրտչյան Մ. Ս. Փոխաբերություն երևույթը և նրա բնորոշումը լեզվաբանության մեջ.....	13
Պապիկյան Ս. Վ., Նիզամիի «Լեյլի և Մեջնուն» պոեմի հայերեն թարգմանության հատկական փոխառությունների քննություն.....	26

ԲԱՆԱՎԵՃ ԵՎ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Միքայելյան Ս. Ա., Հայերենի արաբերենից միջնորդավորված փոխառությունների շուրջ (թուրքերենով միջնորդավորված բառաշերտ).....	38
Ավետիսյան Լ. Ն., Հոմանշությունը ժամանակակից հայերենի և ռուսերենի դարձվածային միավորներում (զուգադրական քննություն).....	52
Աբրահամյան Լ.Ռ., Աբրահամյան Շ.Ռ., «Բառախաղի» առկայացումն անգլալեզու լրագրային տեքստերում որպես արտահայտչականության դրսևորում	66

ՀԱՂՈՐԴՈՒՄՆԵՐ

Սարգսյան Մ.Ա., Բաղրամյան Ս. Ե., Հայերենը որպես սփյուռքի լեզու.մարտահրավերներ և խնդիրներ.....	81
--	----

ԳՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

Համբարձումյան Վ. Գ., Ղարաբաղի բարբառի համահավաք բնագրեր.....	93
ԳՐՔԵՐԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ	95
ԳԻՏԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔ	97
ԼՐԱՏՈՒ	102

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи: Амбарцумян В. Г., Армянские этимологии -3. Симонян Н.М., Мкртчян М. С., Феномен метафоры и его определение в лингвистике -13. Папикян С.В., Изучение экзотизмов в армянском переводе поэмы низами «Лейли и Маджнун» - 26.

Дискуссии и обсуждения: Микаелян С.А., Об арабских посредованных заимствованиях армянского языка (лексика опосредованно заимствованная из ту-

рецкого языка) -38. *Аветисян Л. Н.*, Синонимия фразеологических единиц современного армянского и русского языков (сопоставительный анализ) -52. *Абрамян Л. Р., Абрамян Ш.Р.*, “Игры слов” в англоязычных газетных текстах как проявление выразительности -66. **С о о б щ е н и я:** Саргсян М.А., Баграмян С.Е., Армянский язык как язык диаспоры. вызовы и проблемы -81. **Р е ц е н з и я:** -93. **К н и ж н о е о б з р е н и е** -95. **Н а у ч н а я ж и з н ь** -97. **Х р о н и к а** -102.

C O N T E N T S

A r t i c l e s: *Hambarzumyan V. G.*, Armenian Etymologies -3. *Simonyan N.M., Mkrtchyan M. S.*, Metaphor phenomenon and its definition in linguistics-13. *Papikyan S.V.*, Examination of exoticisms in Armenian translation of Nizami's poem "Layla and Majnun"-26. **D i s c u s s i o n:** *Mikayelyan S.A.*, About Arabic indirect borrowings in the armenian language (vocabulary indirectly borrowed from Turkish)- 38. *Avetisyan L.N.*, The synonymy in phraseological units of modern armenian and russian languages (comparative analysis) -52. *Abrahamyan L.R., Abrahamyan Sh.R.*, The "Word play" in English newspaper texts as a manifestation of expressiveness -66. . **R e p o r t s:** *Sargsyan M.A., Baghramyan S.A.*, Armenian as a language of the diaspora. challenges and problems -81. . **R e v i e w:** -93. **B o o k r e v i e w s:** -95. **S c i e n c e N e w s:** -97. **N e w s** -102.

Ի Գ Ի Տ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտը հրատարակում է «Լեզու և լեզվաբանություն» հանդեսը, որի առաջին համարը լույս է տեսել 2003 թ.:

Մեր հասցեն՝ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ

ՀՀ, 3750015, Երևան, Լուսավորչի 15

Հեռ.՝ (+374 10) 565 337

Կայքէջ՝ www.language.sci.am

Էլ. փոստ՝ lezu.lezvabanutyun@gmail.com

К С В Е Д Е Н И Ю

НАН РА институт языка имени Р. Ачаряна издает журнал “Языкязыкознание”, первый номер которого был издан в 2003г.

Наш адрес: НАН институт языка имени Р. Ачаряна

РА, Ереван, Лусаворича 15

Тел.: (+374 10) 565 337

Веб. сайт: www.language.sci.am

Эл.-почта: lezu.lezvabanutyun@gmail.com

ACKNOWLEDGEMENT

NAS RA language institute named after H. Acharyan is publishing afresh «Language and linguistics» magazine, the first number of which was published in 2003.

Our address: NAS language institute named after H. Acharyan

RA, Yerevan, Lusavorich 15

Phone: (+374 10) 565 337

Web page: www.language.sci.am

E-mail: lezu.lezvabanutyun@gmail.com